

HINDI LANG BASTA BATA

Mga Pananaliksik
at Panunuri
sa Kasaysayan
at Panitikang
Pambata

EMMANUEL
JAYSON V.
BOLATA

Ang Aklatang Bayan Online at ang Paglalathala ng/sa Kasalukuyan

Noong 1989, pinagtibay at ipinatupad sa Unibersidad ng Pilipinas (UP) ang Patakarang Pangwika na naglalayong gamitin at hustuhin ang wikang Filipino bilang midyum ng pagtuturo, pananaliksik, at paglilimbag. Itinatag ang Sentro ng Wikang Filipino sa parehong taon upang tuparin ang mandatong ito. Bukod sa pagtalima sa probisyong pangwika ng Konstitusyon ng Pilipinas, ang Patakarang Pangwika ng UP ay pagsandig at pagtindig na pinakamabisa at pinakaangkop ang sariling wika upang isulong at palakasin ang makabayani, makatao, siyentipiko, at makatarungang oryentasyon ng edukasyon.

Unang hakbang ang pagkakaroon ng Patakarang Pangwika sa UP. Sa pamamagitan ng Sentro ng Wikang Filipino, pinagyayaman at pinauunlad ang produksyon at distribusyon ng kaalaman gamit ang wikang Filipino. Noong 1994, sinimulan ang proyektong Aklatang Bayan na naglalayong maglimbag sa wikang Filipino ng mga aklat at pananaliksik sa iba't ibang disiplina.

Sa panunungkulan ng dating direktor na si Dr. Rommel B. Rodriguez, pinatalak ang maaabot ng Sentro ng Wikang Filipino – UP Diliman (SWF-UPD) sa ilalim ng proyektong e-Bahagi o Aklatang Bayan Online. Sinimulan ito bilang pag-a-upload sa seksyong e-Bahagi ng website ng SWF-UPD ng mga PDF (portable document format) na bersyon ng isina-aklat na mga piling tesis at disertasyon sa UP, anuman ang disiplina, na gumagamit ng wikang Filipino. Malaya rin itong nadownload ng sinumang interesado.

Sa ika-30 taon ng Sentro ng Wikang Filipino noong 2019, sa simula ng panunungkulan ng bagong direktor ng SWF-UPD na si Dr. Mykel Andrada, katuwang ang tagapamahalang patnugot ng proyekto na si Gng. Maria Olivia O. Nueva España at ang iba pang mananaliksik at kawani ng SWF-UPD, higit na ibinukas ang proyektong Aklatang Bayan para sa paglilimbag gamit ang plataporma ng internet. Formal na tinaguriang Aklatang Bayan Online, inililimbag online ang mga PDF na bersyon ng mga aklat, pananaliksik, pag-aaral, at malikhaing produksyon para sa libreng pag-download at pamamahagi. Tumugon sa panawagan ang maraming mga guro, iskolar, mananaliksik, at manunulat upang magsumite ng kanilang mga manuskrito sa layuning maibahagi ito sa pinakamalawak na mambabasa. Sinuportahan at

pinondohan ito ng dating Tsanselor ng UP Diliman na si Dr. Michael L. Tan. Ibinukas rin ang nasabing proyekto para sa print-on-demand na posibilidad ng paglilimbag. Nagpapatuloy pa rin sa pangangalap ng mga manuskrito ang SWF-UPD para sa Aklatang Bayan Online.

Bahagi ito ng masidhing paninindigan para sa pagpapalakas at pagsusulong ng wikang Filipino at ng makabayang edukasyon. Dahil naninindigan ang pamunuan at opisina ng SWF-UPD na dapat malaya at mapagpalaya ang kaalaman – na hindi ito dapat nahahadlangan ng elitistang ekonomiya, hindi dapat para sa ilan lamang, at hindi dapat nagsisilbi sa mga diyos-diyosan. Dapat naaabot nito ang pinakamalawak na hanay ng mamamayan. Dahil para saan pa ang kaalaman kung mabubulok lamang ito sa malalamig at inaagiw na espasyo ng kahungkagan.

Ngayong 2020, sa gitna ng pagharap sa pagpaslang sa wikang Filipino sa kolehiyo, sa gitna ng pandemya at sa krisis sa pamahalaan, sa gitna ng banta sa kalayaan at karapatan, at sa gitna ng hindi normal na “new normal,” higit na naninindigan ang Sentro ng Wikang Filipino – UP Diliman na ang wikang Filipino bilang wikang malaya at mapagpalaya ay napakahalaga para sa pagtatanggol at pagpapagaling ng bayan.

Ang Aklat Sanyata ng Sentro ng Wikang Filipino – UP Diliman ay serye ng mga akda at pananaliksik sa panitikan, malikhain ng pagsulat at produksyon, wika, sining, komunikasyon, midya, pamamahayag, at humanidades. Sa wikang Iloko naghulugang “sanyata,” na nangangahulugang “liwanag” o “ganda.”

HINDI LANG BASTA BATA

Hindi Lang Basta Bata

*Mga Pananaliksik at Panunuri
sa Kasaysayan at Panitikang Pambata*

EMMANUEL JAYSON V. BOLATA

SENTRO NG WIKANG FILIPINO
Unibersidad ng Pilipinas-Diliman
Lungsod Quezon

Hindi Lang Basta Bata: Mga Pananaliksik at Panunuri
sa Kasaysayan at Panitikang Pambata
©2020 Emmanuel Jayson V. Bolata
at Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman

Hindi maaaring kopyahin ang anumang bahagi ng aklat na ito sa alinmang paraan—grapiko, elektroniko, o mekanikal—nang walang nakasulat na pahintulot mula sa may hawak ng karapatang-sipi.

The National Library of the Philippines CIP Data

Recommended entry:

Bolata, Emmanuel Jayson V.
Hindi lang basta bata : mga pananaliksik at
panunuri sa kasaysayan at panitikang pambata /
Emmanuel Jayson V. Bolata .-- Quezon City :
Sentro ng Wikang Filipino - UP Diliman, [2020], ©2020.
pages, cm

ISBN 978-621-8196-19-3

Childrens literature, Philippine (English) -- History and
Criticism. I. Title.

899.21099282 PZ90.E54 P020200080

Kinikilala ng Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman ang Opisina ng Tsanselor
ng Unibersidad ng Pilipinas para sa pagpopondo ng proyektong ito.

Emmanuel Jayson V. Bolata
May-akda

Michael Francis C. Andrade
**Pangkalahatang Patnugot
ng Proyektong Aklatang Bayan**
**Direktor, Sentro ng Wikang
Filipino-UP Diliman**

Maria Olivia O. Nueva Espana
**Tagapamahalang Patnugot
ng Proyektong Aklatang Bayan**

Lucky Dela Rosa
Larawan sa Pabalat

Michael Balili
Disenyo ng Aklat at Pabalat

Inilathala ng:
Sentro ng Wikang Filipino-UP Diliman
3/Palapag Gusaling SURP, E. Jacinto St.,
UP Campus, Diliman, Lungsod Quezon
Telefax: 8924-4747
Telefono: 8981-8500 lok. 4583

Talaan ng Nilalaman

Pasasalamat

xi

*Pag-iyak, Pagbabata, at Pamamangka
sa Nawawalang Tinig at Pook ng Bata*

3

I

Hurrah for America!

*Kuwalitatibo at Kuwantitatibong Panunuri ng mga Ugnayang
Igorot- Amerikano sa Barbara's Philippine Journey, 1913*

23

II

Tungo sa Masaganang Ilahas

*Si Ceres S.C. Alabado at ang Pagsibol ng Modernong
Panitikang Pambatang Pilipino, 1960-1988*

82

III

Binagyong mga Pahina

Panitikang Pambata

at Kamalayang Pandisaster, 2010-2016

129

IV

Ang Lakambini at Ako

Pagsasatinig ng Kadalasang Tahimik:

Kababaihan, Kabayanihan, at Katha

174

V

Ang Nag-iisa at Natatanging Si Onyok

Sipat sa Sapot: Mapagpalayang Pagkalalaki

sa Pabulang Pambata

206

Ang May-Akda

237

Pasasalamat

ANG PAGKABUO AT PAGLULUWAL ng mga pag-aaral na mababasa sa aklat na ito ay utang ko sa maraming indibidwal at institusyon na nakapag-ambag sa iba't ibang paraan.

Pangunang pasasalamat sa masigasig na si Prop. Michael Francis C. Andrada, Direktor ng UP Sentro ng Wikang Filipino-Diliman (UP SWF-Diliman) at sa bumubuo ng naturang institusyon para sa pagkakataong mailimbag ang kalipunang ito, gayundin sa pag-agapay sa buong proseso ng pagsasalibro. Pasasalamat kay Maria Olivia O. Nueva España para sa matiyagang pag-edit ng manuskrito, kay Lucky Dela Rosa para sa larawan sa pabalat, at kay Michael Balili para sa disenyo ng pabalat at katawan ng aklat. Gayundin kina Prop. Atoy M. Navarro, Prop. Ramon G. Guillermo, at Prop. Jely A. Galang para sa kanilang mga pahayag bilang blurb ng aklat.

Pasasalamat sa mga patnugot na naunang kumilala sa mga naturang pananaliksik at panunuri. Kina Prop. Nancy Kimuell-Gabriel at Prop. Atoy M. Navarro ng Saliksik E-Journal kung saan lumabas ang aking dalawang rebyu—ang unang pagkakataon na nailathala ang

aking mga sulatin. Kina Prop. Joseph Salazar at Prop. Christine Bellén-Ang ng Katipunan: Journal ng mga Pag-aaralsa Wika, Panitikan, Sining, at Kulturang Filipino, para sa isyu hinggil sa panitikang pambata kung saan lumabas ang pagbasa sa Barbara's Philippine Journey. Kina Prop. Alvin Yapan at Prop. Christian Benitez ng Katipunan: Journal ng mga Pag-aaral sa Wika, Panitikan, Sining, at Kulturang Filipino, para sa isyu hinggil sa ekokritisimo, kung saan lumabas ang pag-aaral tungkol sa panitikang pambata at disaster. Gayundin, kina Prop. Eugene Y. Evasco, Prop. Chuckberry Pascual, at Prop. Cyan Abad-Jugo, mga patnugot ng Likhaan 12, kung saan nailathala ang kasaysayang buhay ni Ceres S. C. Alabado. Gayundin sa mga di-naipakilalang rebyuwe ng mga artikulo at mga organisador ng mga kumperensiya kung saan naipresenta ang ilan sa mga naturang pananaliksik.

Pasasalamat sa UP Departamento ng Kasaysayan at sa La Salle Green Hills na nagsilbing kanlungan sa mga panahon ng pag-aaral, pagtuturo, pananaliksik, at pagsusulat. Gayundin sa UP Main Library (Filipiniana, Serials, at University Archives Section), UP School of Library and Information Studies (SLIS) Library, National Library of the Philippines (Filipiniana at Children's Library), at mga institusyon ng nangangasiwa ng mga repositoryong online, na aking pinaghanguan ng mga batis at babasahin, gayundin sa tahanan sa Pook Palaris na nagsisilbing ilihan at santuwaryo sa panahon ng pagsusulat.

Bago pa man mailimbag ang mga naturang pananaliksik at panunuri, nariyan ang mga nakinig at nagpayo sa akin, na nakapagdulot ng pagtitimon sa nais patunguhan ng mga pag-aaral. Pasasalamat kay Prop. Eugene Y. Evasco na nagbukas sa akin sa makulay na mundo ng panitikang pambata. Siya rin ang nanghikayat sa akin na magsumite ng rebyu sa isang journal (bagaman na-reject ang una kong pagtatangka—lalo tuloy lumakas ang loob ko!) at magpresenta sa isang kumperensiya (dito'y natanggap na ako—sa wakas). Kay Prop. Noel V. Teodoro, taglay ang natatanging humanistikong kasanayan bilang historyador ng panitikan, para sa pagpapayo sa aking papel-

pananaliksik sa Kasaysayan 199. Kay Prop. Ramon G. Guillermo, na nagpakilala ng mga panibagong metodo at mapanghamong pagtingin sa panitikan. Kay Prop. Atoy M. Navarro, para sa pagpapalawig sa mundo ng mga babasahin, pagsipat sa mga posibleng paksain ng pag-aaral, pagtitimo ng masinsing pagrerebisa, at patuloy na pagsuporta sa pananaliksik (hanggang sa pagsulat at pagrebisa ng panimula nito!). Kay Keanne Samar para sa pagbabahagi ng pag-ibig sa panitikang pambata, sanaysay, at tula, gayundin sa matiyagang pagsama sa pagbabasa at pamimili ng aklat, at pagbabahagi ng sariling ‘crash course’/‘lecture’ at mga babasahin sa sikolohiya at araling pambata. Kay Mai Azarraga para sa matiyagang pagbabasa at pagkokomento upang mapakinis pa ang manuskrito. Gayundin kina Prop. Neil Martial Santillan, Prop. Florina Orillos-Juan, Joza Myrene Nada, Dr. Luis Gatmaitan, Ana Alabado Segovia, Prop. Kerby Alvarez, Prop. Francis Navarro, Prop. Galileo Zafra, Prop. Luna Sicat-Cleto, Prop. Romulo Baquiran Jr., Prop. Nick Deocampo, Prop. Ruel Pagunsan, Prop. Jely Galang, Prop. Raymund Arthur Abejo, Prop. Rommel Curaming, Dr. Evangeline Panganiban, Prop. Alce Sentones, Keanne Samar, Ezjae Zemana, Narwin Gonzales, Joker Manio, Nick Estonilo, Rommel Bonus, Mai Azarraga, Christelle Alava, Bayani Gabriel, Patrick James Serra, Megan Aglaua, Prop. Dondy Ramos, Prop. Francisco Jayme Guiang, Prop. Alvin Ancheta, Prop. Francis Justine Malban, Prop. Michael Bernal, Prop. Aaron Viernes, Prop. Nicholas Sy, Ricky Ornopia, Prop. Vincci Santiago, Prop. Arlo Mendoza, Mark Garcia, Prop. Epoy Deyto, Prop. Myfel Paluga, Prop. Allan Popa, Niles Jordan Breis, Wilfredo Pascual, Dr. Jeger Peralta Paragas, Fidel Sambaoa, Blulean Albao, Christian Ely Poot, Gillian Losañez, Aris Timi Almoro, sa mga kamag-aran sa kasaysayan, panitikan, at iba pang aralin, sa mga estudyanteng nagturo sa akin ng maraming kaalaman at kasanayan, at sa iba pang indibidwal na naging katuwang sa mga tagpo ng pag-iisip, pagtatanong, pagbabasa, at pagsusulat, patungkol man ito sa kasaysayan at panitikang pambata o sa mga kaugnay na

paksa at usapin.

Lampas sa akademikong aspekto ang suportang moral na nagbigay-lakas para maisatitik ang mga nakalagay dito. Pinasasalamat ko para rito ang mga pamilyang Bamba, Plando, Valdepeña, Malco, at Samar. Gayundin, bilang magkasanib na pag-aalay at pasasalamat sa mga nakasaksi ng aking pagkabata, pasasalamat kina Papa, Mama, at Gab. At para kay Keanne, na sa harap ng marahas na mundo ng pagtanda, ipinapaalala sa aking minsan akong naging bata.

Sa Poong Maykapal na Siyang magulang ng lahat ng ‘supling sa daigdig’.

Bagaman malaking bahagi ng proyektong ito ay dulot ng kanilang pag-agapay at pakikipagkapwa, itinuturing kong sa akin lamang ang anumang kamalian at kakulangang taglay ng aklat.

Hindi Lang Basta Bata

*Mga Pananaliksik at Panunuri
sa Kasaysayan at Panitikang Pambata*

Pag-iyak, Pagbabata, at Pamamangka sa Nawawalang Tinig at Pook ng Bata

I

HABANG SAKAY NG DYIP patungong Montalban (Rodriguez, Rizal), isang maulan na hapon ng Setyembre 2019, napukaw ang aking pansin ng isang kapwa pasahero na patuloy ang pagpalahaw—isang batang babae. Nasa kandungan siya ng kaniyang ina, kasama ang isa pa niyang kapatid, na nagugulumihan din sa nasisilayang paligid. Nag-aalburoto ang bata. Tinatalo ng kaniyang palahaw ang garalgal ng makina at karipas ng gulong. Bago pa man lumarga ang dyip, gusto nitong magpabili sa kaniyang ina (kung anuman ito, hindi ko na nalaman pa). Sinabi ng ina na papaalis na ang dyip, sapagkat iiisa na lang din ang kinakailangan para umandar na ito. Hanggang sa makababa ako, walang patid ang angil at iyak ng batang babae. Tila nais nitong hulihin ang atensyon ng lahat ng mga pasahero. Naghahanap ng kakampi. Tinatapatan naman ito ng pabulong na banta ng ina: “Mamaya ka sa akin pagkababa.” Hindi pa rin nagpaawat ang batang babae.

Bigla kong naalala sa sitwasyong ito ang tumatak sa akin nang mabasa ko ang *Émile* ni Jean-Jacques Rousseau (1889). Sa pagsilang pa lamang ng bata, alam na kaagad niya ang konsepto ng absolutong pamumuno at pagkaalipin (Rousseau 1889, 21). Kung makukuha ng bata ang kaniyang ninanais sa pamamagitan ng iyak, siya'y nagiging tirano. Kung pasasailalim siya sa kaniyang mga magulang sa pamamagitan ng palo, siya'y nagiging alipin. Sa kumikilos na espasyong ito ng pampublikong sasakyen, nasisilayan ang agawan sa kapangyarihan ng bata at matanda, na inilahad na ng isang Pranses na palaisip, mahigit sampung libong kilometro at dalawang siglo ang layo sa amin.

Ang pagkakaroon ng *tinig* at ng *pook* kung saan maihahayag ito ay usapin ng kapangyarihan. Noon pa ma'y diskurso na ng mga historyador at manunulat ang kawalang-kapangyarihan ng mga bata at kabataan sa lipunan. Para kay Atoy M. Navarro (2001-2002), isang suliranin sa pagsusulat ng kasaysayan ang "hindi tuwirang pagpapalitaw ng karanasan ng kabataan sa agos ng panahon." Kaugnay nito ang punto ni Jely A. Galang (2013) na tila "saling-pusa" lamang ang pagturing sa kabataan sa mga kaganapan at usaping "nakakaapekto at bumabago sa lipunan." Dagdag naman ni Olivia Anne M. Habana (2011) sa kaniyang pag-aaral hinggil sa prekolonyal na bata ang usapin ng pananaw. Naroroon ang pagkagulantang ng mga Espanyol sa 'kaibahan' ng kulturang Pilipino (lalo na't hinggil sa pagkabata), at maging ang kanilang 'pagdaragdag' ng mga prosesong inaasahang magpapabago sa nabanggit na 'kakaibang' kultura at kaugaliang pambata. Mula sa kawalan, tatawid naman ito sa kabilang dulo ng ispektrum, ang labis na pagtutuon sa bata. Sa pamamayagpag ng kapitalistang gahum at kaayusan, itinuturing na sa ngayon ang mga bata bilang *target market*, lalo na sa mga panggitnang-uring aklat pambata, kung kaya't binansagan ito ni Rolando B. Tolentino (2008) bilang "pinag-aagawang bata". Samakatuwid, maibubuod mula sa mga argumentong ito na ang pagtutuon sa bata bilang subjek/objek, komoditi, at konsyumer ay isa lamang ding paraan ng pagsangguni at pagpapatibay ng kapangyarihan

sa nagpoprodyus ng naturang pagtutuon at pagsasakataga, ang di-bata.

Lilitaw pa ang ilang mapanghamong tanong: sino ba ang bata? Ano ba ang pagkabata? Itinuturing ng ilang iskolar ang pagkabata bilang sentimento, ideya, at konsepto. Bilang isa sa mga unang historyador na papaksain ang pagkabata, kontrobersyal ang argumento ni Philippe Ariès sa kaniyang *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life* (1962). Nagsilbing argumento ng aklat ang kawalan ng diwa ng pagkabata sa sibilisasyong medieval. Tinalunton ni Neil Postman ang ganitong linya ng pag-iisip sa kaniyang aklat na *The Disappearance of Childhood* (1982). Mula sa ‘pagkakaimbento’ ng pagkabata sa panahon ng Pagkamulat (*Enlightenment*) sa Europa, mabilis na itong naglalaho sa kontemporaneong konteksto ng Amerika, dulot ng panibagong teknolohiyang naglalabusaw sa depinisyon ng pagkabata—ang telebisyon. Para kay Tolentino, sa isang mas maagang pag-aaral ng penomenon ng globalisasyon at konsumerismo sa/ng bata sa pamamagitan ng mga Hapong palabas sa telebisyon, “nakaposisyon ang mga bata sa isang tagpong pangkasaysayan bilang *pinagtutuunang madlang tagatanggap* [intended audience] at *kinatawan* [embodiment] ng bagong kultural at panlipunang ugnayan, bilang mga espasyo kung saan maipopook ang bansa” (Tolentino 2016, 152; aking salin at diin). Dineklara sa pagtatapos ng pag-aaral ang isang ‘metaforisasyon’ ng bata na maaari pang siyasatin sa mga susunod na pagsipat: “Ang mga bata ay ang bansa” (*Children are the nation*) (Tolentino 2016, 172). Sa panunuri naman ng konsepto ng pagkabata sa *Kung Alam Lang Nila* ni Ricky Lee, isasagad ni Christian Benitez (2018) ang pangunguwestiyon sa depinisyon ng pagkabata, na mauwi sa paggigit na ang salitang ‘bata’ ay wala talagang tiyak na kahulugan, at magkakasya na lamang tayo sa tambalan ng ‘bata’ at ‘di-bata’ sa tila eternal na siklo nito ng pagpapakahulugan.

Maaari tayong pansamantalang sumangguni sa mga palaisip sa Kanluran upang tugunan ang naturang ‘unibersal’ na tanong. Noong 1786, inilathala ng Alemang pilosopong si Immanuel Kant sa *Berlinische*

Monatsschrift ang sanaysay niyang “Conjectural Beginning of Human History” (*Mutmaßlicher Anfang der Menschengeschichte*), kung saan binanggit ang ilang punto hinggil sa batayan ng pagkabata. Para kay Kant, kung pag-uusapan ang ‘*coming of age*’ (maaaring isalin sa Filipino bilang ‘pagkagulang’), mayroon itong dalawang batayan: sa kalikasan at sa sibilisadong estado. Para sa kalikasan, nagkakagulang ang isang tao (‘*man*’ sa konteksto ni Kant) sa pagtuntong niya ng labing-anim o labimpitong taong gulang, kung kailan “binibigyan siya ng kalikasan” ng parehong “nasa at kapangyarihan” para sa reproduksyon. Ngunit, para sa isang sibilisadong estado, kung saan kinakailangan niya ng mga tiyak na kasanayan at kaparaanan, pati na rin ng maiinam na sirkumstansyang panlabas upang magampanan ang kaniyang mga tungkulin sa pagkagulang, “nakukuha lamang ng kabataan (*youth*) ang aspektong sibil ng pagkatao (*manhood*) matapos ang sampung taon pa” (Kant 1963, 61). Bagaman ang tunay na sinisiyasat ni Kant dito ay ang tunggalian ng kalikasan at estado o katuwiran (*reason*), mapahahalagahan ang kaniyang mga argumento kaugnay sa namamayaning suliranin ng pagpapakahulungan sa bata at pagkabata sa isang Kanluranin, kung hindi pa man maituturing na unibersal, na konteksto.

Dulot ng ganitong mga hamon, sumasangguni ang mga kontemporaneong iskolar sa pandaigdigang konsensus ng pagpapakahulungan sa bata upang hulihin ang madulas nitong depinisyon. Ayon sa United Nations (1989), itinuturing na bata ang mga may edad na labingwalo pababa. Sa kaso ng Pilipinas, titingnan ang pagtatalaga ng Republic Act 8044 (*Youth in Nation Building Act*) kung saan kinikilala ang ‘kabataan’ hanggang 30 taong gulang (Navarro 2001-2002; Galang 2013). Maliban sa unibersalidad ng kinikilalang depinisyon, maipupunto pa rin ang ilang pagtitiyak na makukuha mula sa mga historikal at kultural na pag-aarial. Mayroon tayong mga terminong *bata*, *bagito*, *bagong-tao/bagong-taoo/baguntao*, *agtutubo*, *baintau*, at *ulitawo* (Navarro 2001-2002; Habana 2011; Galang 2013), bagaman wala itong partikular at pangmatagalang alokasyon sa kung anumang yugto ng mga taong

gulang o pangkat panggulang (*age group*). Sa halip na partikular na taong gulang, tinukoy ni Habana ang ilang *rites of passage* na dinadaanan ng bata patungong pagbibinata o pagdadalaga sa mga prekolonyal na lipunang Pilipino. Bilang pag-iiba sa kasalukuyan, binanggit niyang “Tila ang pagkabata at pagkabinata/pagkadalaga ay isang mahabang antas ng *development* na walang anumang marahas na transisyon mula sa isa patungo sa isa pa” (Habana 2011).

Gayumpaman, higit pa sa terminong bata bilang pagtatakda ng gulang, taglay din nito ang konotasyong mapangmaliit sa ‘maliliit’. Sasabihin sa kanta ng *Apo Hiking Society*, “Batang-bata ka pa/At marami ka pang/Kailangang malaman/At intindihin sa mundo/‘Yan ang totoo.” Nariyan din ang mga katagang “Papunta ka pa lang, pabalik na ako” (tugon: “Bakit hindi ho tayo nagkasalubong?”), at “Marami ka pang kakaining bigas” (tugon: “Kanin ho ang kinakain ko, hindi bigas”). Na animo'y ang kamalayang politikal at moral ay monopolyo lamang ng matatanda. Taliwas ito sa *Emperor’s New Clothes* ni Hans Christian Andersen, kung saan isang bata ang *nakakaalam* at *nagsalita* tungkol sa hubad na katotohanan. Sa pelikulang *Liway*, sinagot si Liway ng kaniyang anak na si Dakip na nais malaman ang totoo, isang paghuhubad ng kaniyang *pagkabata*: “Hindi na ako bata!” Maaari pang palawigin ang metaporikal na tunggaliang bata-at-di-bata sa mas malawak na diskurso ng kolonyalismo at imperyalismo. Sa mga piling aklat para sa bata na nailathala noong dantaon 19, sinuri ni Sarah Mediatrix Toraldo (2020) ang imahen at representasyon ng bata. Makikitang parating kasama ng mga bata ang isa o higit pang matanda (magulang, guro, atbp.) sa kung saan mang lunan sila naroon (sa loob ng tahanan, sa paaralan, sa labas); at parating nangingibabaw ang kapangyarihan ng matatanda dulot ng tindig, kilos, at tanaw. Kung hindi man sila kasama ng matatanda, napapalibutan naman ang mga bata ng mga simbolong Kristiyano tulad ng krus. Iginiit ni Toraldo sa ganitong mga halimbawa ang namamayaning ‘pagpapasailalim/pagpasunod sa mga katawan’ ng mga bata (hango sa kolonyal na ‘docile bodies’ ayon kay Resil

Mojares). Tinukoy ni Servando D. Halili Jr. (2006) ang penomena ng ‘infantilisasyon’ sa mga kartung politikal na nagsusulong ng White Man’s Burden at Benevolent Assimilation ng Estados Unidos. Sino ang bata? Si Pilipinas. Ang barbariko’t marusing na Pilipinas, minsay’ kasama nina Hawaii, Cuba, at Puerto Rico—pinaliliguan at hinihilon ni McKinley sa katubigan ng Sibilisasyon, sunod na pagbibihisin ng puti’t pulang stripes na may mga bituin; o di kaya’y nasa unang hanay ng mga mag-aaral, nalilito at natatakot, nakaantabay sa lagatik ng pamalo ng istriktong guro, si Uncle Sam. Tila ang bata ay hindi lamang konsepto ng gulang, kundi konsepto ng pagging sabjek, subordinado, at alipin sa mga nagsasanib na lunang politikal, panlipunan, at moral. Dalawa ang nais iparating ng katagang ‘pagpatol sa bata’: huwag mo patulan, sapagkat wala namang lakas o kapangyarihan, o patulan mo, para maipamalas mo ang iyong lakas at kapangyarihan. Sa *Vocabulario de la Lengua Tagala*, babanggitin na ang ‘bata’ ay ‘muchacho/a’ (Noceda at Sanlucar 1832, 49), na maliban sa pagtukoy sa isang grupong panggulang, may konotasyon ding ‘utusan’ o ‘serbidor’. Idagdag pa riyan ang pangalan ng batang lalaki sa aklat na *Alila: Our Little Philippine Cousin* ni Mary Hazelton Wade noong 1902. Kaya, kahit na ang goons sa mga pelikulang bakkakan ay mga nakasisindak na mamang may bigote at baril, ‘bataan’ pa rin ang tawag sa kanila ni Boss, ang Dakilang Kontrabida. At bilang mga ‘bataan,’ kinakailangan ding isakilos ng mga bata ang kakambal nilang pandiwa, ang ‘pagbabata,’ o ang pagtitii, pagpapakasakit, at pagdurusa bilang mga sabjek na wala sa posisyon ng kapangyarihan. Kaya tayong naririndi sa ingay ay hindi rin masisisi ang mga batang nauuwi sa pag-iyak (at ang tanong marahil para sa atin ay kung paano tataluntunin ang arkeolohiyang ito ng pag-iyak). Mapalad ang mga batang umiiyak, sapagkat bibisitahin sila ng Kalayaan, mula sa isinulat ni Emilio Jacinto. Isang haplos sa balikat, at sasabihing, “Bakit ka lumuluha? Anong kirot o dalita ang dumudurog sa iyong puso at yumuyurak at humahamak sa iyong kabataan at lakas?” (Jacinto 2011, 80).

Kasunod ng hamon ng pagpapakahulungan ay ang hamon ng kakayahan at, kung sa gayon, kapangyarihan: Di-bata pa rin ang nagiging tagapagsalita (tinig) at ang tumatayo (pook/paninindigan) para sa mga bata. Kaugnay nito ang katotohanan sa matulaing pahayag ni Jean-Paul Sartre (1963, 15) hinggil sa pagkabata ng mandudulang si Jean Genet: “Ang umiral ay ang makita ng mga matatanda” (*to exist is to be seen by adults*). Di-bata ang nagsusulat ng panitikang pambata at kasaysayang pambata. Di-bata ang gumuguhit ng ilustrasyong pambata, ang lumilikha at nagmamanufaktura ng mga laruang pambata, ang namumuno sa mga institusyon para sa paghubog ng mga bata, at ang nagsusulat, sumusuri, at nag-aaproba ng mga batas hinggil sa mga bata. Isang halimbawa na ipinunto ni Eugene Y. Evasco (2011) ay ang namamayaning boses ng *gatekeepers* sa panitikang pambata—ang mga magulang, guro, librarian, manunulat, ilustrador, hurado ng paligsahan, tagapaglathala, at gobyerno. Kadalasan, ang mga pananaw, kahulugan, at pakiwari hinggil sa bata at pagkabata ay namumutawi sa bibig ng di-bata. Hindi ito nalalayo sa usapin ng uri—kung saan, ang mga nagsasalita para sa mga nasasagilid ay sila mismong nanggagaling din sa gitna. Gayundin sa diwa ng kolonyalismo—ang mga kumolonisa ang nagsasalita para sa mga kinolonisa. Sa kasalukuyang daloy ng iskolarsyip, kung mayroon pa mang “walang tinig sa kasaysayan” (Constantino 1975), sila ay ang mga bata. Gayumpaman, sa tangkang magsalita at tumindig para sa kanila, nagkakaroon ng ‘infantilisasyon’ (hindi malayo sa ginawa ng imperyalistang US sa antas metaporikal-semiotiko), na isa pa ring usapin ng kapangyarihan. Sa kanilang pagtalakay ng pagsasalita at representasyon ng mga naisasagilid bilang tungkulin ng mga intelektuwal, ipinunto ni Gilles Deleuze kay Michel Foucault ang isang inversyon ng ‘pagsasa-bata ng mga bilanggo’—ang ‘pagsasa-bilanggo ng mga bata.’

Oo, at ang kabaliktaran ay kapwa totoo rin. Hindi lamang ang mga bilanggo ang itinatrato bilang mga bata, kundi ang mga

bata ay tinatratong rin bilang mga bilanggo. Ipinapasailalim ang mga bata sa isang infantilisasyon na siyang tiwalag [*alien*] sa kanila. Sa ganitong batayan, hindi maikakaila na kahawig ng mga paaralan ang mga bilangguan, at ang mga pabrika ang pinakamalapit nitong kahambing (Foucault at Deleuze 1977, 210; aking salin).

Ang kawalan ng tinig ng mga bata ay hindi lamang maipopook sa mga salitang nakatitik sa mga aklat. Ang pagbabata ng mga bata ay hindi lamang sa larang ng pagpapakahulugan at pananagisag. Sa ilang bahagi ng *Das Kapital*, tinalakay ni Karl Marx (1976, 517-526) ang pang-aalipin sa kababaihan at kabataan bilang unang resulta ng kapitalistang aplikasyon ng makinarya. Kakabit ng kapitalistang pagsasamantala ang degradasyong moral: mga batang ninakawan ng pagkabata, ng panahon ng paglalaro, ng kalinga ng mga magulang, ng mapagpalayang edukasyon, ng kalusugan, at maging ng buhay. Bagaman dumarating sa daigdig ang Kapital na “naliligo sa dugo mula ulo hanggang paa,” hindi lamang mananatili ang agos ng “kapitalisadong dugo ng mga bata” sa mga makina’t materyales sa mga pagawaan ng Europa at Amerika (Marx 1976, 920, 926). Mababahiran rin nito ang mga pamalo sa kolonyal na Pilipinas. Kakabit ng bata ang batuta—*bata-batuta*. Sa pag-uusap ni Crisostomo Ibarra at ng abang maestro habang tanaw ang lawang kumukop sa nilapastangang ama, binanggit ng nahuli ang gawi ng panghahagupit bilang paraan ng pagtuturo sa bata (Rizal 1899, 141-151). Ika nga, *letra con sangre entra*: sa pamamagitan ng dugo, tatatak ang mga titik (Rizal 1899, 147). Nasobrahan naman yata ng basa at aplikasyon ng klerikalistang prinsipyo sa Kawikaan 23:13-14, “Ang tamang pagpalao ay hindi niya [ng anak/bata] ikamamatay kundi makapagliligtas pa sa kaniya sa kamatayan.” Hindi lamang ito mananatili sa mundo ng katha. Kalunos-lunos na alingawngaw din ito mula sa pagkabata ni Rizal. Ayon sa kaniyang sanaysay na *Llanto y Risas* (*Luha at Halakhak*):

Wika nila: “Kailangang may kasamang dugo upang ang mga letra ay mapasok sa ulo ng bata.” “Ang bata ay sadyang masama pagsipot na sa maliwanag.” At iba pa.

Sa tulong ng pamalo'y pinilit kaming magsaulo ng mga aklat na nasusulat sa isang wikang hindi namin nawawatasan. Sa wika ring ito tinuruan kami ng mga dasal, at kahit na kami'y patay na halos sa antok, pilit pa rin kaming pinapagdarasal nang mahabang oras sa harapan ng mga larawang nangayayamot na sa pagkamalas sa aming mga luhaang mukha (Alejandro at Medina 1972, 163).

Sa unang paglapag ng mga kolonisador at misyonero sa Pilipinas, isang sektor na una nilang tinarget ay ang mga bata. Kadalasan, mga batang elit na ihiniwalay sa kanilang mga pamilya upang turuan ng Europeo at Kristyanong edukasyon, tulad ng kabataan sa Bohol na kinakatawan ng maikli ngunit pinagpalang buhay ni Miguel Ayatumo (Mojares 2002, 87-108). Sa pagtalakay ng panitikan mula sa pasalita hanggang sa pasulat, binigyang-diin ni Bienvenido Lumbera ang papel ng kabataan sa tagumpay ng kolonisasyon:

Mahalaga ang pagdidiin sa bata. Hindi mahirap isipin ang dahilan nito. Sa anumang pamayanang, sila ang hindi pa naitutuon ang sarili sa mga namamayaning paniniwala at pagpapahalaga, at kung gayon ay madaling maipasailalim sa reoryentasyon. Maliban pa rito, kinakatawan nila ang lipunan ng hinaharap at nagbubunsod sa muling pagbubuo ng lipunang iyon ang matagumpay na pag-akay sa kanila patungo sa mga panibagong paniniwala at pagpapahalaga (Lumbera 1986, 24-25; aking malayang salin).

Tingnan natin ang mga sulat ni Urbana (ang nagbihis-batang Padre Modesto de Castro) sa kaniyang nakababatang kapatid na si Feliza

noong ika-19 siglo. Kung masyadong marahas ang pamamalo, madadaan naman ito sa pananaway. Patunay ng epektibong panenermon tungkol sa asal, pakikipagkapwa, at pagsunod sa Diyos ang tugon ni Feliza: “Cun ang batang ito maquita mo disin, ay malulugod cang di hamac at mauiuica mo, na ang caniyang mahinhing asal, ay cabati nang Honesto niyang pangalan” (Castro 1864, 28). Nasaan, sa ngayon, ang malayang batang isinunod ang hibik matapos ang hikbi?

Marahil, ang ganitong pesimismo sa pagtahak ng landasing pag-aralan ang anumang hinggil sa bata ay dala ng krisis sa pagpapakahulungan at paninindigan, na madaling nagbabago sa daloy ng panahon. Mayroong paradox sa pag-aaral ng pagkabata: habang binibigyang-tinig at pook natin ang mga bata, madali itong naglalaho at pinapalitan ng sarili nating tinig at pook, tayong mga di-bata. Inaagawan, kung hindi man tahasang ninanakawan, natin ng pagkabata ang mga bata, at dulot ng ganitong kamalian hindi lamang ang bata ang naglalaho, kundi tayo rin. ‘Lost’ ang ginamit na salita ng antropologong si Margaret Mead (1970, 80-81; aking salin): “Ngunit habang may matanda na nag-iisip na siya, tulad ng mga magulang at guro ng nakalipas, ay makakayang maging introspektibo, igiit ang kaniyang sariling kabataan para unawain ang kabataang kaharap niya, kung gayon siya ay *nawawala [then he is lost]*. O maaari rin itong palitan ng ‘naliligaw,’ ‘naguguluhan,’ o ‘naglalaho.’ Minsan, sa ganitong pagkawala o pagkaligaw, nagkakasya na lamang tayo sa pagtuturo ng daliri: intindihin mo na lang siya (ang Di-bata), ninakawan kasi siya ng pagkabata (mas aktibo kaysa sa katapat nito sa Ingles na ‘bad childhood’). Bakit ipinapataw sa iba ang sugat ng nakalipas? Gaano pa man kaigting ang pagbubuhos-lakas sa pagtuklas ng pagkabata, hindi pa rin ito matatagpuan, tulad ng ipinapahiwatig sa *Surreal* ni Xeus DC Foja (2018, 30): “Pumasok ang matanda/ Sa panaginip ng bata// Upang managinip.// Walang matagpuang bata/ Ang matandang nananaginip// Sa mundo ng mga panaginip.” O siguro, sa kabilang ibayo, matatagpuan natin ang batang Sarili sa mga tagpong hindi naman inaasahan. Sa *Bayawak* ni Luna Sicat (2017, 8): “Wala na

ang mga buto / Wala na ang bayawak. / Ang tangi kong nakita, / Sa lilim ng punong lumulukob ang sanga, / Batang umiiyak. Ako pala.” Kung maaari lamang na maganap sa realidad, sa halip na pananalinghaga lamang, ang sinabi ng mga Heswitang sina Juan de Noceda at Pedro de Sanlucar: *Anaqui'y di nacabata ytong matanda* (1832, 49). Ngunit, may pahiwatig na babala si Neil Postman sa ganitong romantisasyon at sentimentalisasyon ng pagkabata sa nakalipas—isa itong manipestasyon ng totoong pagkaagnas ng pagkabata. “Kadalasang dumarating ang mga historyador hindi upang pumuri kundi upang maglibing” (Postman 1982, 5).

Para sa mga mag-aaral ng pagkabata, kinakailangan ng ganitong panimulang paghinto upang kilalanin ang malaon nang tunggalian sa kapangyarihan kung saan sinisikap ng bata na mabawi ang kaniyang tinig at pook. Pagkilala ito na ang mga bata, sa agos man ng nagbabagong pakahulogan, ay napapatibutan ng iba’t ibang maiigting na panlipunang puwersa (uri, kasarian/seksuwalidad, relihiyon, lipi/lahi, katawan/kalusugan, kapaligiran) at sistema o institusyon (pamilya, paaralan, pagawaan, pamayanan, bansa, pandaigdigang komunidad). Hindi lamang nananatili sa panitikan ang mga salaysay ng opresyon sa mga bata. Lampas sa mga makukulay na pahina ang pag-iral ng mga halimaw na nambubully kay Empoy, ang pagbabakwit ng kaibigan ni Kahilil na naipit sa digmaan, ang pagbisita ng isang batang lalaki sa kaniyang amang bilanggo tuwing Sabado, ang kapalaran ng mga batang lansangan na nakapiling ni Nemo, ang mga momu sa webcam ng isang batang babae, ang puyat at pagod ni Jamin sa pagawaan, ang mga daddy ni Billy, ang madyik silya ni Titoy, ang nagliliwanag na kahon ni Kalon, ang mga lihim ni Lea, at ang di-natapos na takdang aralin ng isang batang mag-aaral na nagngangalang Kian.

Kaugnay nito, maaari tayong dumukal ng kaisipan at inspirasyon mula sa mga palaisip ng Himagsikang Pilipino. Habang napipinto ang pagsabog ng liwanag sa kolonyang nasusukuban ng dilim ng gabi, isinulat ng batang-batang kasaping si Emilio Jacinto ang kaniyang Pahayag.

Laman nito ang usapan sa pagitan ng isang di-pinangalanang kabataan at ng diwa ng Kalayaan, sa wangis ng isang anino. Sa pagtatapos ng kanilang pag-uusap, kung saan inihayag ni Kalayaan ang pagdurusa ng bayan, at dahil dito'y itinanong ng kabataan kung bakit hindi na lang niya kahabagan at sagipin ang mga iyon, ito ang tinugon ni Kalayaan:

Ngunit walang tao na karapat-dapat sa aking pangangalaga at kalinga kung hindi siya pumipintuh sa akin at umiibig sa akin, at kung wala siyang kakayahang mamatay para sa aking adhika. Maaari mo itong ipahayag sa iyong mga kababaylan o katinubuang lupa (Jacinto 2011, 84).

II

ANG PANIMULANG ITO AY isang pagmumuni matapos na masilayan ang mga pag-aaral tungkol sa kasaysayan at panitikang pambata sa loob ng ilang taon. Nagsimula ito noong 2016, sa isang midyear class ni Prop. Eugene Y. Evasco, tanyag sa kaniyang mga pagbubuhos-lakas para sa naturang larangan. Bilang konsiderasyon sa aking kurso (*Kasaysayan*) at cognate (*Panitikan ng Pilipinas*), nahikayat ako sa larangan na pinagsasanib ito—ang kasaysayang pampanitikan. At ang nagsilbing tuon ay sa kasaysayan ng panitikang pambata, na pumapasok din sa araling pagkabataan, kasaysayan ng pagkabata, at panunuring pampanitikan. Sa pag-agos ng mga babasahin, panayam, usapan, lektura, kumperensiya at sandali ng pagkatulala at pagkakape, nagbago rin ang aking pananaw sa pananaliksik tungkol dito. Kaiba sa mga panahong isinulat ko ang mga papel na nakapaloob sa aklat na ito; maaaring malayo na ang mga linya ng pag-iisip na tinatahak ko sa ngayon. Iyon din siguro ang esensiya ng pingkian o dialektiko: ang tunggaliin ang sariling pananaw at pag-iisip, at maglatag ng mga panibago.

Kawangis ng pananaw ni Ceres S. C. Alabado, nakatutuwa ang artikulasyon ni Ezjae Zemana (na aking kakklae) hinggil sa realidad ng mga bata at ng pagkabata, maging sa nangingibabaw na hamon sa mga iskolar at manunulat para sa bata. Sa kaniyang pagbasa ng mga kuwentong pambata na nagsasakapangyarihan sa mga batang may kapansanan, binanggit niya ang mga sumusunod:

Sapagkat iba-iba ang bawat bata, na iba-iba ang mga pangangailangan. May kaniya-kaniya silang konteksto, paraan ng pagpapalaki, at lipunang ginagalawan. Buhat ng samut saring konteksto, nahuhubog ang kanilang pag-iisip, mga katangian at interes... Hamon ngayon sa mga manunulat ng kuwentong pambata na sungkitin ang sensibilidad ng bata, kung paano siya mag-isip, magsalita, at kumilos. Nararapat lang na taglayin ng mga kuwentong pambata ang karanasan ng bata (Zemana 2018, 17-18).

Mula sa lantad na katotohanan at nangingibabaw na hamong ito, maaari pang pag-isipan ang pananaw, dulong, paninindigan, at halagahin patungkol sa naturang pag-aaral at pagsusulat. Matapos tasahin ang kasalukuyang kalagayan ng panitikang pambata sa Pilipinas, naglatag si Prop. Evasco ng ilang mungkahi ng pagpapaunlad. Maaari rin itong ilapat sa mga tunguhin ng kasaysayan at araling pangkabataan. Naririto ang ilang mga kaisipang aking napagmunihan matapos ang pagbabasa ng mga pananaliksik at panunuri, kung saan sentral ang dalawang artikulo ni Prop. Evasco, *Pag-akda at Pagkabata* (Evasco 2011) at *Ang Ikatlong Dekada* (Evasco 2012).

1. Hinggil sa paksain at larangan, pagyamanin at paunlarin ang pagsasakasaysayan, kritisimo, pagteteorya, at pag-aaral tungkol/kaugnay sa bata at pagkabatang Pilipino.

2. Hinggil sa kahulungan at kabuluhan, tuklasin, balik-tanawin, at pagtuunan ang daigdig ng batang Pilipino.
3. Hinggil sa pagdulog at pagkiling, nararapat na magkaroon ng kamalayan, tindig, at sensibilidad para sa bata ang proseso at produkto ng pag-akda at pananaliksik.
4. Hinggil sa pagturing at pagsasatinig, kilalanin ang bata bilang mapagpasyang puwersa na aktibong kumikilos sa mga hamon ng pag-iral sa halip na gawing pasibong biktima at tagatunghay lamang.
5. Hinggil sa pagkilos at pagbabago, tukuyin ang mga historikal na suliranin at tunggalian na kinasasangkutan ng kabataan at salungguhitang mga mapagpalaya at mapagpabagong hakbang tungo sa mas mabuti, maunlad, mapayapa, at makatarungang hinaharap ng lipunan, lalo na para sa bata.

Maaari itong magsilbing gabay na tunguhin para sa atin na nais pang mag-aryl hinggil sa bata at pagkabatang Pilipino. Nais ko mang masilayang naisasakatuparan ang mga nabanggit na puntos sa aklat na ito, may mga kakulangan pa rin ang aklat na nawa'y mapunan ng mga susunod pang pananaliksik at panunuri. Bagaman mas mainam na basahin ang mismong mga kabanata sa sariling merito nito, ipagpaumanhin ang bahagyang pag-uugnay-ugnay nito. Nahahati ang aklat sa tatlong pananaliksik at dalawang rebyu. Bagaman nailathala na ang mga ito sa mga *journal*, nagsagawa ako ng bahagyang pagrerebisa at pagdaragdag dulot na rin ng paglitaw, pagkatuklas, at pagkakatagpo ng ilang bagong babasahin at batis. Naniniwala akong mas napabuti nito ang mga nauna kong naratibo, argumento, kaisipan, at kislap-diwa sa mga nakalipas na taon, kung hindi man maiwawasto o mapupunan sa kabuuuan ang ilang pagkakamali at pagkukulang.

Para sa naunang tatlong kabanata, isinaayos ito sang-ayon sa yugtong pangkasaysayan. Nariyan ang aking pag-aaryl tungkol sa isang akdang pambatang nilikha ng mga Amerikano at kalauna'y

nakarating sa Pilipinas, ang *Barbara's Philippine Journey*. Tulad ng mga pangmatandang tala ng paglalakbay, masisilayan dito ang larawan ng Philippine Islands sa pananaw ng isang batang babaeng Amerikano. Kinasangkapan ko rito ang noo'y kaaalam ko pa lamang na pamamaraan sa *Digital Humanities*, mula sa isang munting lektura ni Prop. Ramon G. Guillermo noong 6 Hunyo 2017. Kasunod nito ay ang aking pag-aaral sa buhay at ambag ng manunulat at tagapagsulong ng panitikang pambata ng Pilipino, si Ceres S. C. Alabado. Nagsilbi itong di-gradwadong papel sa Kasaysayan 199 sa ilalim ni Prop. Noel V. Teodoro. Nagpatuloy sa naratibo ni Alabado ang kaligirang kolonyal na tinalakay sa *Barbara's Philippine Journey*. Bagaman, masisilayan din, sa pamamagitan ng diwang mapagsulong ni Alabado, kung paano isasapilipino o gagawing makabayan/nasyonalista ang panitikang pambata, sa panahong nakatuon ang kalakhang atmospera sa pagbubuo ng bansa. Susundan naman ito ng pag-aaral sa kontemporaneong kasaysayan, na nakapook sa mga taong 2010-2016. Sinuri mula sa mga piling aklat pambata ang mga pakahulugan at konseptong pandisaster sa panahong dinahas tayo, hindi lamang ng kalikasan, kundi maging ng hindi pagkakapantay-pantay sa lipunan na nagpaibayo ng bagsik nito.

Kasunod nito ang dalawang rebyu. Dala ang paksang pangkasarian, sinuri rito ang isang malikhaing akdang pangkasaysayan, *Ang Lakambini at Ako*, at isang pabula, *Ang Nag-iisa at Natatanging si Onyok*. Ang nauna'y maaaring pumuno sa puwang ng naunang mga kabanata, sapagkat tinalakay nito ang panahon ng Himagsikang Pilipino. Nais tingnan ng rebyu kung nasaan ba ang kababaihan sa panitikang pambata tungkol sa himagsikan, at kung paano nagiging katangi-tangi ang nirebyung akda. Katuwang naman nito ang pagsipat sa isang pamilyar na laro at aliwan, ang sabong ng mga gagamba. Tinangkang iangat ng rebyu ang tema ng akda hindi lamang sa tradisional na aliwan kundi sa konsepto ng pagkalalaki at kultura ng karahasan na pinamamayani ng patriyarka.

Bunga ang mga naturang pag-aaaral ng mga pagtuklas at paggalugad sa mga batis at pananaw sa kasaysayan, agham panlipunan, at humanidades. Inaasahang sa limitadong maihahapag nito ay magkakaroon tayo ng diwa na ang mga itinuturing nating paslit, bulilit, at may gatas pa sa labi ay *hindi lang basta bata*.

III

BALIK TAYO SA BATANG kanina pa nag-aalburoto sa dyip. Maaari natin itong itapat sa kuwento ng isang popular na kantahing bayan. Pansinin natin ang isang saknong ng *Sitsiritsit, Alibangbang*:

Mama, mamang namamangka
 Pasakayin yaring bata
 Pagdating sa Maynila
 Ipagpalit ng manika.

Sa panimulang sipat, makikita natin dito ang pakikipag-usap ng isang persona (posibleng ang magulang ng bata) sa isang namamangka. Gayumpaman, kailangang tingnan ang taglay nitong magkakaibang kahulugan—partikular sa semantikong ambiguidad ng salitang ‘ipagpalit’. Maaaring ipahiwatig nito ang isang halimbawa ng panlipunang kontrol sa bata—ang pananakot sa kanila ng matatanda, lalo na ng mga magulang, kung sakaling hindi sila tatahimik o titino. Dadalhin ang bata sa bangkero, magsasagwan patungong Maynila, at *ibebenta* (‘ipagpalit’) ng bangkero ang bata kapalit ng isang laruan. Sa kapangyarihan ng pananakot na ito, nagiging alipin ang bata; o, kung hindi man ito pananakot, naroroon pa rin ang konsepto ng pang-aalila at pag-aalipin sa bata na ikinakalakal ng kaniyang mga magulang. Ngunit, maaari rin siyang maging tirano na nasusunod ang sariling

layaw. Sapagkat sa isa pang pagpapakahulugan, maaaring hinabilin ang bata sa namamangka, ipapasyal sa Maynila, at *bibilhan* ('ipagpalit') pa siya roon nito ng manika, na isang pangkaraniwang bukal ng aliw para sa isang paslit.

Magkaiba mang panahon at lunan, nasa dyip man o bangka, nasa anumang espasyo kung saan nagmamateryalisa ang mga ugnayang pangkapangyarihan, maaari pa rin natin kasangkapanin ang mga kanta at kuwento bilang talinghaga na maggigiya sa atin sa pagsulat hinggil sa bata at pagkabatang Pilipino. Kung tayo ang mamang namamangka, paano natin uunawain ang awitin?

23 Setyembre 2019; 27 Hunyo 2020
Pook Palaris, UP Campus

TALASANGGUNIAN

- Alejandro, Rufino at Buenaventura S. Medina, Jr. 1972. *Buhay at Diwa ni Rizal*. Mandaluyong: National Book Store.
- Ariès, Philippe. 1962. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. Isinalin ni Robert Baldick. New York: Alfred A. Knopf.
- Benitez, Christian. 2018. "Kung Anong Malalaman Lang sa Pagkabata." Papel na binasa sa Pista! Pembansang Komperensiya sa Panitikang Pembata, Precious Events Center, Quezon City, Oktubre 27.
- Castro, Modesto de. 1864. *Pag susulatan ni Urbana at ni Feliza*. Manila: Imprenta del Colegio de Sto. Tomas.
- Constantino, Renato. 1975. *The Philippines: A Past Revisited*. Quezon City: Renato Constantino.
- Evasco, Eugene Y. 2011. "Pag-akda at Pagkabata: Ang Namamayaning Tunguhin at Estetika sa Panitikang Pembata ng Pilipinas." *Humanities Diliman* 8.2: 105-144.
- Evasco, Eugene Y. 2012. "Ang Ikatlong Dekada: Ang Sitwasyon at Mungkahing Pagpapaunlad ng Panitikang Pembata sa Pilipinas (2000-2009)." *Daluyan: Journal ng Wikang Filipino* 18.1-2: 128-162.
- Foucault, Michel at Gilles Deleuze. 1977. "Intellectuals and Power." *Nasa Michel Foucault, Language, Counter-memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, 205-217. Isinalin nina Donald F. Bouchard at Sherry Simon. New York: Cornell University Press.
- Foja, Xeus DC. 2018. *Kung Saan Mang Dulo*. Tarlac: Hinabing Salita Publishing House.
- Galang, Jely A. 2003. "Natutulog ba't Kimi ang mga 'Kiming Bulaklak'? Ang Kilusang Kabataan sa Kasaysayan ng Pilipino. Papel na binasa sa Ika-22 Pembansang Kumperensiya ng mga Mag-aaral ng Kasaysayan ng UP Lipunang Pangkasaysayan (UP LIKAS) ukol sa "Kilos Kasaysayan: Ang Katipunan at mga Kilusang Panlipunan sa Kasaysayan ng Pilipinas,"

Bulwagang Tandang Sora, Unibersidad ng Pilipinas Diliman, Quezon City, Agosto 17.

Habana, Olivia Anne M. 2011. “*Childhood in the Preconquest Philippines: Clues from the Early Spanish Chronicles.*” Papel na binasa sa Nicholas Tarling Conference on Southeast Asia in the Early Modern Period, Vietnam National University, Hanoi, Vietnam, Nobyembre.

Halili, Servando D. Jr. 2006. *Iconography of the New Empire: Race and Gender Images and the American Colonization of the Philippines.* Quezon City: University of the Philippines Press.

Jacinto, Emilio. 2011. “*Pahayag.*” Isinalin ni Virgilio S. Almario. Nasa Virgilio S. Almario, Jacintina: Hiyas ng Panulat ni Emilio Jacinto, 80-84. Manila: University of Santo Tomas Publishing House.

Kant, Immanuel. 1963. “*Conjectural Beginning of Human History.*” Isinalin ni Emil L. Fackenheim. Nasa Immanuel Kant, *On History*, 53-68. New York: The Bobbs-Merrill Company, Inc.

Lumbera, Bienvenido L. 1986. *Tagalog Poetry 1570-1898: Tradition and Influences in its Development.* Quezon City: Ateneo de Manila University Press.

Marx, Karl. 1976. *Capital Volume I.* London: Penguin Books.

Mead, Margaret. 1970. *Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap.* New York: Natural History Press.

Mojares, Resil B. 2002. *Waiting for Mariang Makiling: Essays in Philippine Cultural History.* Quezon City: Ateneo de Manila University Press.

Navarro, Atoy M. 2002. “*Kabataan at Kasaysayan: Panimulang Pangkasaysayang Pagbabalangkas.*” Nasa Bagong Kasaysayan at Kasaysayang Bayan: Pembungad sa Pag-aaral ng Kabuuang Kasaysayang Pilipino (Piling Babasahing Pangkasaysayan); History I Reader, tinipon ni Atoy Navarro. Los Baños: UP Open University.

Noceda, Juan de at Pedro de Sanlucar. 1832. *Vocabulario de la Lengua Tagala.* Valladolid: Imprenta de Higinio Roldan.

- Postman, Neil. 1982. *The Disappearance of Childhood*. New York: Vintage Books.
- Rizal, José. 1899. *Noli Me Tángere*. Tercera edición. Tomo primero. Nilapatan ng anotasyon ni Ramón Sempau. Barcelona: Casa Editorial Maucci.
- Rousseau, Jean-Jacques. 1889. *Émile; Or, Concerning Education*. Isinalin ni Eleanor Worthington. Boston: D. C. Heath & Company.
- Sartre, Jean-Paul. 1963. *Saint Genet: Actor and Martyr*. New York: George Braziller, Inc.
- Sicat Cleto, Luna. 2017. *Bago Mo Ako Ipalaot*. Quezon City: High Chair.
- Tolentino, Rolando B. 2008. “*Ang Pinag-aagawang Bata sa Panitikang Pambata: Folklore, Media at Diskurso ng Bata*.” *Malay* 21.1: 1-11.
- Tolentino, Rolando B. 2016. *Keywords: Essays on Philippine Media Cultures and Neocolonialisms*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Toraldo, Sarah Mediatrix. 2020. “Pedagogy of the Body: Images of Children in Primary School Textbooks in Spanish Philippines (1863-1898).” Papel na binasa sa *The Philippines, Spain, and Globalization, Sixteenth Century to the Present: An International Conference*, Philippine Studies: Historical & Ethnographic Viewpoints, Ateneo de Manila University (Facebook at Youtube), Hunyo 24.
- United Nations (UN). 1989. “Convention on the Rights of the Child.” United Nations Office of the High Commissioner on Human Rights. Isinangguni noong Setyembre 21, 2019. <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>
- Zemana, Ezjae Yao. 2018. “*Halaga ng Kuwentong Pambata sa Pagsasakapangyarihan sa mga Batang May-Kapansanan*.” Nasa Kislap-Diya: Mga Pagmumuni sa Panitikan, Pelikula, at Kultura, pinamatnugutan nina Emmanuel Jayson V. Bolata at John Patrick P. Manio, 17-34. Tarlac: Hinabing Salita Publishing House.

I

Hurrah for America!

Kuwalitatibo at Kuwantitatibong

Panunuri Ng Mga Ugnayang

Igorot-Amerikano Sa Barbara's

Philippine Journey, 1913¹

PANIMULA

NAILATHALA NOONG 1913 ANG story book na *Barbara's Philippine Journey* (tatawagin mula rito bilang BPJ) sa pagtutulungan nina Frances Williston Burks (may-akda), Hermann Heyer, Earl Horter, at G. W. Peters (mga tagaguhit). Bilang isang kolonyal na akdang pambata, masisipat mula rito ang mga kaisipan ng rasismo at kolonialismo, pagsasasibilisadong misyon, modernisasyong kolonyal, eksotisismo, relativismong pangkultura, patriotismo, at *la leyenda negra* (itim na alamat/*black legend*). Sa pag-aaral na ito, tiningnan ang ugnayang Igorot at Amerikano gamit ang kuwalitatibo at kuwantitatibong panunuri. Una, ilalatag ang ilang mahahalagang kaisipan hinggil sa metodong

¹ Unang nailathala sa *Katipunan: Journal ng mga Pag-aaral sa Wika, Panitikan, at Kulturang Filipino*, No. 3 (2018): 1-51. Pinamatnugutan nina Dr. Joseph Salazar at Dr. Christine Bellen, Ateneo de Manila University. Ibinahagi ang preliminaryong bersyon ng papel na ito sa 2nd International Conference on Cordillera Studies sa Lungsod ng Baguio noong 12-14 Hulyo 2017.

gagamitin. Susundan ito ng kontekstuwalisasyon ng akda at ng paglalahad ng kahalagahan ng mga bahagi ng kuwento na nakapook sa Benguet. Matapos nito, tatalakayin ang iba't ibang politikal at ideyolohikal na aspekto ng mga naturang kuwento at iuugnay ito sa nagaganap na diskursong politikal at ideolohikal sa panahong iyon. Pahopyaw ding titingnan ang usaping pangkasarian. Panghuli, ilalahad ang mga ambag ng pag-aaral na ito sa nararapat at napapanahong pagbasa ng mga kolonyal na akdang pambata. Maituturing din ang pag-aaral na ito bilang pagsasanay sa paggamit ng kuwantitatibong panunuri ng teksto, na siyang pumapasok sa malawak (at lumalawak) na larangan ng Digital Humanities.

KONTEKSTONG AKLAT

Masasabing hindi ganoon kaprominente ang pangalang Frances Williston Burks. Maging ang kaniyang akda hinggil kay Barbara ay walang inilaang espasyo para ipakilala ang manlilikha nito. Makikilala lamang natin siya sa kaniyang mga kaugnay na publikasyong pang-akademiko. Katuwang ni Jesse D. Burks, isinulat niya ang *Health and the School: A Round Table* (1913) ng D. Appleton and Company. Maliban sa kaapelyidong kamanunulat, na siyang Direktor ng Bureau of Municipal Research sa Philadelphia, iisa rin ang sumulat ng panimula nito at sa BPJ, si Prof. Frank M. McMurry ng Teachers College, Columbia University (Burks at Burks 1913, vii-viii). Matapos ang dalawampu't limang taon, isa na namang publikasyon ni Burks ang lumitaw sa *The Journal of Social Psychology*. Pinamagatan itong *Some Factors related to Social Success in College*. Nagsisilbi ang pananaliksik na ito noong 1938 (inilathala, ngunit tinanggap na sa Editorial Office noong 1 September 1937) bilang ebidensya ng pagpasok ni Burks sa Department of Psychology

ng Stanford University (Burks 1938, 125).² Sa kabuuan, nakatuon ang larangan ni Burks sa mga pag-aaral sa edukasyon sa iba't ibang antas at tema. Tinahi niya ang heograpiya at etnograpiya para sa mga grade schoolers, ang teorya at praktika sa kalusugan para sa mga guro, at ang mga salik ng personalidad upang malaman ang mga modang pang-ugaling umaambag sa panlipunang tagumpay para sa mga estudyante sa kolehiyo.

Hinggil sa kumpanyang naglathala at namahagi ng BPJ, itinayo ni Caspar W. Hodgson ang The World Book Company: The House of Applied Knowledge noong 1905 (Osias 1921, ii). Matatagpuan ito sa 2126 Prairie Avenue, Chicago, Yonkers-on-Hudson, New York. Bilang isa sa mga tagapaglathala na masigasig na nakilahok sa merkado ng mga aklat sa Estados Unidos (sa Atlanta at Dallas) at sa Kapuluang Pilipinas (sa Maynila), kalaunang inihatid sa mga mambabasa ng World Book Company ang BPJ noong 1913. Dalawang kopya nito ang natanggap ng Filipiniana Division, Philippine Library, noo'y nasa ilalim ng Department of Public Instruction, noong Marso 1915 (Bulletin of Philippine Library 1915, 75).³ Taglay ng buleting naglalaman ng naturang impormasyon ang mas mahabang listahan ng mga publikasyong Filipiniana kaysa sa ibang nailabas na buletin; nasusulat ang mga akda sa Ingles, Espanyol, Tagalog, Ilokano, at Cebuano. Wala pang datos hinggil sa kung kailan naitayo ang sangay nito sa Maynila.⁴ Sa pagkonsulta sa iba pang bersyon ng BPJ, hindi nagbabago na 1913 ang orihinal na publikasyon; gayumpaman, nag-iibaiba ito sa pahinang pamagat. Sa gayon, malalamang ang mga edisyong

² Sa isang talababa, ipinahayag niya ang kaniyang pasasalamat sa kaniyang mga guro, sina Propesor Paul R. Farnsworth at Propesor Ernest R. Hilgard.

³ Sa panahon ito, pinamumunuan ni James A. Robertson, ang Philippine Library Board Secretary at Librarian, ang Philippine Library. Dahil nakaliban, nagsilbing Acting Librarian si Manuel Artigas y Cuerva, ang Chief ng Filipiniana Division.

⁴ Sa mga pahinang pamagat ng kanilang mga aklat, tinutukoy ng World Book Company ang mga *branch* na naglalathala at namamahagi ng mga aklat. Sa mga muling-paglalathala ng BPJ noong 1914 at 1921, nakalagay ang “Manila” bilang isang *branch* ng pamuhatang Yonkers-on-Hudson.

1914 at 1921 ay mga muling paglalathala. Sa aklat na *The Philippines, to the End of the Commission Government: A Study in Tropical Democracy* (1917), isinama ni Charles Burke Elliott ang BPJ sa apendiks na *A List of Books and Articles on the Philippines, Colonization and Colonial Problems*, kung saan naman malalamang nailathala ito sa “Manila, 1913” (Elliott 1917, 461).⁵ Sumunod dito ang mga patalastas sa mga pampublikong lathalain, tulad ng paglagay nito sa “elementary school library lists” ng patalastas ng World Book Company sa edisyon Setyembre 1926 ng *Philippine Education Magazine*.

LAKBAY-SALAYSAY BILANG ANYO NG KOLONYAL NA PANITIKANG PAMBATA

Bahagya munang pipihit ang pag-aaral sa pahapyaw na pagsasakonteksto ng mga anyo at *genre* ng panitikang pambata sa panahong ito bago tukuyin ang anyo sa lenteng kuwalitatibo-kuwantitatibo. Bilang tagarebyu ng aklat, inuugnay ni Prof. Frank McMurry ang BPJ sa mga akda ng Amerikanong manunulat na si Jane Andrews (1833-1887). Ipinaalam nito, kung gayon, ang *genre* ng panitikang pambata na tinalakay noon sa konteksto ng panitikang Kanluranin na nasa wikang Ingles. Itinuturo nito ang paghuhulma at pagpapalaganap ng mga kuwentong makatutulong sa pagtuturo ng heografiya sa pang-elementaryang kurikulum. Kalaunan, kinilala ito bilang mga pinipiling materyal o pantulong sa instruksyon noong kalagitnaan hanggang huling bahagi ng dantaon 19 sa kaligirang Amerikano. Pinunto ang mga merito ng mga nabanggit na akda ni Andrews, *The Seven Little*

⁵ Sa pahirang pamagat ng *The Philippines* sinabing si Charles Burke Elliott, Ph.D., LL.D., ay isang dating kasapi ng United States Philippine Commission, Secretary ng Commerce at Police sa Pamahalaan ng Pilipinas, Associate Justice sa Supreme Court ng Pilipinas, at Associate Justice sa Supreme Court ng Minnesota.

Sisters (1861) at ang kasunod nito, *Each and All* (1878): 1) binibigyang-diin ng mga ito ang ugnayang tao-daigdig, kung kaya't matatawag itong "biographical studies of geography," at 2) nasa anyo sila ng kuwento, na may estilong naglalagay sa kanila sa antas ng panitikan (Burks 1913, 4). Makikita rito ang layunin at anyo ng mga kuwento, kabilang ang BPJ (1913), na ang gampanin para sa mga Amerikanong bata mula walo hanggang labing-isang taong gulang ay "to give the general setting of the more detailed geographical facts soon to follow" (Burks 1913, 4). Lumilihis ang BPJ mula sa 'kontra-kulturang' dime novels sa America na tinataasan ng kilay ng mga magulang at guro. Ang mga nobelang ito na "naglalayong bigyang-lugod ang mga batang lalaki kaysa ang kanilang mga magulang," ay nagsasalaysay ng mga pakikipagsapalaran ng mga Amerikanong binatilyo sa malalayong lupain (Netzorg 1985, 34-35). Ayon kay Morton J. Netzorg, "[T]he subject of Philippine-American interactions, both social and intellectual, in that it is almost entirely in unblessed books designed to be read for fun that young stay-at-home Americans learned what little they could about the Filipinos" (Netzorg 1985, 34-35). Ayon sa paghahambing ni McMurry, taglay ng BPJ ang ibang larang na may ibang plano (Burks 1913, 4). Sa lente ng heografiya, nagtatampok naman ang mga aklat ni Andrews ng mga batang babae mula sa pitong bahagi ng daigdig, na tinatawag niyang "round ball that floats in the air." Ipinunto naman ni Burks sa simula na pagtutuunan ng kaniyang naratibo ang iba't ibang bahagi ng Pilipinas, nang may pahapyaw na pagtatampok na rin sa mga pook sa Pasipiko at Silangang Asya, tulad ng Hawaii, Honolulu, Hapon, at Tsina.

Sa Pilipinas, may mas malawak na audience ang BPJ (kung tititingnan ang potensyalidad nito). Sa patalastas sa mga lathalain, para raw ito sa mga nasa Grade I hanggang VII (Philippine Education Magazine 1926). Gayundin, nakahanay ito sa mga "Geographical readers" (seryeng *Children of the World*), katuwang ang mga akda tulad ng *Paz and Pablo: A Story of Two Little Filipinos* (1917), isinulat ni Addie F. Mitchell at iginuhit ni Elias Goldberg. Mula sa mga pag-eendorsong ito,

masasabing kabilang ang BPJ sa mga kasangkapan na nagsusulong ng kolonyal na edukasyon ng mga Amerikano. May pagtukoy din naman si Burks kung sino ang kaniyang pinatutungkulang mambabasa (o tagapakinig). Malinaw sa pahina ng dedikasyon, na ‘sulat’ ni Barbara, na nakatuon ang akda sa mga Amerikanong bata: “boys and girls at home” (Burks 1913, 6). Gayumpaman, bilang pagtingin sa potensyalidad nito at sa pagiging malawig ng panitikang pambata sa usapin ng mambabasa, masasabi ring kasama na ang mga Pilipinong bata (at matanda) nang makarating na ito sa Pilipinas.

DIGITAL HUMANITIES SA MGA PILING PANUNURING PAMPANITIKAN

Bago tumungo sa paglalahad ng anyo at nilalaman ng susuriing BPJ, mainam na bigyang-espasyo muna ang paglalahad ng metodolohiyang ginamit sa pagbasa. Masasabing sinusubok ng pag-aaral na ito na pagtagpuin ang kuwalitatibo at kuwantitatibong pamamaraan ng pagbasa at panunuri ng teksto, na siyang katangian at tunguhin ng Digital Humanities. Bagaman kinikilala ang malawak na saklaw ng pakahulugan sa Digital Humanities, isang payak na pagpapakahulugan nito ang mababasa mula kina Anne Burdick, Johanna Drucker, at iba pa: “Ang Digital Humanities ay supling ng pagtatagpo ng tradisional na humanidades at mga metodong kompyutasyonal” (Burdick, et al. 2012, 3). Nagsimula ang paggamit ng mga network at kompyutasyon sa humanidades noong 1940 at sa mga pansiupang proyekto sa Oxford noong 1970. Lumawig sa una nitong bugso ang Digital Humanities mula sa huling bahagi ng dekada 1980 hanggang sa dantaon 21 sa pamamagitan ng mga proyekto tulad ng panunuring tekstuwal, pagkakatalogo, pagdi-digitize ng mga materyales, paggawa ng mga

pedagohikal na pantulong, at mga mapaniyasat na tanong hinggil sa nakabalangkas na datos (Burdick, et al. 2012, 9). Marami-rami na rin ang mga proyekto ng panunuring pampanitikan ng/sa Pilipinas na nasa lilim ng Digital Humanities. Isa sa mga masigasig na practitioner ng metodo at lapit na ito ay si Ramon Guillermo, at ang kaniyang mga akda ang ilan sa pinag-uugatan ng pag-aarial na ito.

Bago pa man kay Guillermo, maituturing na isang ‘proto-digital humanities’ na proyekto ang isinagawa ni Benedict R. O’G Anderson sa kaniyang *Why Counting Counts* (2008). Isinagawa sa aklat ang mano-manong pagbibilang ng mga salita sa mga nobelang *Noli Me Tangere* at *El Filibusterismo* bilang pagsulyap sa mga anyo ng kamalayan at suliraning pangwika.⁶ Sinundan naman ito ng *Translation and Revolution* (2009) ni Ramon Guillermo, ang kinikilalang unang kumprehensibong pag-aarial sa *Guillermo Tell* (1886), ang salin ni José Rizal sa *Wilhelm Tell* (1804) ni Friedrich Schiller gamit ang Digital Humanities (bago pa man ilapat ang ganitong label).⁷ Hindi tulad ng manwal na pagbibilang ni Anderson, kinasangkapan rito ni Guillermo ang ‘computer-aided analysis’ upang mapalitaw ang mga isyu at tema sa pagsasalin ng mga konseptong Aleman patungong Tagalog. Sa kasalukuyan, mangilan-ngilan na rin ang artikulo at aklat ni Guillermo (minsa’y katuwang ang ilang iskolar) na maituturing na nasa kategorya ng Digital Humanities.⁸ Mababasa

6 Tingnan ang Benedict R. O’G. Anderson, *Why Counting Counts: A Study of Forms of Consciousness and Problems of Language in Noli me tangere and El filibusterismo* (Lungsod Quezon: Ateneo de Manila University Press, 2008).

7 Tingnan ang Ramon Guillermo, *Translation and Revolution: A Study of Jose Rizal’s Guillermo Tell* (Lungsod Quezon: Ateneo de Manila University Press, 2009).

8 Tingnan ang Ramon Guillermo, “Themes of Invention, help, and Will: Joachim Campe’s *Robinson der Jüngere* in Tagalog and Bahasa Melayu Translations,” *Southeast Asian Studies* 3.1 (April 2014): 3-47; Ramon Guillermo, “Citing a Southeast Asian Classic: Citation Analysis of Vicente Rafael’s *Contracting Colonialism*,” *Philippine Studies* 61.4 (2013): 507-520; Ramon Guillermo, “Translation as Argument: The Nontranslation of Loob in Ileto’s *Pasyon and Revolution*,” *Philippine Studies* 62.1 (2014): 3-28; Ramon Guillermo, Rhandise D. Cajote, at Aristeo Logronio. “UP Diksiyunaryong Filipino: Simonismong Walang Hangganan,” *Daluyan: Journal ng Wikang Filipino* 2 (2015): 54-71; Ramon Guillermo, Myfel Joseph D. Paluga, Maricor Soriano, at Vernon R. Totanes, *3 Baybayin Studies*. (Lungsod Quezon: University of the Philippines Press, 2017).

rin mula kay Resil Mojares ang kaniyang paghihikayat sa paglirip sa larangan ng Digital Humanities, batay sa naiambag ng Marxistang iskolar na si Franco Moretti (Mojares 2017, 97-112).

Kay Franco Moretti magmumula ang tinatawag na ‘distant reading,’ bilang panunuligsa sa ‘close reading’ ng mga formalista at postmodernistang lapit (Mojares 2017, 106-107). Ipinupunto nito na posible ang panunuri ng libo-libong mga akda gamit ang computer-aided analysis na maaaring magdulot sa atin ng mga sariwang muni, hinuha, at problematisasyon sa estado at daloy ng mga rehiyonal, pambansa, pangerya, o kahit pandaigdigang panitikan. Isang pagsasapraktika rito ay ang panunuri niya sa mga pamagat ng pitong libong nobelang Briton (1740-1850), kung saan makikita ang korelasyon ng mga pamagat ng nobela sa paglawig ng sistemang pampanitikan at kompetisyong pangmerkado (Moretti 2009, 136, 139, 141). Gayumpaman, iginiit ni Guillermo na upang maisakatuparan ito, kinakailangan ng dambuhalang korpus ng digitized (at naiproseso na ring) teksto, na siyang hindi pa nasisilayan sa Pilipinas. Sa kaniyang *The Pulse of the Text* (2017), iminungkahî niya ang ‘close(r) reading’ o mas malapitan/masinsinang pagbasa sa halip na malayuang pagbasa (distant reading) (Guillermo 2017, 1). Sa closer reading, pinagsasama ang masinsinang pagbasa (nakatuon lamang sa isa o higit pang teksto, kung saan hinihimay-himay ang anyo at nilalaman nito sa paraang kuwalitatibo) at ang mas mikroskopikong pagbasa gamit ang mga computer program (ilan dito ay ang pagtukoy sa ‘dalas’ o frequency ng mga salitang ginamit sa teksto, ang kolokasyon ng mga salita, ang kahigpitang pagkakaugnay o ‘kolokasyon’ ng mga salita, ang leksikal na kompleksidad, at iba pa). Sa mga pag-aaral ni Guillermo, kinakasangkapan niya ang Icon at Python/Anaconda Programming Language. Kinakailangan dito ng kaalaman sa mga computer program at lengguwaheng pangkompyuter, kaalaman sa kodipikasyon ng mga command, masinsinan at kritikal na preparasyon ng datos (sapagkat maaaring hindi gumana ang programa o hindi wasto ang lalabas na resulta kung hindi maingat ang paghahanda ng datos), at iba pa. Dulot

ng limitasyon ng mananaliksik (na ipinapaumanhin ang hindi pa gaanong pagkalubog sa kaalaman sa agham pangkompyuter) at saklaw ng pag-aaral na ito, gagamitin dito ang mas maakses at mas madaling imaniobrang programa, ang AntConc.

Ang AntConc ay nilikha ni Laurence Anthony ng Waseda University, Tokyo, noong 2014, at mada-download sa kaniyang website (www.laurenceanthony.net/software/antconc/).⁹ Ito ay isang freeware, multiplatform na kasangkapan upang magsagawa ng mga pananaliksik sa corpus linguistics at pagkatutong bunsod ng datos (Anthony AntConc Help file 2014). Taglay nito ang pitong kasangkapan/tools o features: Concordance, Concordance Plot, File View, Clusters/ N-Grams, Collocates, Word List, at Keyword List (Anthony AntConc Help file 2014). Ang maganda at madali rito, lalo na para sa mga nagsisimula pa lamang, ay hindi na kinakailangan ng higit na metikulosong paghahanda at pagsasanay sa agham pangkompyuter. Sapat na ang maayos na paghahanda ng datos at batayang kaalaman sa features nito upang maiproseso ang pag-aaralang teksto. Sa panunuring ito, ginamit ang magkakasamang features, na hindi rin maikakailang magkakaugnay at nagsasapaw sa isa't isa.

KONSIDERASYON SA PREPARASYON AT MGA DETALYENG LEKSIKAL

Para sa BPJ, idownload ang kopya nito sa Text format (.txt) mula sa Internet Archive (<https://archive.org>), isang malawig na ‘digital library’ o database ng mga batis materyal mula sa iba’t ibang sityo at sinupang

⁹ Makikitang ang pinakaunang bersyon ng AntConc (AntConc 1.0.0) ay huling binago noong 22 Disyembre 2014, samantalang ang pinakahulung bersyon naman ay ang AntConc 3.5.2, na huling binago nitong 8 Pebrero 2018 (tingnan sa <http://www.laurenceanthony.net/software/antconc/releases/>).

online, na may bilyon-bilyong koleksyon ng web pages, dokumento, aklat, audio recording, video, imahen, software program, at iba pa (“About the Internet Archive” w.p.).¹⁰ Sunod na ‘nilinis’ ang dokumento ng BPJ. Anuman ang nasa bawat pahina ng aklat na nababasa ng *optical character recognition* (OCR) feature ng scanner ay lilitaw sa text file. Kinonsidera sa paglilinis na ito ang pagtatanggal ng parateksto (pahinang pamagat, pahina ng dedikasyon, panimula, mga patalastas, at iba pa), caption ng mga ilustrasyon, bilang ng pahina, at anumang nasa header o footer. Tanging itinira lamang ang nilalamang nagsasaad ng kuwento at ang kabanata-bilang-pamagat nito (hal. CHAPTER I AWAY WE GO). Pinamatili rin ang mga bantas at kapitalisasyon ng mga salita at pangungusap, bagaman ang mga elementong leksikal o salita na ipinapakita sa ilang features ng AntConc ay nasa lower-case.

Tokenisasyon ang tawag sa malawak na kalipunan ng mga payak na istatisikal na pagsusukat na kinakasangkapan sa panunuri ng mga teksto gamit ang mga metodong pangkompyuter (Hussein 2015, 98). Isang estratehiya ng tokenisasyon ay ang type-token ratio na makikita sa pagsusukat na tinatawag na ‘leksikal na kompleksidad’. Ang leksikal na kompleksidad (lexical complexity, tinatawag ding lexical richness sa ibang pag-aaral, tingnan ang Hussein 2015, 98-99) ng isang teksto ay maaaring masukat sa pamamagitan ng paghahati (division) ng bilang ng tipo ng mga salita (word types) sa kabuuang bilang ng mga salita (word tokens) (Guillermo 2013, 72-74; Hussein 2015, 98-99). Mayroong 0.09 na leksikal na kompleksidad ang BPJ, na tinatayang may 3,210 na word types at 32, 802 word tokens ($0.09 = 3210 / 32802$). Marami pa ang maaaring mahinuha hinggil dito para sa susunod na mga pag-aaral. Isang mungkahi ang pagtukoy ng antas ng mataas at mababang

¹⁰ Sa layuning maglaan ng pandaigdigang akses sa lahat ng kaalaman, sinimulan ng Internet Archive ang pagsisinop sa Internet noong 1996 hanggang sa mapalawig ito sa pamamagitan ng mga ugnayan sa iba’t ibang sityo at sinupan sa Internet. Sa kasalukuyan, mayroon itong 279B web pages, 11M aklat at teksto, 4M audio recordings (kabilang ang 160, 000 live concerts), 3M videos (kabilang ang 1M balitang programang pantelebisyon), 1M larawan, at 100, 000 software programs.

kasalimuotang leksikal na partikular sa wika ng teksto. Halimbawa, sa pagtukoy nina Guillermo, Paluga, at Totanes sa kasalimuotang leksikal ng *Doctrina Christiana*, mataas ang antas nito para sa wikang Tagalog (0.21) (Guillermo, et al. 2017, 19). Maikukumpara ito sa apat na nobelang Tagalog ni Lazaro Francisco na sinuri ni Guillermo, kung saan naglalaro lamang mula 0.13 hanggang 0.10 ang leksikal na kompleksidad (2013, 74). Sa Ingles, masasabing mas mataas ang kasalimuotang leksikal ng BPJ kung ikukumpara, halimbawa, sa *This Earth of Mankind* ni Pramoedya Ananta Toer (salin mula sa Bahasa Indonesia ni Max Lane) na may 0.06 (Guillermo 2017, 12).

Gamit ang word list feature, malalaman ang lahat ng word types sa teksto at ang bilang ng paglitaw nito. Ang unang tatlo ay pantukoy, pangatnig, at pang-ukol: “the” (2002), “and” (1161), at “to” (891). Pinakamadalas na pangngalan ang “father” (207), na sinundan ng “mother” (183), “betty” (118), “children” (84), “tommy” (82), “water” (74), at “governor” (70). Matatasa rin ang pagging kumbersasyonal (tagapagsalaysay- mambabasa) ng akda gamit ang AntConc. Lumilitaw na ang salitang “i” (ako) bilang pang-apat sa pinakamadalas ang paglitaw sa teksto (639), samantalang panlabingtatlo naman ang “you” (ikaw) sa bilang na 296. Gayumpaman, ang paggamit ng “you” ay hindi kadalasang tumutukoy sa mambabasa; kung minsan, tumutukoy ito sa kausap ni Barbara.

ANG KAHALAGAHAN NG BENGUET

Matapos obserbahan ang mga tema ng mga Amerikanong akdang pambatang nagtatampok sa Pilipinas noong 1872 hanggang 1902, ipinunto ni Netzorg na ang piksyonal na Luzon ay may tatlong ‘indihenong’ pangkat lamang: Tagalog, mestizo, at Igorot (1985,

92). Mababasa rito ang paunang pang-etnikong pagsasakategorya sa popular na akdang pambatang Amerikano. Gayundin ang ideya ng pamimili, pagtutuon, isteryotipo, at misrepresentasyon ng mga tao habang binibihisan sila ng mga naglalarawang salita. Sa BPJ, makikita naman ang kahalagahan at pagiging prominente ng mga kuwentong Igorot. Bilang isang kinathang tala ng paglalakbay, tinatangka ng akda na isakongkreto ang mga karanasan ng mga protagonista (na maaaring hinalaw niya mula sa nasaliksik na mga tunay na pangyayari)¹¹ habang binibisita nila ang iba't ibang pook, nang may pakikiphalubilo sa mga tao na may iba't ibang kalinangan at pagkakakilangan.

Bilang ng Kabanata	Tagpuan
8	Benguet
7	Manila
3	Laguna
3	Batangas
2	San Franciso-Honolulu
1	Honolulu-Japan
1	Japan
1	China
1	Pasig

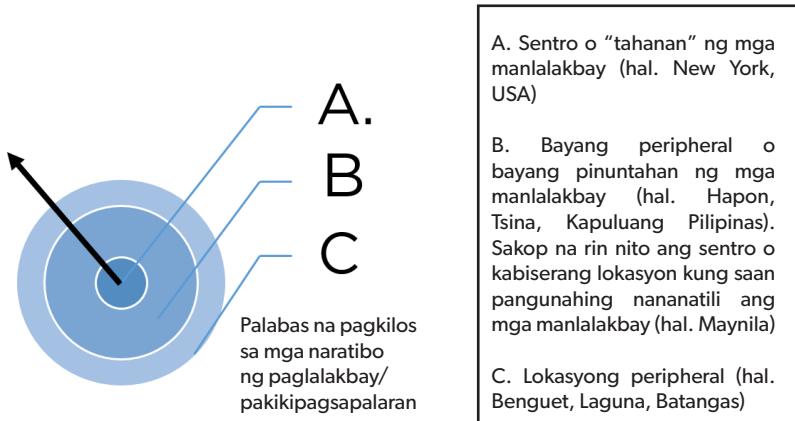
Tal. 1. Bilang ng kabanata sa bawat tagpuan (lokasyon)¹²

11 Sa iprinesentang papel ni Prop. Charita delos Reyes na pinamagatang "Educating Mokimok and Chainus: The Ibaloys at the Bua School, 1901-1940," makikita ang cross-references sa historikal na realidad ng kathang BPJ. Tinalakay rito ang ambag ng gurong si Mrs. Kelly (na mababanggit sa BPJ) sa mga sinimulang paaralan sa Kordilyera. Tingnan ang daloy ng programa ng 2nd International Conference on Cordillera Studies, Indigenous Studies in the Philippines: Issues and Prospects, 12-14 Hulyo 2017, CAP John Hay Trade and Cultural Center, Baguio City, Philippines.

12 Kung ang tagpuan sa isang kabanata ay lumipat sa isa pa, pareho ito ng bilang.

Sumasaklaw ng walong kabanata sa dalawampu't dalawa ang mga bahaging naganap sa Benguet. Higit ito ng isang bilang kaysa sa Maynila (Tal. 1). Bilang isang tala ng paglalakbay na may layuning ipakita ang di-pamilyar at di-alam, pinatatatag nito ang kahalagahan ng mga kuwento sa Benguet. Gamit ang modelong ‘center-periphery’ sa pagbasang heograpikal sa aklat, higit pang mapaninindigan ang nararapat na magnipikasyon ng mga naturang tagpo.

Kinikilalang ‘center’ ang mga lunan kung saan namamayani ang kapangyarihan, kontrol, at kapital. Naririto rin ang maituturing na ‘safe zone’ kung saan pamilyar na likas at likhang kapaligiran ang kinapopookan ng tauhan. ‘Periphery’ naman ang maituturing na agusan at patunguhan ng kapangyarihan, kontrol, at kapital na nagmumula sa sentro. Makikitaan din ng kawalan ng pamilyaridad (at seguridad) ang lunang ito para sa tampok na tauhan. Sapagkat isang kuwento ng paglalakbay at pakikipagsapalaran ang akdang pambata, mahihinuhang palabas mula sa sentro ang direksyon ng mga tauhan.

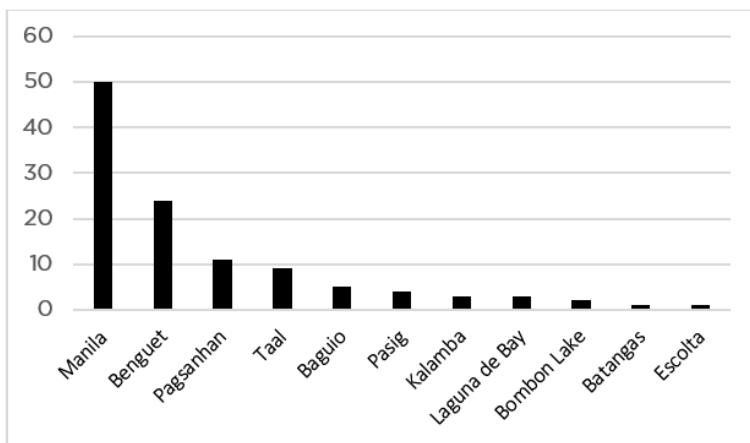

Pig. 1. Modelong center-periphery sa mga naratibo ng paglalakbay

Ipinapakita ng Pig. 1 ang kategorya ng mga lokasyong itinampok sa BPJ: 1) Sentro o tahanan, sa New York sa Amerika na pinagmulan nina Barbara; 2) Bayang peripheral, tulad ng Hapon,

Tsina, at Kapuluang Pilipinas, kung saan primaryang nananatili ang manlalakbay, tulad ng Maynila; at 3) Lokasyong peripheral sa loob ng mga bayang ito, tulad ng Benguet. Kung ihahambing ang Benguet sa mga lokasyong nasa kaparehong antas nito (ikatlo) batay sa bilang ng kinatampukang kabanata, nilampasan nito ang Pasig na hitik sa mga buwaya (1 kabanata), ang madaluyong na Laguna (3), at ang Batangas na may namumugad na bulkan (3).

Mula sa pagtukoy ng mga lokasyong heograpikal at paglalapat ng modelong center-periphery, maaari ring tingnan ang ‘dalas’ (frequency) ng pagbanggit sa mga lokasyong tinukoy sa akdang pambata. Maaaring nabanggit ang lokasyon sa isang bahagi na nakapook naman sa ibang lokasyon. Gayumpaman, ang pag-alam sa dalas ng salitang tumutukoy sa lokasyon ay nakapagbibigay, sa isang purong pisikal at panrabaw na paraan, ng isang heneratibong tema at diin sa naturang lokasyong iyon. Ang diing ito sa mga salita habang sila ay lumilitaw sa anumang tagpuan ay kaugnay din ng pagiging mahalaga ng isang lokasyon sa kabuuhan ng teksto.

Pig. 2. Dalas ng pagbanggit ng mga salitang-lokasyong nasa Pilipinas

Mula sa nailatag nang modelong center-periphery, titingnan naman ang kaugnay nitong dalas ng mga ‘salitang-lokasyon’. Sa pagpili ng mga lokasyon sa paghahambing, hinanap ang bilang ng mga salitang-lokasyon (para sa AntConc, lahat ng mga elementong leksikal o piraso ng salita o numero na pinapasok sa software ay tinatawag ding ‘node,’ kung kaya maaari ring tawaging ‘node’ ang sinisipat na ‘salitang-lokasyon’) na nakapaloob sa ikatlong antas ng modelong center-periphery at isinama na rin ang “Manila.” Ipinasok ang mga salitang-lokasyong ito sa software upang matukoy ang bilang ng kanilang paglitaw sa kabuuhan ng teksto.

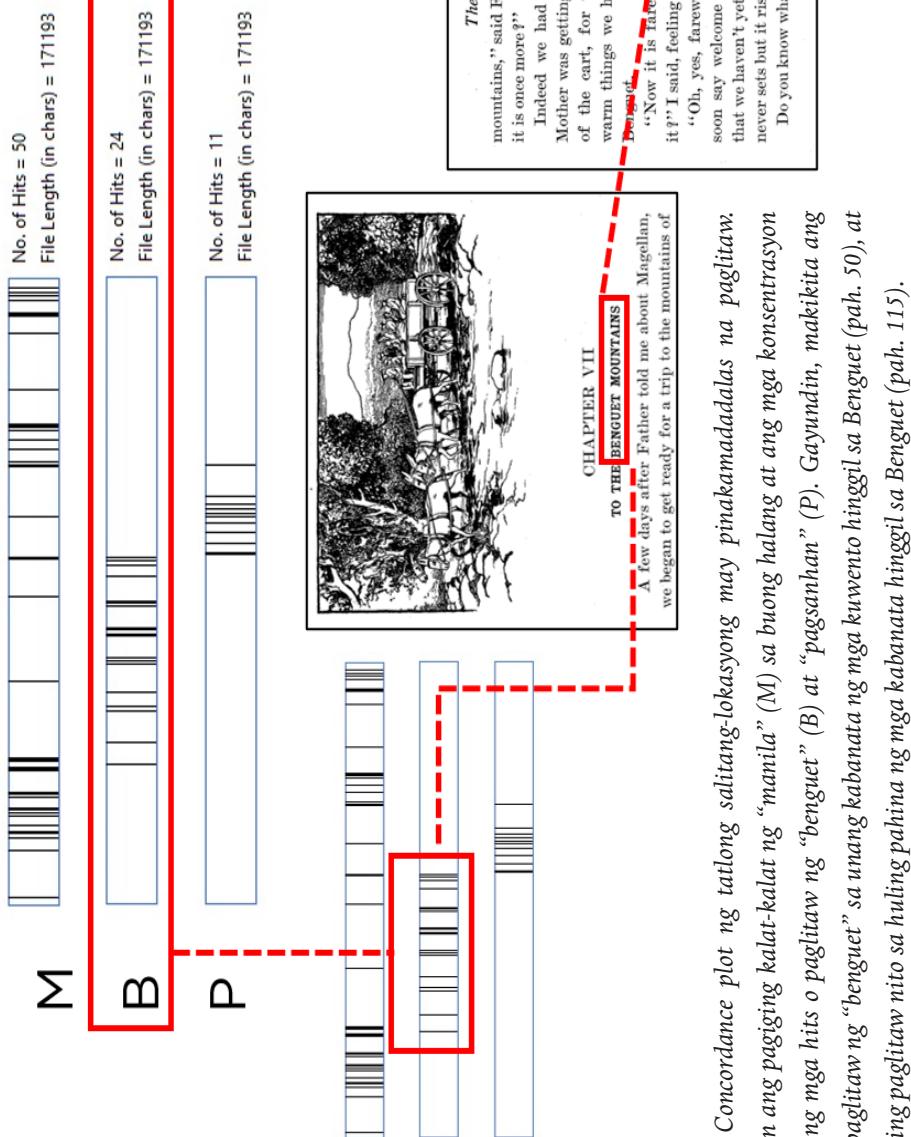
Hindi magiging kabigla-bigla para sa Maynila, bilang sentro at kumakatawan sa tahanan ng manlalakbay sa isang bansang dinayo, na magkaroon ng mataas na antas ng dalas sa pagbanggit. Ang katangian nito bilang representatibo ng anumang ‘Pilipino’ ay makikita sa collocates ng node na “manila”. Dito pumapasok ang isa pang lapit at penomenong leksikal, ang ‘kolokasyon.’ Ayon kay Guillermo (2013, 76),

Ang “kolokasyon” ay maituturing na isang penomenong pang-ibabaw ng tekstwal na realidad (Hoey 1991). Empirikal ito sapagkat nakabatay sa hubad na fakt ng pag-iiral ng teksto o korpus bilang koleksyon ng pinagsama-sama at pinagtibing mga elementong leksikal/ salita na ipinaghiihiwalay lamang ng mga espasyo sa pagkakasunod-sunod nila sa teksto. Nagpapakita ang tekstwal na penomeno ng kolokasyon ng mga ugnayang empirikal ng malapitan at sabayang-paglitaw ng mga elementong leksikal.

Tinatawag na collocate ang salitang karugtong bago (sa kaliwa) o pagkatapos (sa kanan) ng isang yunit/salita/node. Matutukoy sa sinasabi ni Guillermo na “ugnayang empirikal ng

malapitang paglitaw” ang kaso ng kolokasyon sa representatibong “manila.” Ipinupunto ng mga collocate ng “manila” ang pagiging sagisag nito ng sentro ng Pilipinas. Sa mga collocate sa kanan tulad ng makikita sa “manila hemp,” “manila paper,” “manila newspaper,” “manila trees,” at “manila roosters,” itinuturing ang Maynila bilang isang simbolikong pang-uring tumutukoy sa produkto o nilalang sa Pilipinas. Hinggil sa Benguet, maliban sa walong kabanatang pinagtatampukan nito, ito rin ang may pinakamataas na antas ng dasal ng pagbanggit bilang salitang-lokasyon, maliban sa Manila. Sa 24 paglitaw ng “benguet,” tatloto rito ang dumurugtong sa “mountains” (“Benguet mountains”), at mula sa sinsin ng kolokasyon, mahihinuha kaagad dito ang diwa ng pakikipagsapalaran, kabangisan, pagiging eksotiko at pagiging di-pamilyar ng peripheral na pook. Pinatatatag ng mga ganitong resulta ang kahalagahan at diin sa Benguet, ito man ay sa pagiging tagpuan sa mga kuwento, o sa pagiging pisikal na elementong leksikal.

Interesante ring malaman kung paano naglilimita ang kuwento sa isang tiyak na tagpuang heograpikal sa partikular na mga kabanata lamang. Masasabing mahirap itong makita sa isang panunuring kumbensyonal, at nangangailangan ng mikroskopikong pagsipat ng isang computer program. Ang kinasangkapan para rito ay tinatawag na concordance plot, kung saan kinakatawan ng mga bertikal na linya ang bawat ‘hit’ o paglitaw ng isang salita sa buong teksto. Tumatakbo ang bar mula sa kaliwa pakanan, kung saan kinakatawan ng pinakadulo sa kaliwa ang unang salita sa ipinasok na teksto at sa kanang dulo naman ang huling salita ng buong teksto. Sa Fig. 3, mapapansin na ang “manila,” dulot na rin ng estadong pansentro at representatibo, ay nakakalat bilang isang salitang-lokasyon sa buong bar. Ang Benguet naman bilang isang node ay may lugar ng konsentrasyon, katulad din ng pangatlo sa listahan ng madadalas na lumitaw, Pagsanhan. Bilang panrabaw na obserbasyon,

Kabanata at Pahina	Tagapagsalaysay	Amerikano	Igorot
VIII: Dangers of Yesterday (57-60)	Ina ni Betty	Ina ni Betty, Betty, at Tommy	Isang "mabuting Igorot"
IX: In the Mule-Wagon (68-71)	Ama ni Betty	Ama ni Betty at isang matabang kaibigang propesor	Tongai at Kamofi (polistas o tagabuhat)
X: New Neighbors (75-80)	Lady teacher at si Barbara (bilang nagmama-sid na tagapagsa-laysay)	Lady teacher	"Little brown flock" (20 batang Igorot)
XIV: The Governor's Stories (105-108)	Governor	Governor	Ang mga Igorot at ang kanilang Baknang
XIV: The Governor's Stories (109-112)	Governor	Governor (Taft)	Mokimok

Hamon/Pangyayari/Tagpo Pagtutulungan/Tugon

Dulot ng ulan at rumaragasang tubig, hindi madala si Betty ng kaniyang ina sa kabilang bahagi ng sapa dahil ayaw tumawid sa tubig ng sinasakyang mola.	Habang buhat ng kaniyang ina si Betty, tinulungan ng mabuting Igorot na makatawid sa sapa ang molang kanilang sinasakyan. Hinabol pa nga ng Igorot ang payong ng ina nang matangay ito ng rumaragasang alon.
Hindi makatawid ang ama ni Betty, ang kaibigang propesor, at ang mga tagabuhat na Igorot sa sapa.	Naisip nina Tongai at Kamofoi na gumamit ng mabibigat na mga bato upang makatawid sa sapa habang buhat ang ama ni Betty. Kumuha naman sila ng kalabaw para sa matabang propesor dahil hindi nila ito kayang buhatin.
Nakihalubilo sina Barbara, Betty, at Tommy sa mga batang Igorot na tinuturuan ng binibini.	Nag-aaral ang mga batang Igorot ng pagbati sa Ingles, paglalaba ng kanilang mga damit, at pagbababaybay ng mga salita habang pinapangunahan sila ng binibining guro.
May sakit ang Governor at kinakailangang dumaan sa operasyon. Nag-aalala ang mga Igorot hinggil sa kaniyang kalusugan sa kamay ng mga Amerikanong doktor	Sinubukan ng Baknang na magsakripisyong mga hayop para sa ikagagaling ng Governor. Nanatili din siya sa tabi ng Governor upang masigurong bibigyan ito ng mga Amerikanong doktor ng angkop na lunas.
Nakasalubong ni Mokimok si Governor Taft sa daan, at itinuro kay Mokimok ang pagbati sa mga tao. Inaasahan ni Mrs. Kelly (guro) na alam ni Mokimok ang angkop na pagbati sa gobernador.	Binati ni Governor Taft si Mokimok at binati rin siya nito gamit ang parehas na pagbati, upang masigurong hindi niya masasaktan ang damdamin ng gobernador. Binati siya ni Mrs. Kelly para sa kaniyang tagumpay.

sinusuahyan pa ang bahaging ito ng konsentrasyon sa concordance plot ng mismong pagtukoy ng kinalalagyan ng mga salitang-lokasyon. Lumitaw ang unang pagbanggit sa “benguet” sa pamagat ng unang kabanata ng mga kuwentong Benguet, “To the Benguet Mountains” (VII) at ang huling pagbanggit sa huling pahina ng huling kabanata ng mga kabanata hinggil sa Benguet, “The Governor’s Stories” (XIV), kung saan tinanong ni Barbara ang kaniyang ama kung tunay nga bang ito'y “pagpapaalam (na) sa Benguet” (Burks 1913, 50, 115). Sapagkat lumitaw ang una't huling banggit sa “benguet” sa una't huling pahina ng mga kabanata tungkol sa mga kuwentong Benguet, itinatakda nito ang mga hangganan ng mga kuwentong Benguet.

May mahihinuha hinggil sa pagsulat ni Burks mula sa mga pagbabahagi at pagtutuong ito sa mga salitang-lokasyon. Sa isang story book na naglalayon ng pagtuturo ng mga pangunahing aralin sa heograpiya ng mga di-pamilyar na lupain, makikita sa BPJ na nagtutuon ito sa isang partikular na tagpuan sa partikular na mga kabanata. Kapag nagbago na ang tagpuan, ginagawa nito ang parehong paraan ng pagtutuon at konsentrasyon, na siyang umiiwas sa muling paglitaw ng mga nabanggit nang salitang-lokasyon. Maaaring pedagogikal na estratehiya ito upang iwasan ang pagkalito ng mga batang mambabasa. Gayundin, isinagawa ito upang ilubog at maging pamilyar ang mga batang mambabasa sa isang set ng pagkakakilanlan at natatanging katangian ng mga partikular na tagpuan, nang mapanatili ang kanilang atensyon at mas madaling maalala ang kakabasa o kakapakinig pa lamang na kuwento.

Sa loob ng walong kabanata ng kuwentong Benguet, makikilala ang ugnayang Igorot-Amerikano batay sa pagsasalaysay ng mga tauhan. Isinalaysay ito gamit ang mga pagbabalik-tanaw (*flashbacks*) na ibinahagi ng matatanda sa mga bata. Bagaman mayroon ding mga pagtatagpo ng mga bata at Igorot, bibigyang-diin muna ang mga naturang pagbabalik-tanaw dahil sa tampok nitong pagtutulungang Amerikano-Igorot sa harap ng mga hamon.

Pagsasasibilisadong Misyon, Modernisasyong Kolonyal, at Pamayanang Igorot-Amerikano

Sa pagbubuod ng mga kuwento sa Tal.2, malalaman ang mga inilarawang ugnayan ng mga Igorot at Amerikano. Sa isang banda, binibigyang-diin sa unang dalawang sitwasyon ang karanasan ng mga magulang ni Betty, ang pamilyaridad sa heograpiya at asal ng hayop, at ang pagiging mapaglikha at maparaan ng mga Igorot, habang kinahaharap nila ang mga hamong pangkalikasan. Para sa mga Amerikano, nagsisilbi ang eksotiko at banyagang tagpuan bilang makinarya ng mga tunggalian. Dito'y may pagkakataon ang may-akda na kumatha ng mga tunggalian sa pagitan ng tao at kalikasan, o tao sa tao. Sa BPJ, pinagbuklod ng tunggaliang tao-kalikasan ang dalawang ‘tao’ upang lumikha ng kalutasan sa mga suliranin sa hapag. Ang mga hulagway na ito ng pagtutulungan at kaloobang tumulong sa

Pig. 4a. “How Baby Tommy traveled at Baguio” (pah. 59). Pansin ang palitan ng mga ngiti ng Igorot at Amerikanong bata; 4b. “Wash-day at the Igorot school” (pah. 79); 4c. “Hello, Governor Taft” (pah. 111).

hanay ng mga Igorot ay bumubuo ng diwa ng pagiging pamayanan, pagkakaibigan, at interdependensiya sa loob ng Benguet, isang tahanang kumikilala sa sabay na pag-iral ng ‘magkakaibang’ tao (Pig. 4a).

Sunod naman ipininta ng mga natirang kuwento ang larawan ng proyektong kolonyal. Sa ilalim ng watawat ng ‘pagsasabilisadong misyon’ (*civilizing mission/mission civilisatrice*), gumawa ang mga Amerikano ng mga programa at patakaran na magsasakatuparan ng kanilang adhikain. Sa Pamahalaang Sibil noong 1901, may pagdidiin sa magkaugnay na larangan ng edukasyon at kalusugan. Sa kuwento, maaaring tingnan ang pagtatayo ng mga paaralan at pagamutan, imaging ng mga riles ng tren at kalsada, bilang mga aspekto ng proseso ng kolonyal na modernisasyon na nagpapatatag ng ugnayan sa mga Igorot at Amerikano, sa isang patuloy na nahuhubog at nagbabagong pamayanan.

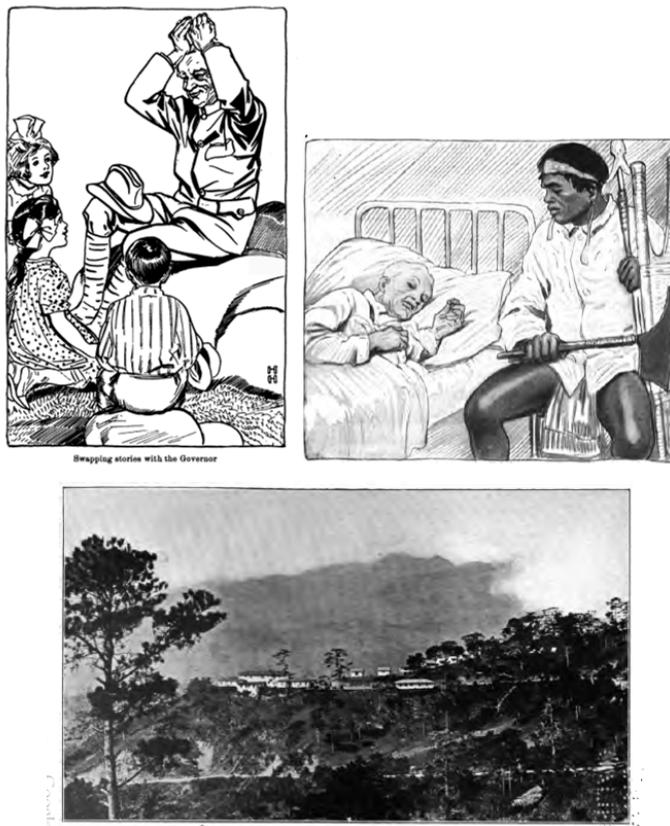
Sa BPJ, prayoridad sa edukasyon para sa karamihan ng mga batang Igorot ang pagtuturo ng kalinisan. Taglay ang tatlong pang-uri bilang layunin ng pagtuturo sa kaniyang isip, ipinahayag ng lady teacher, “‘We must teach them to be clean,’ she said to us with her pleasant smile,— ‘to be *clean and honest and kind*. Those are the great things I want my children to learn. If they learn those three lessons, they will grow up into good Igorots, and I wish nothing better for them than that” (Burks 1913, 78; aking diin). Lumilikha ang guhit na *Wash-day at the Igorot school* (Pig. 4b) ng imahen ng pagmamasid at awtoridad mula sa puting guro dulot ng kaniyang taas, tindig, at tanaw, at imaging ang makikitang kabaitan sa ngiting gumuhit sa kaniyang mga labi. Nasa ibaba niya ang mga masunuring kayumangging mag-aaral na Igorot, na makikita ang pagpapasailalim sa kanilang pagtingala, posisyon sa mas mababang bahagi (sa ilog), at pagpayag at pagsusumigasig habang nakatungo sa kanilang mga dyaket na gawa sa bulak, nilalabhan itong maigi sang-ayon sa tinuran sa kanila. Sa malayong bahagi ng ilog, mayroong ere ng kasiyahan sa pagkatuto habang nakawagayway ang mga kamay at naglalaro ang mga mag-aaral. Ang pagmamasid,

pagsasakaraniwan, at pagsusulit na pinupunto ni Michel Foucault na mga kasangkapan sa kapangyarihang pandisiplina ay tila napagsasalikop sa iisang ilustrasyong ito (1977, 170).¹³ Ibang-iba naman ang halimbawang ito ng imahan mula sa mga iginuhit na kartun noong pagtatapos ng ika-19 na dantaon, kung saan inilalarawan ang mala-amang McKinley na sapilitang pinaliliguan ang pumipiglas na mga hitsurang taga-tribong Pilipinong sanggol, o ipinaliliwanag ang kahalagahan ng paliligo gamit ang sabon sa mga walang-tugong mala-unggoy na Pilipino, Cubano, at taga-Puerto Ricong sanggol.¹⁴

Ang kuwento hinggil sa karamdaman ng Governor at ang tugon ng kaniyang pamayanang Igorot ay lumikha rin ng pagpihit sa kamalayan tungkol sa kalusugan, na maaaring ituring bilang ‘pagtuturo sa matatanda.’ Makikita ang pagpihit na ito sa pagsasalin ng paniniwala at kaalaman sa kalusugan ng mga Igorot mula sa tradisional na mentalidad na kinakatawan ng pagsasakripisyong mga hayop sa masasamang espiritung nagdudulot ng sakit, patungo sa siyentipiko, kung saan dadalhin nila ang may sakit sa isang pagamutang Amerikano upang gumaling. Naging epektibo ito hindi lamang sa teknolohiyang medikal na kinasangkapan ng mga Amerikanong doktor kundi maging sa mahigpit na ugnayang Igorot-Amerikano, na may aspekto ng pagkamatapat at relasyong pangkapangyarihan. Ang testimonya ng

13 Foucault: “The success of disciplinary power derives no doubt from the use of simple instruments: hierarchical observation, normalizing judgement and their combination in a procedure that is specific to it, the examination.” Inilalagay sa posisyon ng kapangyarihan ang puting guro sa literal na nakataas (*elevated*) na posisyon ng obserbasyon at surveillance, samantalang nakapook ang mga batang Igorot sa posisyon ng pangkalahatang visibilidad. Ang pagsasakaraniwan at pagsusulit ay makikita sa tagpo ng paglalaba ng kanilang damit, at ang pinapahiwatig na pagpapakonsulta ng isang bata sa guro kung wasto ang kaniyang ginawa.

14 Itinampok ang mga politikal na kartung ito sa mga aklat nina Salvador D. Halili, Jr. at Michael L. Krenn. Matatagpuan ang *The Filipino’s First Bath*, kung saan inilalarawan ang sapilitang pagpapaligo ng isang taga-tribong sanggol na sumasagisag sa Pilipino, sa aklat ni Halili (2006, 56). Matatagpuan naman ang *The Cares of a Growing Family*, kung saan nakaupo si McKinley sa isang kahon ng sabon, nakatingin sa mga naisa-negrong, mukhang-unggoy na mga sanggol, sa parehong akda nina Halili (2006, 63) at Krenn (2006, 47).

*Pig. 5a. “Swapping stories with the Governor” (pah. 103); 5b. Pagbabantay ng Baknang sa maysakit na Governor (pah. 105); 5c. “The Baguio Hospital,” mula sa *The Philippines Past and Present*, tomo 1 (1914, pah. 264), ni Dean C. Worcester.*

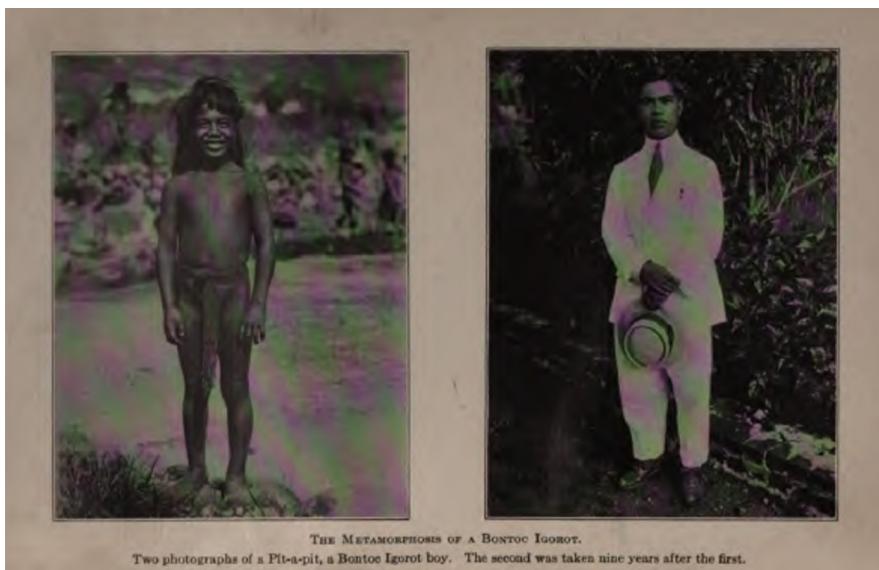
Governor na umalwan mula sa kaniyang operasyon at ang katapatan ng kanilang pinuno, ang Baknang, ay naging makapangyarihang dahilan na nagpaniwala sa kanila sa kahalagahan ng kolonyal na pangkalusugang pamamaraan at pasilidad. Interesante ang tauhang Governor sapagkat nalalapit ito sa historikal na realidad. Sa kaniyang aklat, tinalakay ni Frank Lawrence Jenista ang “symbiosis at pagkakaibigan” ng mga “Puting

Apo" (*White Apos*), ang mga lokal na tagapamahalang Amerikano, sa mga pamayanan sa Cordillera Central (Jenista 1987, 228).¹⁵

Isang bahagi ng edukasyon sa panahong Amerikano ang kapangyarihan ng katutubo na natuto ng wikang Ingles. Nangingibabaw ang paglalarawan ng relasyong pangkapangyarihan sa pagsasanay at pagpapakadalubhasa sa wikang Ingles, kung saan taglay ng kumolonisa na nagsasalita ng Ingles ang mas malaking bahagdan ng kapangyarihan, at unti-unting napapasahan nito ang kinolonisa habang natututunan nila ang wika. Sa BPJ, salungat sa pamamayani ng tinig ng mga nagsasalita sa Ingles, iilang tagpo lamang ang ipinakita kung saan umaambag ang Igorot sa pakikipag-usap. Isang tagpo rito ay noong nakipag-usap ang ama ni Barbara sa Baknang gamit ang mga senyas at ilang salita sa Igorot, Espanyol, at Ingles (Burks 1913, 83). Bagaman minsya'y nagiging balakid ang wika sa pagitan ng mga Amerikano at Igorot, mayroon ding mga tagpo kung saan nagsisilbi ang kumbersasyon ng dalawa bilang tagumpay ng Amerikanong edukasyon ng mga Igorot. Nang makisalamuha sina Barbara at ang kaniyang mga kaibigan sa "little brown flock" ng lady teacher, mayroong kapansin-pansing pagtatangka ang mga munting Igorot na simulan ang pag-uusap sa pamamagitan ng mga pagbati sa Ingles nang sabay-sabay, tulad ng "Good morning," "Good night," "Goodby," "Thank you," "Please," "You're welcome," at "Excuse me" (Burks 1913, 76). Maharayang pinanday ni Burks ang hulagway ng mga nagsisimulang magsalita: ang mga salitang Ingles na itinuro sa kanila, ang tapat na mga pagkakamali ng di-wastong paggamit ng pagbati, at ang paputol-putol na mga salita gamit ang pagbigkas sa estilong Igorot (Burks 1913, 109). Sa isang pangyayari, tumugon nang tama si Mokimok, ang 'pinakamagalang na batang Igorot' sa Benguet, sa

¹⁵ Jenista: "The protective and sympathetic attitude of the apes toward the Ifugaos vis-à-vis the lowland Filipinos, the friendly personal relations which developed between Ifugaos and Americans, and even the benign results of complicated male-female relationships all combined to produce among the Ifugaos a personal regard for their American rulers, an affection clearly demonstrated on a number of occasions."

pagbati ni Gobernador Taft (Pig. 4c). Nakapagpalakas ng loob at tiwala sa sarili ng mag-aaral na Igorot ang paghawak niya sa wika. Habang dumaraan sa transpormasyon sa pamamagitan ng pangkalusugan at pangwikang edukasyon, inilalarawan ang mga batang Igorot na may taglay na agency.

Pig. 6. “The Metamorphosis of a Bontoc Igorot: Two photographs of a Pit-a-Pit, a Bontoc Igorot Boy. The second was taken nine years after the first.”
Frontispiece ng Worcester’s The Philippines: Past and Present, tomo 2.

Dagdag pa, pinaiigting ng propaganda ng pagsasasibilisadong misyon sa pampanitikang teksto ang nagaganap na kolonisasyon. Ang munting si Pit-a-pit, na inilagay ni Burks sa silid-aranan bilang apat na taong gulang na kayang magbaybay ng mahihirap na salita tulad ng “house” at “banana,” ay isang totoong produkto ng kolonyal na banyuhay (*colonial metamorphosis*). Ipinagmamataking pinagtabi (*juxtaposition*) ni Dean C. Worcester ang isang walang pang-itaas at naka-suit na Pit-a-pit sa frontispiece ng panagalawang tomo ng kaniyang

The Philippines: Past and Present (1914), na muli ring lumabas sa isang maikling lathalaing panturismo tulad ng isyung 16 Agosto 1915 ng *The Mentor* (Worcester 1914, ii; 1915). Isa itong malay na politikal na gawi ni Worcester upang mapatagal ang kontrol ng mga Amerikano sa Pilipinas. Ginawa rin niya ito sa mga Pilipinong tulad ng Negritong si Ybag at isang babaeng Ilongot, at sa kontrobersyal na “The Igorot Sequence” (Rice 2015, 49-54, 73-91, 93-95). Gayumpaman, nararapat na ipunto ang pagkakaiba sa kontekstong pang-espasyo: ang munting Pit-a-Pit ng BPJ ay nasa Benguet, samantalang ang tunay na Pit-a-pit ay isinilang at lumaki sa Bontoc. Ang munting Pit-a-pit ng BPJ, sa totoong buhay, ay papasok sa Saints Mission School, Bontoc, at kalauna'y sa Easter School ng Baguio, sa ilalim ng suporta ng misyonerong Episcopalian na si Rev. Walter Clayton Clapp (Finin 2005, 66). Matapos ng kaniyang pag-aaral sa Canada at Maynila, babalik si Hilary “Pit-a-Pit” Clapp sa Bontoc upang maging Mountain Province District Health officer, sang-ayon sa pinupunto ni Gerard A. Finin: “[T]he first educated highlanders entered the echelons of Mountain Province’s administrative structure” (2005, 66). Sa pagsasalimbayan ng interkoneksyon ito ng pampanitikang teksto at pangkasaysayang testimonya, nagkakaroon ng nagpapatuloy na pagpapamalas ng kolonyal na pagbabanyuhay.

EKSOTISMO, XENOPHOBIA, AT RELATIBISMONG PANGKULTURA

“We are in the loveliest place in the world” (Burks 1913, 64).

Naging pangkaraniwang tema ang eksotismo habang lumilikha ang mga Amerikano ng larawan ng mga Pilipino. May dalawang direksyon ang ‘pagkamangha’ o ‘pagkahumaling’ sa di-kilala, sa banyaga, o sa

‘xenos’. Noong unang bahagi ng dekada 1890 hanggang sa Digmaang Espanyol-Amerikano noong 1898 kung saan agarang nakamit ang kolonyal na awtoridad, mayroong lamang limitadong kaalaman ang mga Amerikano hinggil sa Kapuluang Pilipinas. Ilan sa mga Amerikanong nakarating sa Pilipinas bago ang taong 1898 ay sina Lt. Charles Wilkes, isang opisyal ng US Navy at pinuno ng United States Exploring Expedition (1839-1842); Joseph Beal Steere, isang ornitologo at propesor, na naglunsad ng isang zoological expedition kasama ang kaniyang mga mag-aaral tulad ni Dean C. Worcester (1887-1888); at Joseph Earle Stevens, isang manlalakbay at mangangalakal (1893-1895) (Stevens 1898; Craig 1916, 459-529; Rice 2015, 5). Binanggit ni Stevens sa kaniyang tala ng paglalakbay ang kamangmangan ng mga Amerikano hinggil sa Pilipinas. Dulot ng tagumpay sa Look ng Maynila noong 1898, nakilala ng mga Amerikano ang Maynila at Pilipinas: “[T]he average citizen is no longer left, as in days gone by, to suppose that Manila is spelt with two l's and is floating around in the South Sea somewhere between Fiji and Patagonia” (Stevens 1898, xiii). Gayumpaman, kinakailangan pa rin ng matagal na pananatili sa kolonya upang makalikha ng mas malinaw na larawan ng iba-iba nitong pagkakilinan. Mababanaag sa popular na mga imahen na batbat ang larawan ng Pilipino ng rasista at xenophobikong pananaw ng mga Amerikano. Sa kaniyang pag-aaral ng mga politikal na kartun noong 1898-1901, pinag-ugnay ni Servando D. Halili ang mga resistang argumento ng mga Amerikanong bumubuo ng mga patakaran sa US at ang popular na pagtingin sa mga Pilipino sa mga politikal na kartun. Mula roon ay nakalikha si Halili ng isang malaking canvas ng tinatawag niyang ‘ikonografiya ng imperyo.’ Nagbalangkas siya ng mga salungatang binarya mula sa mga halimbawa ng pagtatabi at paghahambing, kung saan ipinapakita ang Pilipino bilang hitsurang-bata, maitim, bubot, mangmang, sinauna, at mabangis (Halili 2006, 76-78). Nang maging pula ang kulay ng mga kapataga’t kabundukan dulot ng digmaan sa pagitan ng mga rebolusyonaryong Pilipino at mga puwersang Amerikano, may patuloy na modipikasyon

sa imaheng nakakabit sa mga Pilipino. Mula sa ginawang-negro, bata, nangangailangan-ng-disiplinang karakter, napansin ni Michael L. Krenn ang pagsasalikop ng mga isteryotipong Afrikano-Amerikano at Katutubong Amerikano (*Native American/American Indian*) upang isagisag ang Pilipino: “The backward and primitive, yet stealthy and deadly Indian seemed a more appropriate template on which to redraw the Filipino” (Krenn 2006, 48). Masusundan pa ito ng politikal na produksyon, manipulasyon, at misrepresentasyon ng mga imahen sa pangunguna ni Dean C. Worcester. Upang isulong ang pangmatagalang kontrol ng US sa Pilipinas, ginamit ni Worcester ang teknolohiya ng fotografiya upang bumuo ng arkibo ng mga binaryang imahen ng katutubo at dayuhan: mabangis (*savage*) at hubad na Pilipino sa tabi ng “sibilizado” at “nadadamitang” Amerikano (Rice 2015, 49). Patunay ang mga pagkatha, modifikasiyon, at juxtaposition na ito sa mga imahen ng Pilipino ng rasistang prehuwisyto at mentalidad ng mga Amerikano (kulang man sa kaalaman o malay na minaninipula ang nasagap na kaalaman), na nagluwal naman ng xenophobikong eksotismo sa panitikang popular.

Sa kaniyang panunuri ng mga aklat pambata noong 1872-1902, partikular ang *Life in the East Indies* (1872) ni William H. Thomes, tinukoy ni Netzorg ang xenophobia bilang batayang sangkap ng hiblang pang-adbentura ng domestikong yari ng Estados Unidos. Bilang karagdagan, idinidiin ng malapitang pagbasa ni Eugene Y. Evasco (2005) ng mga nobelang *Old Glory* (1899-1901) ni Edward Stratemeyer ang maanomalya at tiwaling eksotismo pagsasa-isteryotipo, at pagsasantabi (othering). Ang marupok na ‘batayang pangkaalaman’ ng mga may-akda ng mga popular na aklat na ito at ang pagsusulong ng rasistang pagsasadakila ay mainam na sumasalikop sa kanilang maharayang produksyon sa pagkatha ng mga kuwento ng pakikipagsapalaran. Malaki ang kapasidad ng eksotikong tagpuan upang ipook ang mga tunggalian; nagbubunga ito ng banghay na napapaandar ng umaatikabong aksyon at damdamin. Ang naturang namamayaning larawan ng Amerikanong kolektibong

mentalidad, kasabay ng kakulangan ng kaalaman at sanggunian para sa mga may-akda at sa pag-imbento na lamang ng mga di-makatotohanang impormasyong pangkultura upang punan ang puwang, ay nagdulot sa eksotismo noong huling bahagi ng 1800 at unang mga taon ng 1900 na umandar patungo sa xenophobia.

Matapos ang isang dekada, maraming naganap na pagbabago sa Kapuluang Pilipinas sa ilalim ng ‘carrot and stick’ ng mga Amerikano. Sa isang lektura, kinilala ni Prop. Ruel V. Pagunsan (2020) ang yugtong ito sa periodisasyon ng kolonyalismong Amerikano sa Pilipinas na taglay ang tunguhin ng ‘pagbuo ng imperyo’ (*empire-building*). Tumagal ito ng dalawang dekada, hanggang sa masundan ng yugto ng ‘pagbuo ng bansa’ (*nation-building*). Sa larangang pampolitika, naganap ang pagpihit mula sa pamahalaang militar patungong sibil noong 1901, kung kailan naging gobernador sibil si William H. Taft. Sa pagsapit ng 1903, naging gobernador-heneral si Taft. Naluklok sa mga posisyon sa pamahalaang insular ang ilang mga Pilipinong politiko. Kalaunan, itinatag ang Philippine Assembly noong 1907. Ipinatupad ang mga sosyo-kultural na proyekto sa ilalim ng mga bandera ng ‘civilizing mission’ at ‘benevolent assimilation,’ kung saan nilalayong tunguhin ang kalagayan ng isang Amerikanisadong kolonyal na modernidad. Mababakas sa mga naunang taon ang isinagawa sa larangan ng edukasyon, kalusugan, at produksyon pang-ekonomiya. Hinggil sa kaalaman sa mga Di-Kristiyanoong Tribu (*Non-Christian Tribes*), lumawig ang mga pagbubuhos-lakas sa mga pag-aarial sa rehiyon ng Kordilyera, kung saan nakilala sina Dean C. Worcester, H. Otley Beyer, David Barrows, Rev. William Clayton Clapp, Albert Ernest Jenks, at iba pa (Finin 2005, 26-40; Russell 2007, 37-40).

Mayroong naidulot ang pagsulong sa pag-alam sa kalinangang at pagkakilanlang Pilipino sa noo'y nagaganap na produksyon ng mga Amerikanong akdang pambata. Upang maging isang ‘exceptional empire’ na iba kaysa sa umusbong at humina nang mga imperyo, nagkaroon ng pagbubuhos-lakas ang mga Amerikano upang pag-aralan at bumuo ng kaalaman (*knowledge production*) tungkol sa bago nilang

kolonya. Politikal din ang pangangalap at pagbuo ng lawas ng kaalaman sapagkat ang mga ito rin ang magiging salalayang impormasyon na patakaran sa Kapuluang Pilipinas (Pagunsan 2020). Produkto ang BPJ ng panahon kung saan mayroon nang mapagbabatayang impormasyon na makapaglalarawan ng mga tagpong may batayang pangkasaysayan at pangkultura. Dulot ng mga personal na sanaysay at kuwento ng mga manlalakbay at sundalo sa Kapuluang Pilipinas, at mga pananaliksik na isinagawa ng mga iskolar, nagdulot ang produksyon ng batayang kaalaman ng pagpapahalaga sa realidad sa likod ng kung ano mang gustong ipakita sa katha. Nagbigay ng halimbawa si Netzorg, tulad ng *The Boy Travellers in the Far East* ni Thomas W. Knox na humugot ng mga impormasyon sa mga tala nina Paul Proust de la Gironière (nanatili noong 1819-1839) at Fedor Jagor (dumating noong 1859-60), upang sabihing kadalasang umuugat ang panitikang pambata sa mga tala ng mga manlalakbay. Sa panahong nailathala ang BPJ, mayroon nang mga tala na maaaring nagamit ni Burks bilang batayang pangkaalaman, tulad ng mga kuwento hinggil kay Gobernador Taft, mga karanasan ni Mrs. Kelly, mga gawi at tradisyon sa mga poblasyon, mga yamang ilahas tulad ng mga rumaragasang ilog at dambuhalang buwaya, mga istorya ng pagputok ng bulkan at lindol, at iba pa. Mayroong mga paralelismo ng mga paksa sa mga piksyonal na kuwento ng paglalakbay tulad ng BPJ at ng mga tala ng paglalakbay na nailathala sa Ingles, tulad ng *Yesterdays in the Philippines* (1898) ni Joseph Earle Stevens at *The Philippine Islands* (1890, 1899, 1906) ni John Foreman. Maidaragdag din ang mga tala ng paglalakbay noong dantaon 19 tulad ng kina Jean Mallat (1846), John Bowring (1859), Robert MacMicking (1848-1850), at Alfred Marche (1879-1881, 1883-1885) (cf. Craig 1916). Maging ang anim-na-taong gulang na tauhang si Ba-long-long ay isang cross reference sa abenturerong bida ni Albert Ernest Jenks sa *Balonglong, the Igorot Boy* (1907), na matatagpuan sa mga papeles ni H. Otley Beyer. Katuwang niya sa BPJ ang munting si Pit-a-pit, na isang tunay na batang Igorot sa Bontoc (kalauna'y naging si Hilary Clapp) at naitampok sa kolonyal na

banyuhay (colonial metamorphosis) na bahagi ng politikal na arkibo ng mga imahen ni Dean C. Worcester.

Makikita ang mga tendensiya ng relativismong pangkultura ng BPJ sa mga itinampok nitong detalye ng materyal na kultura. Masinsing nakakabit ang presentasyon sa tiyak na gamit nito. Kung paano nagiging kapaki-pakinabang ang materyal na kultura ay kaugnay sa pakikipagbuno at pakikiayon ng mga tao sa mabundok na kapaligiran. Binanggit ang kasangkapang cheluptup nang may diin sa gamit nito sa agrikultura. Ipinakikilala ang kanin, kamote, at saging bilang mga karaniwang pagkain. Interesante rin kung paanong minaniobra ng kanin ang talakayan, hindi lamang sa nakakapagod nitong paghahanda at pagluluto (na sumasalamin din sa mga tradisional na kapamaraanan at pagpapahalaga ng mga katutubong tagabundok, tulad ng pagsisikap at pagtitiyaga) kundi maging ang gamit nito bilang batayang carbohydrates ng mga katutubo na nagagamit nila sa mabibigat na gawaing panlakas. Sinasabi pa nito na tagahubog ang kanin ng puwersang paggawa, at dahil sa hilig ng mga Igorot sa kanin, sila ay nakatadhana upang maging muskulo ng pamayanan. Makikita naman sa kanilang pananamit ang ikonikong G-string at ang ‘munting bulak na jacket’ na isinusuot ng mga mag-aaral na Igorot, kung saan itinuturo ang paglilinis ng mga ito sa araw ng kanilang paglalaba. Pinatatatag ng munting tansong pipa ng Baknang ang kaniyang imahan ng kataasan, katuwang ang malaking butas sa tainga, na kinikilalang isang ‘stylish’ at ‘convenient’ na lalagyan ng kaniyang posporo. Mailalarawan ang kadakilaan at kataasan sa lipunan ng Baknang (o sa mga salita ni Barbara, “looking important”) sa pag-upo niya sa kaniyang mga sakong sa harap ng sariling kubo habang nagtatrabaho ang iba sa pamayanan.

Tumutuntong ang relativismong pangkultura ng BPJ sa batayang kamalayan ng relativismong pangkultura sa mga Amerikanong bata. Laging tinatangka ng mga magulang, lalo na ang ama ni Barbara, na isakonteksto sa kulturang Igorot ang natutunghayang ‘kakaibang’ pangayayari o tagpo na napapansin ni Barbara at iba pang tauhan. Sa ilang pagkakataon, nagsisilbing tagapagsalaysay si Barbara upang ipaliwanag

ang pangkulturang kahalagahan ng isang bagay. Halimbawa nito ay ang pangangailangan ng mga Igorot na kumain ng maraming kanin upang ‘mapanatiling malakas at malusog’ at hindi agarang nangangahulugang kasibaan; manipestasyon naman ng pagbubuhat ng Igorot na bata ng mabibigat na kamote ang pagging matatag at handa sa pagging ‘kamanghamanga, malalakas, matatapang na lalaki’; at ang pagpapaliwanag ni Barbara kung bakit maganda para sa mga Igorot ang malalaking butas sa tainga (Burks 1913, 75, 83, 86). Kung titingnan ang mga collocate ng taong “Igorot,” namamayani ang mga positibong pang-uri tulad ng “good” (2 paglitaw), at “funny,” “happy,” at “sturdy” (1 paglitaw).

MGA IGOROT BILANG ‘LITTLE BROWN BROTHERS’

Bagaman nasa tunguhin ng pag-unawa at pagpapahalaga sa mga etnolingguistikong pangkat, nakapaloob pa rin ang eksotismo ng BPJ sa larangan ng Amerikanong rasismo. Prominente rito ang katagang “little brown,” na ang mga pinagsmulan sa kasaysayan at pagpapaloob sa naturang pampanitikang teksto ay susuriin sa bahaging ito.

Ikinakabit ang ‘munting kayumangging kapatid’ (little brown brothers) sa mga Pilipino. May iba’t ibang kahulugan ito na nararapat gawan ng pagsasakonteksto. Bagaman titingnan bilang hiwalay sa konteksto ng BPJ at siyang nararapat na basahin sa ibang lente, ilan sa mga paglitaw ng “little brown brother” sa panitikang pambatang Ingles ay makikita sa tulang *Baby Seed Song* ng Ingles na manunulat at akitibistang si Edith Nesbit (1858-1924). Maging si Mowgli, mula sa *The Jungle Books* (1894) ng kilalang pumapanig sa mga imperyalistang si Rudyard Kipling (1865-1936), ay makatatanggap din ng mga panlahing pang-uring “brown,” kung hindi man “little brown” (Kipling w.p., 7, 21, 48).¹⁶

16 Maaaring makita ang *Baby Seed Song* ni E. Nesbit, bagaman hinahakang

Gayumpaman, bago pa ang Amerikanong bersyon ng ‘little brown brothers,’ makikita na ang pagsalungguhit sa ‘pagkakapatiran’ (*brotherhood*, bagaman gender-neutral ang katumbassa Tagalog / Filipino) sa *mission civilisatrice* sa Europa. Kinikilala ng Pranses na pilosopong si Nicolas de Condorcet ang pangangailangan ng *mission civilisatrice* sa mga ‘hindi pa sibilisadong’ lugar. Sa kaniyang *Sketches for a Historical Picture of the Progress of the Human Mind* (1795), mababanggit ang sagradong tungkulin na tulungan ang mga taong ito, “na tila naghihintay lamang na hainan natin sila ng mga pamamaraan upang maging sibilisado, na makatataugpo naman ng mga kapatid (brothers) sa mga Europeo, at kanilang magiging mga kaibigan at disipulo” (Condorcet 2004, 68; aking salin). Sa mga unang taon ng 1900, kilala sa rasistang diskurso ng ‘little brown brothers’ ang Amerikanong politikong si William Howard Taft (1857-1930). Sa kabalintunaan, nagsilbing isang abenida para sa pinaigting na xenophobia at diskriminasyon ang argumento ng makatao at mala-kamag-anak na pagturing sa mga munting kayumangging kapatid. Tulad ng isinalaysay ni Stuart Creighton Miller, “Taft angered the military by discussing politics with them at all and by characterizing the Filipino as ‘our little brothers’ who needed to be uplifted through kindness and gentle understanding.” (Miller 1982, 167). Sa halip na kilalanin ang mapagtanggap na gamit ng ‘little brown brothers,’ mas lalo pang naging popular ang karima-rimarin na tugon mula sa mga Amerikanong militar, “He may be a brother of William H. Taft, but

nailathala sa isa sa kaniyang mga naunang kalipunan ng mga tula, sa isang publikasyon ng *The Sunday Times*, Perth, Western Australia, noong 21 Abril 1935. <http://trove.nla.gov.au/newspaper/article/58756617>

Ayon sa tula: *Little brown brother, oh! little brown brother, / Are you awake in the dark? / Here we lie cosily, close to each other:/ Hark to the song of the lark/ "Waken!" the lark says, "waken and dress you;/ Put on your green coats and gay,/ Blue sky will shine on you, sunshine caress you/ Waken! 'tis morning 'tis May!" / Little brown brother, oh! little brown brother, / What kind of a flower will you be?/ I'll be a poppy all white, like my mother;/ Do be a poppy like me./ What! You're a sunflower! How I shall miss you/ When you're grown golden and high!/ But I shall send all the bees up to kiss you;/ Little brown brother, good-bye.*

he ain't no friend of mine." (Miller 1982, 296-297; Gates 1973, 188).¹⁷ Sa mga taludtod ni Robert F. Morrison na nailathala sa *Manila Sunday Sun*, mababasa ang maitung na rasistang pahayag (Miller 1982, 296-297):

*I'm only a common soldier-man in the blasted Philippines.
They say I got Brown Brothers, but I dunno what it means.
I like the word fraternity, but I still draw the line;
He may be a brother of William H. Taft, but he ain't no
friend of mine.*

Kalaunan, iba pang mga kataga sa awiting panghukbo ang nakilala sa kanilang masisidhing xenophobikong pananaw, tulad ng "Damn the Filipinos!" (na lumabas din sa nobela ni Stanley Portal Hyatt na *The Little Brown Brother*, 1908) at "Civilize them with a Krag" (na nakita ni John Morgan Gates bilang "[T]he brute force symbolized by the army's newly issued Krag-Jörgensen rifles") (Gates 1973, vii, 188; Hyatt 1908, 2). Sa isang rasistang limerick nagbukas ang nobelang *The Little Brown Brother* ni Stanley Porter Hyatt (1908, 2):

*Damn, damn, damn the Filipinos!
Pocked-marked, yellow-skinned ladrones,
Underneath the Starry Flag
Civilize them with a Krag,
And return to our beloved homes.*

Ihiwalay man sa xenophobia ng militar, lumalabas na ambivalente o tambal-salungat rin naman ang pagdadalamat ni Taft ng 'little brown brothers,' sapagkat pinayabong ito ng makapangyarihang rasistang mentalidad. Bagaman nakikita ni Taft ang "kapasidad para sa pagkahubog sa hinaharap" ng mga Pilipino, nakapaloob pa rin siya sa

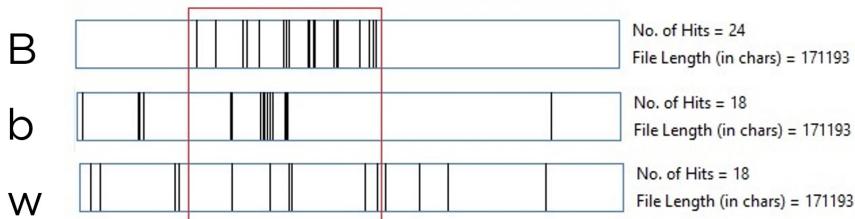
¹⁷ May bahagyang ibang bersyon si Gates: [H]e may be a brother of Big Bill Taft, bu he ain't no brother of mine!"

larangan ng rasistang pag-iisip na nagdulot sa kaniya ng pagtatasang hindi pa handa ang Pilipino para sa kasarinlan at nararapat lamang na pamamahalaan ng mga Amerikano ang Pilipinas (May 1980, 12). Sa kaniyang aklat, pinagtunuan ni Glenn May ang mga rasistang pananaw nina Taft at ng kaniyang gabinete sa mga unang taon ng kinikilala bilang Taft Era (1900-1913). Naimpluwensyahan ng paniniwala sa kataasan at kadakilaan ng puti at Anglo-Saxon sa ibabaw ng mababang kayumanggong “lahi” ang mga batayang politikal kung saan bubuuin at babaguhin ng mga administrador ang kanilang mga pasya tungo sa pagkamat ng mga Pilipino ng kasarinlan, edukasyon para sa nakararami, at pang-ekonomiyang pag-unlad (May 1980, 11-12, 17). Kaugnay ng pagtutuon rito kay Taft ang kaniyang ‘cameo’ sa BPJ upang idiin ang natutunang paggalang ng batang Igorot na si Mokimok.

Naisulat ang BPJ nang higit sa isang dekada matapos ang pagsiklab ng xenophobikong diskurso ng ‘little brown brothers.’ Masasabing ang pangkabuuang tunguhin ng akda ay patungong relatibismong pangkultura. Makikita rito hindi ang pagkamuhi ng mga Amerikano sa kulay ng isang Pilipino, kundi ang paghanga sa kanilang balat, na makikitaan ng romantisasyon. Hindi lamang lumalabas ang romantisasyon sa mga akdang pambatang tulad nito, kundi maging sa etnografiya noong unang bahagi ng 1900. Kinateorya ito ni Susan Russell bilang isa sa mga problematikong bunga ng masigasig na produksyon ng mga antropologo ng mga komprehensibong deskripsyon ng mga eksotikong kapaligiran at mga paglalarawan ng mga kulturang pantribo na maaaring ituring na homohenyo, estatiko, at masyadong romantiko (2007, 30). Karagdagan sa pahayag ng panggigilas ni Barbara nang una niyang makita ang mga Pilipino sa Maynila, “What a pretty brown skin there is!.. It is like a fresh horse-chestnut,” (Burks 1913, 29) mayroon pa siyang mga tagpo ng paghanga nang makita niya ang kulay ng Igorot na wala sila at hindi pa nakikita noon.

He certainly was worth looking at. I had never seen a living thing like him, for he looked very much like the pretty bronze statue we have on our mantelpiece at home. He had the same shining brown color and had no more on him than the statue (Burks 1913, 61-62).

Kaugnay ng paghanga sa balat, mayroon ding interesanteng obserbasyon hinggil sa paglitaw ng mga pang-uri ng kulay. Sa Pig. 7, makikita na may parehong bilang ng hits ang mga salitang “white” at “brown”. Gayumpaman, walang tiyak na konsentrasyon sa kahabaan ng halang ang mga pang-uring “white,” kundi, kalat-kalat ito. Sa kabilang banda, may mga bahagi ng konsentrasyon ang “brown” sa kahabaan ng halang. Kung ipagtatabi, makikitang ang karamihan ng mga konsentrasyong ito ay nasa mga kabanata ng Benguet. Sa panrabaw na pagtingin, maaaring mahinuha ng isa na ang mga Igorot ng Benguet ang pinakamadadalas na tagatanggap ng pang-uring “brown”.

Pig. 7. Ang concordance plot ng mga salitang “benguet” (B), “brown” (b), at “white” (w). Pansinin ang konsentrasyon ng “brown” sa loob ng mga kabanata ng Benguet.

Sa isa pang obserbasyon ng paghahambing, mapapansin ang mga nag-iiba-ibang pang-uri na may kaugnayan sa Benguet. Ang pang-uring “little” ay may maraming dalas ng pagbanggit (152 hits). Kapag ikinabit ang “brown,” bababa ang bilang sa 10. Gayumpaman, mahalaga pa rin ang mga paglitaw na ito sapagkat may masinsing antas ng pagkakakawing

ang mga salitang “little” at “brown”. Sa isang banda, “brown” (10 hits) ang pinakamadalas na collocate sa kanan ng node na “little,” na sinusundan ng “[little] girl” (9), “[little] boys” (5), “[little] horse” (4), at iba pa. Sa kabilang banda, “little” ang pinakamadalas na collocate sa kaliwa ng “brown” sa parehong 10 hits, na sinundan ng “the [brown]” (2), at mga isahang paglitaw ng “fat [brown],” “tiny [brown],” “shining [brown],” at iba pa. Ibig sabihin, mahalaga ang “little brown” batay sa ipinakita nitong paulit-ulit na sabayang-paglitaw (co-occurrence). Bilang pagpapalawig ng pagtataswa, makikita ang karamihan sa paglitaw ng “little brown” sa mga kabanata hinggil sa Benguet. Gayumpaman, kung titingnan ang mga karugtong sa kanan ng “little brown,” hindi ito magsasabi ng “Igorot” maliban sa isa (“little, brown-legged Igorots”). Kapalit ng pangngalang pantanging “Igorot,” ikinabit ang mga pangngalang pambalanang “women,” “flock,” at “baby,” o pangngalang pantangi din tulad ng “Pit-a-pit”. Ang “little brown,” kung gayon, ay maituturing na isang bigram. Pumapasok ito sa feature ng AntConc na “N-gram.” Unigram ang isang leksikal na yunit o node. Bigram naman ang signifikanteng dalawang magkakabit na yunit (node-collocate), na maaaring matingnan sa higit pang bilang, tulad ng trigram, 4-gram, at 5-gram. Para kay Guillermo, 5-gram na ang pinakaposibleng haba ng n-gram sapagkat bibihira ang pag-uulit ng higit pa rito. Tinutukoy ang mga n-gram dahil sa kahalagahan ng kolokasyon, kohesyon, at sabayang-paglitaw (co-occurrence) nito sa teksto.

Maliban sa pagpapatatag ng pagtatasang ang mga Igorot ng Benguet ang nagmistulang pangunahing halimbawa ng mga kayumanggling Pilipino, inilalagay nitong komparatifong kuwantitatibong pagtingin ang mga Igorot ng Benguet bilang mga tauhan sa kuwento na may pinakamasinsing pagkakakapit sa dalumat ng ‘munting kayumanggi’.

Mula sa tuon sa mga Igorot bilang pinakamadalas na tagatanggap ng “brown” o “little brown,” maaari ring tingnan ang mataas na antas ng dasal ng paglitaw ng mga naturang pang-uri sa mga kaugnay na akdang pambata. Sa rebyu ni Frank McMurry, hinambing

Pig. 8. Ang concordance plot ng mga salitang “benguet” (B), “little” (l), “brown” (b), at “little brown” (lb). Pansinin ang masinsing pagkakaugnay ng “little” at “brown,” at ang mga kabanata hinggil sa Benguet (kabilang ang naninirahan ditong Igorot) bilang pinakamadalas na tagatanggap ng pang-uring including “little brown”.

Concordance Hits 10		File
Hit	KWIC	
1	he oldest sister was holding stretched out its little brown arms to me, and I could think of	Barbara's Ph
2	ell that woman some things," she said. "Poor little brown baby!" Father came along over the gra	Barbara's Ph
3	, oh, isn't it hot in Manila!" "See that little brown baby sitting on its mother's hip," F	Barbara's Ph
4	you to my children." Then she turned to her little brown flock. "Greet these little American f	Barbara's Ph
5	lmost galloped into a crowd of about twenty little brown-legged Igorots who were walking towar	Barbara's Ph
6	ands. Here they are," and Father pointed to a little brown patch in the blue on the opposite sid	Barbara's Ph
7	ight here in Benguet," she said, and she took little brown Pit-a-pit up into her lap and	Barbara's Ph
8	ur camp, which was dotted with a number of little brown tents. Before the mules had really st	Barbara's Ph
9	went on down the road and did catch a little brown woman with her baby on her hip. The	Barbara's Ph
10	there walked up on to our tent platform a little brown woman with a great basket full of pot	Barbara's Ph

Pig. 9. Keyword-in-Context (KWIC) ng “little brown” (naka-asul at pula). Nakapaloob sa mga kabanata hinggil sa Benguet ang ikaapat hanggang ikasiyam na paglitaw (hits). Pansinin ang pagpapalit sa Igorot ng mga pangngalang pambalana (baby, woman, flock) o pantangi (Pit-a-pit). Ginamit dito ang concordance feature.

niya ang BPJ sa mga akda ni Jane Andrews. Magkaugnay ang BPJ at ang mga akda ni Jane Andrews, *The Seven Little Sisters* (1861) (SLV) at ang sequel nitong *Each and All* (1878) (EAA) hindi lamang dahil pareho

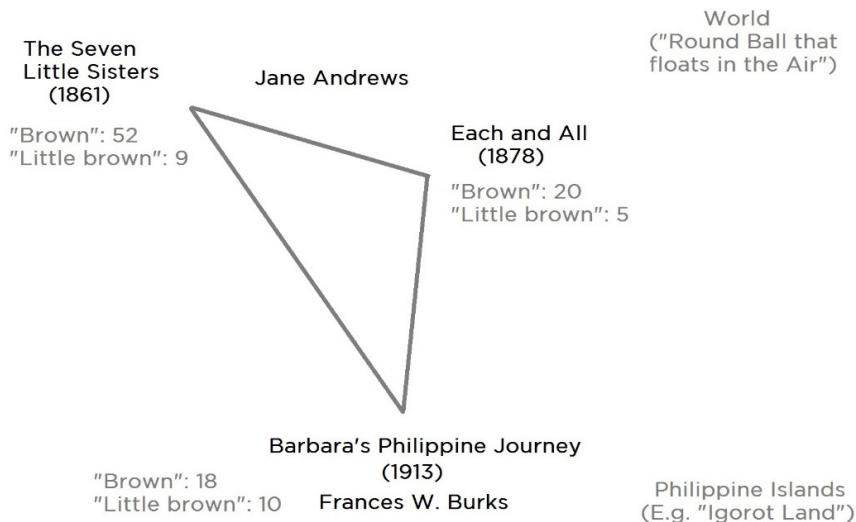
silang biograpikal na pag-aaral ng heograpiya para sa mga mag-aaral sa elementarya, kundi dahil din sa lumilitaw na mga pang-uri na nagpapahayag ng mga kaisipang panlahi.

Mayroong dahilan kung bakit nagkaroon ang SLV ng mas maraming paglitaw ng node/unigram na “brown” at bigram na “little brown” kaysa sa kasunod nitong EAA. Nagsisilbi itong panimula para sa pitong mumunting magkakapatid sa babae na mga isteryotipikal na kinatawan ng iba’t ibang etnisidad sa buong mundo. Mas may pinagtutuunang banghay ang EAA na may karagdagang tauhan. Ang “little brown baby” ay naging panagisag ng mga kayumanggling taong naninirahan sa maiinit na bansa, naninirahan doon “katuwang ng mga bulaklak at ibon” (Andrews 1861, 5). Gayumpaman, hindi lamang si Little Brown Baby ang kayumanggi. Maging si Agoonack, ang kapatiid na Esquimau ay mayroong mga kayumanggling paa (Andrews 1861, 11). Sa kabuuan, hindi tumutukoy sa lahi ang mga nababanggit na “brown”. Idinurugtong din ang “brown” sa mga hayop, pagkain, damit, at lupa.¹⁸ May tambal-salungat na pagbasa sa pagtatangka ng mga aklat na ipakilala ang daigdig at mga taong naninirahan dito sa mga mambabasa o tagapakinig na naunang pinamamayanihan ng mga maalam sa Ingles. Bagaman pinasimple nito ang mga magkakaiba at nag-iiba-ibang pangkultura at panrehiyong uri at etnisidad sa mga isteryotipo at inugnay silang lahat sa pamamagitan ng pangkamat-anakang pagkakabuklod sa pamamagitan ng makapangyarihang katagang “sister,” mapapansin pa rin ang pagdidiin sa mga Kanluraning isteryotipo. Nagsisilbing lunsaran ng paghahambing at pag-iiba ang kanilang mga katangian, upang gawing pamilyar ang mga di-kilalang personalidad, na maaaring unawain sa konteksto ng pinatutungkulang pangkat ng mambabasa. Hinggil sa munting kayumanggling sanggol, dulot ng kaniyang walang pangalan, pasibo, at pinakamusmos na katauhan, inilulugar ng dalumat ng infantilisasyon ang isteryotipong kayumanggi sa pinakamababang

¹⁸ Hindi isinama sa listahang ito ang mga bahagi ng katawan na naging kayumanggi (hal. mukha ng isang puting lalaki) o ang mula-pagkabatang

bahagdang panlahi. Nagsisilbi naman ang ikalimang kabanata ng EAA (Can the Little Brown Baby do anything?) bilang isang deux ex machina upang makapag-ambag ang naturang tauhan sa salaysay (Andrews 1878, 120-127).

Nararapat pa ring kilalanin ang pagtatangka ni Jane Andrews na maglatag ng landas ng mga ‘biografiyang pangheograpiya’ na may diin sa dalumat ng kapatirang pambabae (sisterhood) sa loob ng namamayaning patriyarkal na konteksto ng Amerika. Mayroong mga limitasyong pangkasaysayan para kay Andrews na nagtakda ng hangganan sa kaniyang panitik, sa pagkatha ng mga kuwentong

Pig. 11. Dalas ng paglitaw ng “brown” at “little brown” sa BPJ
at mga akda ni Jane Andrews

kayumangging buhok at mata ng isang di-kayumangging-balat na tauhan. Para sa *Seven Little Sisters*, narito ang mga naturang collocates at ang bilang ng pahinang kanilang kinalagyan: bread/ pie/ puddings (9), seals (11), (little brown) dogs (14), horse (38), cotton dress (39, 42), donkey (45), moss (46), nut (53, 55), bird/s (63, 79, 79, 110), cormorants (64), gown (64), cow (75), (dark-brown) pig (82), ducks (84, 119), oaks (91), earth (105), bark (107).

Para sa *Each and All*: winter clothes (47), ibis (52, 74), camel (59), cotton dress (62), wax-insects (102), clay (133), (little brown) owl (151).

mayroong mga anino ng paghahambing ng mga lahi, at hinarayang kaligiran na nagmimistulang isang palayok ng halo-halong elemento at bagay. Gayumpaman, ang mga tambal-salungatan sa pumapailalim na rasistang tendensiya at ang masasabi ring relatibistang pangkultura na pagtatangkang bumuo ng pandaigdigang kapatirang pambahabae ay nakapagpatatag ng ugnayan ng mga akda ni Andrews at ng BPJ sa ilang mga antas, lampas pa sa punto ni McMurry na mga layuning pedagogikal at kategoryang pampanitikan.

PUNTO AT PUWANG SA USAPING PANGKASARIAN

Nakatitik sila [ang mga “kolektibong ekspektasyon” at mga “obhektibong potensyalidad”] sa pisyonomiya ng kapaligirang pamilyar, sa anyo ng mga salungatan ng pampubliko, maskulinong uniberso at mga pribado, pambabaeng daigdig, ng pampublikong espasyo (ang plasa o ang kalsada, ang sityo ng lahat ng panganib) at bahay (madalas na namamasdang sa mga patalastas at kartun, ang mga babae ay kadalasang ipinopook sa domestikong espasyo, kaiba sa mga lalaki, na bihirang maiugnay sa bahay ngunit masasabing madalas na ipinapakita sa mga eksotikong lokasyon)... (Bourdieu 1998, 57; aking salin).

Napahapyawan ni Pierre Bourdieu sa isa sa kaniyang siksik at masalimuot na kabanata sa *Masculine Domination* ang pagkakatalaga ng mga espasyong pangkasarian tulad ng sinipi sa itaas. Kung sa ganitong binarya tatasahin ang BPJ, masasabing angat ito kaysa sa ibang akdang pambata ng sarili nitong panahon. Babae ang awtor nito na gumamit din ng babaeng protagonista bilang isang manlalakbay (na

itinuturing na gawaing panlalaki) sa isang lugar na nasa periphery, nasa hindi pamilyar, nasa kabilang dulo ng daigdig (na espasyong pinaniniwalaang tinutuklas o dinadanas lamang dapat ng lalaki). Taliwas ito sa nakasanayan nang mga dime novels at adventure novels, tulad ng *Old Glory Series* na nilikha ni Edward Stratemeyer mula 1899-1901, at sa mga sumunod pa na pumasok sa Philippine Library kasabay ng BPJ. Nasa labas ng bahay/ komportableng espasyo ang ating babaeng tauhan na nakaranas ng bagyo, pagkatangay sa agos ng ilog, at maging lindol sa itinuturing na ‘eksotikong lokasyon.’ Sa kalakasan ng loob ni Barbara na tumuklas ng mga di-pamilyar na lugar, patuloy nitong muling pinapakahulugan ang mga temang pangkasarian ng mga aklat ng pakikipagsapalaran na kadalasang kinatatahukan ng mga lalaking abenturero at paglalarawan ng pagkabinata o pagiging batang lalaki. Sa mas malawak na larangan, nagmumungkahи ito ng remodipikasyon sa mga Amerikanong paternalistang ideyolohiyang umuugat sa mga tulad ni Theodore Roosevelt, na pinanindigan ang imperyalismo upang maiwasan ang neurasthenia (na diumano'y isang sakit na espesipiko sa lahi/raza, uri/saray, at kasarian), at muling paibabawin ang panlalaking sigla, gilas, at sigasig sa kolonyalist at imperyalistang pagtuklas at paggalugad ng di-pamilyar (Halili 2006, 145, 147-148).

Gayumpaman, bahagi ng tambal-salungatan o ambivalensiya ng akda ang masasabing pangingibabaw pa rin ng dominanteng tinig ng lalaki na may diin sa paternalistikong rasismo. Makikita ito sa mga katagang ‘little brown brothers’ at sa lakas-panlalaki na naghihikayat ng pagpapahalaga sa gawaing panlakas (*brawn work*). Hindi tulad ng *Seven Little Sisters* na umiikot sa mga batang babae, tampok sa BPJ ang pamamayani ng mga lalaking tauhan, gayundin ang tinig, lalo na sa mga katutubo ng Benguet. Tanging ang inang Igorot lamang ang makikitang babae. Lalaki na ang lahat ng tauhan, mula sa batang Igorot na nagbuhat ng kamote, sa matandang Igorot na nagpasan kay Tommy, hanggang sa respetadong Baknang.

Mapalilitaw din ang dominanteng lalaking tinig sa mikroskopikong pagsipat gamit ang AntConc. Kapansin-pansin sa mga kinonsultang pagbasang computer-aided ang pamamayani ng pagtutuon sa mga pangngalan (ayon kay Prop. Guillermo na ang mga pangngalan/ nouns ay may sariling ‘gravitational pull’). Gayumpaman, mahalaga ring tingnan ang mga panghalip para sa pagbasa sa lenteng pangkasarian. Sa mga wikang espesipikong natutukoy ang kasarian ng tao tulad ng Ingles, madaling matasa sa panrabaw o empirikal na pagtingin ang allokasyon sa mga kasarian (he o she) ng mga indibidwal na kumikilos o nagsasalita. Mahirap ito para sa Tagalog/Filipino, dulot ng panghalip (siya) na di-tukoy ang kasarian. Sa BPJ, 231 beses na lumabas ang “he,” samantalang 75 beses lamang ang “she”. Kadalaang kasunod ng mga panghalip na ito ang akto ng pagsasalita (usapan, salaysay, diyalogo, atbp.), o iba pang pagkilos (kung gayon, kinikilala ang kanilang paggalaw sa tagpo). Kung babalikan ang mga pangngalan na nabanggit kanina, may 207 na paglitaw ang “Father” samantalang 183 beses naman ang “Mother.” Natukoy na ring ang ama ni Barbara ang siyang nagsisilbing tagapagpaliwanag ng mga bagay na bago sa paningin ng batang Barbara. Nagpoposisyon ito sa lalaki bilang may alam sa mga bagay na di-pamilyar at eksotiko (muli, babalik sa pangkasariang allokasyon ng espasyong tinukoy ni Bourdieu).

Gayumpaman, maaari pang mapalawig ang sipat sa usaping pangkasarian sa BPJ. Maaaring magkaroon ng pagtukoy sa kohesyon leksikal ng mga tauhang babae at lalaki. Isa ang kohesyon leksikal sa mga lapit, kasangkapan, at/o metodo ng pagtukoy ng kohesyon, o ang “network ng leksikal, gramatikal, at ibang relasyon na nag-uugnay ng iba’t ibang bahagi ng isang teksto” (Rahimi at Ebrahimi 2012, 569). Isang paraan ay ang ‘anaphora resolution,’ kung saan tutukuyin ang mga pagbanggit ng pangalan at mga sumunod na ipinalit na panghalip dito bilang iisang entidad (Rahimi at Ebrahimi 2012, 570). Halimbawa, ang paglitaw ng “Mother” at ang ipinalit ditong “she” ay gagawan ng iisang kawing (chain) bilang set ng mga elementong leksikal na

tumutukoy sa iisa at parehong personalidad (ang Mother). May hawig din dito ang ‘substitution reiteration relation’ ni Sanna-Kaisa Tanskanen (Rahimi at Ebrahimi 2012, 571). Itinuturing na pareho ang pangngalan at pinalit ditong panghalip kung tumutukoy ito sa iisang entidad, magkaiba man ang komposisyong morpemiko nito. Sa pagtalunton ng kohesyon leksikal ng isang tauhan na may ipinupuntong mahalagang usaping pangkasarian, magiging lunsaran na ito ng mas malawig pang pagtalakay.

LA LEYENDA NEGRA AT HURRAH FOR AMERICA

Mayroong masalimuot na kasaysayan ng ideya ang dalumat ng *La Leyenda Negra* (Itim na Alamat), na bumabagtas sa iba’t ibang mga palaisip sa Europa at Latin Amerika. Hinggil sa Amerikanong pagdadalamat nito, nagbigay si Krenn ng buod ng tatak-Amerikanong Itim na Alamat na nakapaloob sa konteksto ng pagpapalawak ng kapangyarihan sa Latin Amerika at Pasipiko.

Hindi tulad ng matibay, maskulino, at nagsasariling mga Anglo-Saxon, ipinook ang mga Espanyol sa bahagyang mas mababa pang baitang ng lahi. Tinipon sila sa pangkalahatan kasama ang ibang “Mediteraneong” Europeo, tulad ng mga Italiano. Ang pagiging mas malapit sa mas maiinit na klima ang nagtulak sa maraming Ingles na manunulat na lapatan ang Espanyol ng mga katangiang kapareho sa mga “salbahe” sa tropiko, na kadalasang tamad, pabugso-bugso, mahinang tagapamahala at tagaplano, at sa halip, malababae (emosyonal, pabagobago, dahop sa seryosong kapangyarihan ng pagrason) (Krenn 2006, 28; aking salin).

Nagpatuloy ang mga pang-uring ito sa mga pag-aaral hinggil sa mga Amerikano sa kolonisasyon sa Pilipinas. Sa kanyang pag-

New Neighbors

81

thousands of schoolhouses, in which there are now five hundred thousand Filipino children."

"Oh, that's half a million, isn't it?" I said.

"It is," said Father, "and never before since the world was made have white men let brown men's children go to school in such numbers. Until lately, white nations have sent their officers to the brown men's countries to rule them and get riches for themselves and their own country, and they have often left the brown men poor and ignorant and unhappy. But our country has done differently. We have shown the Filipinos how to build schools, and instead of making them poor and ignorant and unhappy, we are teaching them how to be well off and wise and glad."

"Hurrah for America!" I cried, jumping up and waving my arms.

Pig. 12. Pahiwatig ng salungatang Espanyol-Amerikano bilang mga puting kolonisador (pah. 81)

aaral sa The Philippine Islands, 1493-1898 bilang kasangkapang pampropaganda, binanggit ni Gloria Cano ang 1913 epitaph ni Taft na nagbubuod sa intensiyong imperialistiko ng mga Amerikano: "to become the guardians of the 'poor,' the 'ignorant,' and the 'weak'" (Cano 2008, 4). Katulad ng kaniyang argumento na ang mga pang-uring ito ay "may ginagampanang mahalagang papel sa lahat ng mga naratibo na sisibol mula sa mga Amerikanong unibersidad," lilitaw rin ang halimbawa ng mga pang-uring ito sa mga salungatang binarya upang lumikha ng madilim na imahen ng pamamahalang Espanyol at itaas ang kolonialismong Amerikano sa BPJ. Habang nag-uusap sina Barbara at ang kaniyang ama hinggil sa pagtulong ng mga Amerikano sa mga Pilipino sa pagtatayo ng kanilang mga

paaralan, mababasa ang mga halimbawa ng mga salungatan upang maipakita ang magkaibang direksyong tinatahak ng kolonisasyon ng parehong puting kolonizador.

Isinisisi ang ‘kabangisan’ ng mga katutubong tagabundok sa pagmamalupit at di-maayos na pamamahala ng mga Espanyol. Naging batyang saluhan ang Itim na Alamat upang gawing lehitimo ang rasistang pananaw at pagsipat sa kayumangging katutubo bilang mabangis at barbariko. Ayon sa pagbabalik-tanaw ng ama ni Betty:

It was a wild and dangerous country when the Americans first came here, but they have changed it. Your mother and I went through plenty of dangers then. The Spaniards had taken very poor care of the country. There were awful sicknesses here waiting to strike people down. You yourself, Betty, almost died, and so did Tommy, because we couldn’t get good, clean milk as we can now. Besides the sickness and the dangers of traveling, such as your mother had just told you of, the land was full of thieves and even murderers. Once a thousand wild Igorots in these same mountains set after me with their spears and their axes and tried to take my life (Burks 1913, 60-61).

Sa isa pang tagpo, malinaw na sinabi ang dahilan kung bakit nilusob ang ama ni Betty, kung saan itinuturo ang di-maayos na pagturing ng mga Espanyol:

“Why were the Igorots so fierce with the Spaniards?” I [Barbara] asked.

“The Spaniards treated them so badly,” Betty’s father said. “They took their rice away from them and made them do hard work without any pay. They treated them worse than slaves, and so Igorots hated them. The time they tried to kill me they

hadn't yet learned that the Americans were different from the Spaniards and meant them only good" (Burks 1913, 67-68).

Idinidiin ng mga tunguhin ng patakarang benevolent assimilation ng mga Amerikano ang intensyong makatao para sa paghuhubog ng mga kinolonisa. Pinapalabas dito ang malaking pagkakaiba ng imahen ng kanilang pamamahala mula sa "sakim," "mapanira," "kalat-kalat," "mapaniil," at "despotikong" administrasyon ng Espanya (Krenn 2006, 29; Cano 2008, 4). Kabilang hindi lamang ang pagpapamalas ng pagbubuhos-lakas ng mga Amerikano na gawing-sibilisado ang kinolonisang 'paurong' at 'barbariko,' kundi pati na rin ang pagsasalehitimo sa kolonisasyong Amerikano. Pinalalakas ito ng positibong paglalarawan ng pagtanggap at pagtugon ng mga katutubo. Pinatitibay ng pagtanggap at pagtugong ito ang mga ugnayan ng kumolonisa at kinolonisa, na umiiral sa ilalim ng nagliliwanag na silahis ng mga kumolonisa. Binibigyang-kahulugan ang mga ugnayan at negosasyon hindi sa banggaan ng kapangyarihan sa pamamagitan ng pag-aalsa, labanan, at digmaan, kundi sa imahinasyon at realidad ng interdependensiya, magkatuwang na pagkakahubog, modernisasyong kolonyal, at pagtupad sa tungkulin ng kumolonisa. Sa BPJ, habang nagging malay ang mga Igorot sa 'mabubuting pakay' ng mga Amerikano, lumilikha ang kanilang tugon ng isang kaaya-ayang larawan ng mutualismong katutubo-banyaga, at imaging ang ideya ng magkakaugnay na pagkakakilanlan sa isang napagbabahagiang (shared), kung hindi man isinasaharayang pamayanan (imagined community).

"... [T]he result is that not only do the Igorots give us nothing to fear in Benguet, but they serve us as most faithful friends in many ways. More than once an Igorot has gladly shared with me his last chicken and a bowl of rice, when I've come to his little hut at dark, tired and hungry after tramping through the mountains. The Igorots have often helped me on my travels, too. They have carried my food and blankets on their backs,

guided me through hard places, and taken me across rivers that certainly would have drowned me if it had not been for them" (Burks 1913, 68).

Nagbunsod ang mga positibong bunga ng makataong pagbubuhos-lakas tungo sa pagsasabilisado sa isang hiyaw ng patriotismo ni Barbara: "Hurrah for America!" Maaari itong gamitin upang pag-ibahin ang diumano'y maladministrasyon ng mga Espanyol at ang mainam na 'civilizing mission' ng mga Amerikano. Sapagkat namutawi sa bibig ng isang batang tauhan, nagiging isang makapangyarihang panawagan ito upang panindigan ang pangangailangan ng Kapuluang Pilipinas na sumailalim sa mga Amerikano upang 'iwasto' ang mga paurong na gawi ng mga Pilipino noon pa man, na pinaigting pa ng di-maayos na pamamahala ng mga Espanyol.

KONGKLUSYON

"It is indeed part of our country," said Father.

"We should never have come here if it weren't" (Burks 1913, 49).

Bilang 'closer reading' ng kolonyal na pamanitikang teksto, umuugat din ang pag-aaral na ito mula sa iba pang pag-aaral ng panitikang pambata noong kolonialismong Amerikano sa Pilipinas. Isa rito ay ang *Imperyalismo sa Anyo ng Nobelang Pembata: Mga Katiwalian sa Seryeng Old Glory (1899-1901)* ni Edward Stratemeyer (2005) ni Eugene Y. Evasco. Sumasandig man sa mga nailatag nang pagsasatema ni Morton J. Netzorg sa kaniyang *Backward, Turn Backward* (1985), maituturing na may sariwang hangin itong maidudulot sapagkat naging mapanuri

at mapagdestrungka ang pag-aaral gamit ang pananaw na post-kolonyal. Umuugat mula kina Edward Saïd at Priscelina Patajo-Legasto, kinuwesiyon ni Evasco ang maanomalyang anakronismo, pagsasantabi (*othering*), at Eurosentrิกong sipat sa mga akda ni Stratemeyer. Pinunto niya ang panganib sa mga ganitong kuwento na nagpapalaganap ng mga “adhikaing kolonyal at imperyalista... sa anyong madaling maintindihan at kapana-panabik na wika” (Evasco 2005, 126). Nagtapos ang pag-aaral sa isang hamon na paigkasin ang kapangyarihan ng panitikang pambata upang “tuligsain at ituwid ang mga pagkakamali sa ating kasaysayan... tutulan ang paglalaganap ng kolonyal at neokolonyal na kapangyarihan sa iba’t ibang anyo ng kultura” (Evasco 2005, 127).

Maituturing na mahalaga ang panimulaing ito ni Evasco na basahin ang politikal-ideyolohikal na proyekto sa mga kolonyal na akdang pambata. Matututunan dito na ang panitikang pambata ay hindi tiwalag sa anomang usaping pampolitika at pangkapangyarihan. Makikita rin ang paggigit na hindi mga pasibong tagatanggap lamang ng mga kuwento at kaalaman ang mga bata, kundi mga aktibong ideolohista, at kalahok sa diskurso ng kolonyalismo. Gayumpaman, tulad ng kadalasang guwang sa formalistikong pagbasa at pahapyaw na pagsasakontekstong pangkasaysayan, may kadahupan ito sa ilang pangkasaysayang datos at may kinikilala nang nakatakdang konklusyon. Malinaw na pahapyaw lamang na konsiderasyon ang inilaan para sa kaisipan ni Netzorg ng “culture lag” (1985, 35). Isa sa mga halimbawa nito ay ang presentistang pagpupunto ni Evasco ng “kadahupan sa pananaliksik”: “Sakit ng anumang komersiyal na pagsusulat ang pagiging dahop sa pananaliksik. Higit itong lantad sa anyo ng realismo at historikal na sulatin. Kung kaya, hindi nakakapagtaka na 1,200 lamang ang bilang ni Stratemeyer sa mga pulo ng Pilipinas” (Evasco 2005, 122). Kung kokonsultahin ang mga tala ng paglalakbay sa wikang Ingles noong dantaon 19, umaayon ito sa bilang ng panahon. Ayon kay Joseph Earle Stevens (1898, xiv), mayroon itong 1,400 na pulo; kay John Foreman (1899, 5; 1906, 13), 600 na pulo; kay Frederick H. Sawyer (1900, 1), 1,200 pulo; at kay Dean

C. Worcester (1915, 1), 3,000+ pulo. Malayo ito sa kasalukuyang bilang (7,641 sa huling bilang ng National Mapping and Resource Information Authority o NAMRIA nitong 2019) dulot ng konteksto ng siyentipikong pagmamapa at pagtatala. Tandaang 1899-1901 naisulat ang seryeng Old Glory, kung saan dapat ding ikonsidera ang ‘culture lag’ o ‘information lag’ hinggil sa pagbibilang ng mga pulo sa Pilipinas. Sa halip na agarang kilalanin ang ‘kadaheuhan sa pananaliksik,’ mas mainam na siyasatin sa ganitong halimbawa ang politika ng produksyon ng kaalaman. Makatutulong sa ganitong muling pagsulat at panunuri ang kilusang akademiko sa agham panlipunan at humanidades na tinatawag na ‘archival turn’.¹⁹

Upang lumihis sa nakakuwadrong patutunguhan ng isang pagbasa, nararapat na kilalanin at unawain ang mga puwang at tambal-salungatan ng kolonyal na akdang pambata hindi lamang sa teksto nito kundi sa konteksto ng produksyon at resepsyon. Ayon kay Clare Bradford, “[P]umapailalim ang mga diskursong kolonyal sa mga puwang at tambal-salungatan (fissures and ambivalences), kahit na tinatanggap nito sa katunayan ang prinsipyong humahawak ang mga kumokolonisa ng isang posisyon ng superyoridad” (Bradford 2007, 78; aking salin at diin).²⁰ Isang landas na maaaring tahakin ay ang muling pagbalik sa empirikalidad ng teksto sa pamamagitan ng kuwantitatibong panunuri, na siyang lumalayo sa masyadong ‘subhektibong’ malapitan

¹⁹ Isang panibago at alternatibong tuon sa historiografiya ng patakaranang Amerikano sa Pilipinas ay ang pagkasangkapan sa teorya at praktika ng kilusang akademiko na tinatawag na ‘archival turn’. Kinikilala nito ang pagbalik sa mga primaryang batis upang suruiin at pagmunihan ang produksyon ng kaalaman (*knowledge production*). Maiugnay rin dito ang papel ng pangangalap, pagsasaayos, pagpapanatili, at pagpapahayag ng mga kaalaman hinggil sa kolonya na nagsisilbing gulugod at/o gabay ng paglikha ng mga patakaran. Sentral din dito ang pagsasakasaysayan ng kaalaman, sa simpleng tanong na “how do we know what we know?” Mula sa lektura sa Kasaysayan 323 (Seminar on the Evolution of American Policies in the Philippines) ni Prop. Ruel V. Pagunsan noong 23 Enero 2020, UP Departamento ng Kasaysayan, Unibersidad ng Pilipinas Diliman.

²⁰ Bradford: “When Said’s theory is applied to the textual production of settler societies, it is clear that colonial discourses are subject to fissures and ambivalence, even if they accept as a given the principle that colonizers occupy a position of superiority; and postcolonial textuality is even more multifarious in its scope and

at formalistikong pagbasa. Mula sa pagsangguni sa empirikal (kung hindi man “obhektibo”) na datos mula sa mga resulta ng pagpoproseso sa computer program, matutukoy ang mga sentral, pangunahin, at nagbibigkis na mga temang pampolitika ng isang akda tulad ng BPJ. At sa pagtukoy ng mga temang ito, maimamapa ang kasaysayan ng mga pampolitikang ideya sa isang partikular na panahon kung saan umaambag ang pinag-aaralang teksto.

Hindi maikakailang naiilaliman ng mga politikal na kaisipan ang isang aklat pambata, lalo na kung iniluwal ito sa panahon ng tahasang tunggaliang pangkapangyarihan. Ika nga ni Rolando Tolentino, “Ang pagsusulat ay isang gawaing politikal” (2009, 84). Naglalatag ang kolonisasyon ng isang direktahang abenida upang hubugin ang panitikan. Parehong itinataas ng mga aklat ni Stratemeyer at ng BPJ ang kolonyal at imperyalistikong sigaw: ang “Old Glory” na nagbanyuhay patungo sa “Hurrah for America!” Dagdag pa, isinasalehitimo ng diwa ng La Leyenda Negra ang pangangailangan na muling ihulma ang kolonyal nitong balangkas, kung saan ang lunan ng Benguet ay nagsilbing produktong nagpapatunay ng Amerikanong tatak ng kolonisasyon. Nakapook ang mga kuwento sa Benguet sa tagpuang ginaganapan ng ‘paglikha’ ng mga kumolonisa ng isang panibagong tipo ng pamayanahan.²¹ Parehong hinihikayat ng seryeng *Old Glory* ni Stratemeyer at *Barbara’s Philippine Journey* ni Burks ang mga supling ng mga kumokolonisa na tanawin ang proseso ng kolonisasyon bilang gawi ng patriotismo. Sa pahayag ng ama ni Barbara sa itaas, mayroong ideya ng pag-aangkin ng mga banyagang espasyo. Naroroон din ang ideya ng

variety of forms. As Homi K. Bhabha points out, the stereotyping by which the West represents non-Western cultures incorporates a contradictory mixture of fascination and distaste [...].”

²¹ Tingnan ang ikatlong kabanata ni Finin, “Establishment of the Mountain Province,” 41-76. Isa pang mainam na sanggunian para sa mga pagbabago sa mga pamayanang pangkabundukan sa mga usapin ng teritoryo, uri, at pagkakakilanlang etniko dahil sa kolonyalismo ay ang “Kalikasan, Uri at Kakanyahang Pang-etniko: Ang Imperyalismong Estados Unidos sa Kordilyera ng Hilagang Luzon,” ni R. Reyes-Boquiren, sa *Philippine Social Sciences Review* (1999): 165-184.

pagkakaroon ng parehong pamayanan katuwang ang mga nakolonisa at pag-aambag sa pag-unlad nito sa pamamagitan ng pagsusulong ng ‘misyon pagsasabilisado’ at pagiging responsableng ‘malaking/ matandang puting kapatid.’ Para sa mga supling ng mga nakolonisa, iminumungkahi ang pagpapasailalim bilang paraan ng pakikibuklod upang maisakatuparan ang mga adhikain ng kolonisasyon na tinitingnan bilang ‘nakabubuti’ at ‘kinakailangan’.

Gayumpaman, isa pa ring mahalagang akda ang *Barbara's Philippine Journey* bilang bahagi ng kolonyal na panitikang pambatang pumapatungkol sa mga Pilipino at Kapuluang Pilipinas. Bagaman hindi dapat lampasan ng sipat ang di-winiwikang mga implikasyon ng ganitong ideyolohikal na pagpapataw at paghuhulma ng mentalidad sa isang kolonyal na akdang pambata, nararapat ding tingnan ang mga winika. Lumilitaw dito ang tambal-salungatan ng kolonyal na akdang pambata: may paglalaan pa rin ng espasyo at talastasan para sa mga kinolonisa upang ipamalas ang kanilang kakayaan na lumikha, makibahagi, at magpanatili ng isang banyaga-katutubong pamayanang binago ng proseso ng kolonisasyon. Marahil, ang susunod na maaaring itanong ay: isa ba itong aktong pagsasakapangyarihan o pagsasalehitimo ng pagpapasailalim? Lubos na nakatulong ang pagkasangkapan sa mga computer program upang tukuyin, unawain, at tasahin ang mga winikang ito. Upang maging matalas at malalim pa ang pagbasa sa mga akdang kolonyal, nararapat na tuklasin at palawigin ng mga iskolar ang mga metodo tulad ng kuwalitatibo-kuwantitatibong pananaliksik na magbubunsod ng mga mas holistiko, angkop, at wastong pagbasa.

TALASANGGUNIAN

“About the Internet Archive.” W.p. Internet Archive. Isinangguni noong Marso 23, 2018. <https://archive.org/about>

Andrews, Jane. 1861. *The Seven Little Sisters, who Live on the Round Ball that Floats in the Air*. Boston: Ginn & Company.

Andrews, Jane. 1878. *Each and All; or, How the Seven Little Sisters Prove their Sisterhood*. Boston: Lee and Shepard, Publishers.

Anthony, Laurence. 2014. *AntConc (Version 3.4.4w)* [Computer Software]. Tokyo, Japan: Waseda University. www.laurenceanthony.net/software

Anthony, Laurence. 2014. *AntConc (Windows, Macintosh OS X, and Linux)*. Help file version 001. Setyembre 17. Isinangguni noong Marso 8, 2018. www.laurenceanthony.net/software/antconc/releases/AntConc343/help.pdf.

Bradford, Clare. 2007. *Unsettling Narratives: Postcolonial Readings of Children’s Literature*. Canada: Wilfrid Laurier University Press.

Bourdieu, Pierre. 1998. *Masculine Domination*. Isinalin ni Richard Nice. Stanford: Stanford University Press.

“Bulletin of the Philippine Library.” 1915. *Department of Public Instruction III.7* (Marso): 73-80.

Burdick, Anne, Johanna Drucker, Peter Lunenfeld, Todd Presner, at Jeffrey Schnapp. 2012. *Digital_Humanities*. Cambridge: Massachussetts Institute of Technology.

- Burks, Frances Williston. 1913. *Barbara's Philippine Journey*. New York: World Book Company.
- Burks, Frances Williston. 1938. "Some Factors Related to Social Success in College." *The Journal of Social Psychology* 9: 125-140.
- Burks, Frances Williston at Jesse D. Burks. 1913. *Health and the School: A Round Table*. New York: D. Appleton and Company.
- Cano, Gloria. 2008. "Blair and Robertson's *The Philippine Islands, 1493-1898: Scholarship or Imperialist Propaganda?*" *Philippine Studies* 56.1: 3-46.
- Condorcet [Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, Marquis de Condorcet]. 2004. "Sketch for a Historical Picture of the Progress of the Human Mind: Tenth Epoch." Isinalin ni Keith Michael Baker. *Daedalus* 133.3: 65-82.
- Craig, Austin (patnugot). 1916. *The Former Philippines thru Foreign Eyes*. Manila: Philippine Education Co., Inc.
- Elliott, Charles Burke. 1917. *The Philippines, to the End of the Commission Government: A Study in Tropical Democracy*. Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company.
- Evasco, Eugene Y. 2005. "Imperyalismo sa Anyo ng Nobelang Pambata: Mga Katiwalian sa Seryeng Old Glory (1899-1901) ni Edward Stratemeyer." *Philippine Humanities Review* 8: 110-128.
- Finin, Gerard A. 2005. *The Making of Igorot: Ramut ti Panagkaykaysa dagiti taga Cordillera (Contours of Cordillera Consciousness)*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Foreman, John. 1899. *The Philippine Islands*. Ikalawang edisyon. New York: Charles Scribner's Sons.

- Foreman, John. 1906. *The Philippine Islands*. Ikatlong edisyon. New York: Charles Scribner's Sons.
- Foucault, Michel. 1977. *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. Isinalin ni Alan Sheridan. New York: Vintage Books.
- Gates, John Morgan. 1973. *Schoolbooks and Krags: The United States Army in the Philippines, 1898-1902*. Connecticut: Greenwood Press, Inc.
- Guillermo, Ramon. 2017. "The Pulse of the Text: Using Digital Tools for Closer Reading." Plenary speech at the International Young Scholars Symposium on the Humanities and the Arts (INUSHARTS), Universitas Indonesia, Agosto 28-30.
- Guillermo, Ramon. 2013. "Panunuring Leksikal at Kolokasyunal ng Apat na Nobela ni Lazaro Francisco." *Philippine Humanities Review* 15.1: 68-88.
- Guillermo, Ramon, Myfel Joseph D. Paluga, Maricor Soriano, at Vernon R. Totanes. 2017. *3 Baybayin Studies*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press.
- Halili, Servando D. Jr. 2006. *Iconography of the New Empire: Race and Gender Images and the American Colonization of the Philippines*. Quezon City: University of the Philippines Press.
- Hartendorp, A. V. H. (patnugot). 1926. *Philippine Education Magazine* XXIII.4 (September): 192-258.
- Hussein, Khalid Shakir. 2015. "Measuring Lexical Richness through Type-Token Curve: a Corpus-Based Analysis of Arabic and English Texts." *Research on Humanities and Social Sciences* 5.4: 97-104.
- Hyatt, Stanley Portal. 1908. *The Little Brown Brother*. New York: Henry

Holt and Company.

Internet Archive. 2014. Isinangguni noong Marso 23, 2018. <https://archive.org>

Jenista, Frank Lawrence. 1987. *The White Apos: American Occupation on the Cordillera Central*. Lungsod Quezon: New Day Publishers.

Jenks, Albert Ernest. “*Balonglong, the Igorot Boy. Chicago, 1907.*” H. Otley Beyer Ethnographic Collection, National Library of the Philippines. Isinangguni noong Oktubre 21, 2017. <http://nlpdl.nlp.gov.ph:81/OB01/NLPOBMN0012015131/datejpg.htm>

Kipling, Rudyard. W.p. “*The Jungle Book.*” Planet PDF. Isinangguni noong Oktubre 21, 2017. http://www.planetpublish.com/wp-content/uploads/2011/11/The_Jungle_Book_T.pdf

Krenn, Michael L. 2006. *The Color of Empire: Race and American Foreign Relations*. Washington, D. C.: Potomac Books, Inc.

May, Glenn. 1980. *Social Engineering in the Philippines: The Aims, Execution, and Impact of American Colonial Policy, 1900-1913*. Connecticut: Greenwood Press.

Mojares, Resil B. 2017. *Interrogations in Philippine Cultural History: The Ateneo de Manila Lectures*. Lungsod Quezon: Ateneo de Manila University Press.

Moretti, Franco. 2009. “*Style, Inc. Reflections on Seven Thousand Titles (British Novels, 1740-1850).*” *Critical Inquiry* 36.1: 134-158.

Miller, Stuart Creighton. 1982. “*Benevolent Assimilation*”: *The American Conquest of the Philippines, 1899-1903*. New Haven: Yale University Press.

Netzorg, Morton J. 1985. *Backward, Turn Backward: A Study of Books for*

- Children in the Philippines: 1866 to 1945. Manila: National Book Store.
- Osias, Camilo. 1921. *Barrio Life and Barrio Education*. New York: World Book Company.
- Osias, Camilo. 1926. *Philippine Education Magazine* XXIII.4 (Setyembre).
- Pagunsan, Ruel V. 2020. *Lektura sa Kasaysayan* 323 (Seminar on the Evolution of American Policies in the Philippines), Enero 23. UP Departamento ng Kasaysayan, Unibersidad ng Pilipinas Diliman.
- Rahimi, Ali, at Nabi Ebrahimi. 2012. “*Lexical Cohesion in English and Persian Texts of Novels.*” Mediterranean Journal of Social Sciences 3.11 (Nobyembre): 569-577.
- Rice, Mark. 2015. *Dean Worcester’s Fantasy Islands: Photography, Film, and the Colonial Philippines*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Russell, Susan. 2007. “*Feasts of Merit: The Politics of Ethnography and Ethnic Icons in the Luzon Highlands.*” Nasa Cordillera in June: Essays Celebrating June Prill-Brett, Anthropologist, pinamatnugutan ni B.P. Tapang. Quezon City: University of the Philippine Press.
- Sawyer, Frederic H. 1900. *The Inhabitants in the Philippines*. London: Sampson Low, Marston and Company.
- Stevens, Joseph Earle. 1898. *Yesterdays in the Philippines*. New York: Charles Scribner’s Sons.
- Tolentino, Rolando B. 2009. *Pag-aklas, Pagbaklas, Pagbagtas: Politika ng Kritisismong Pampinanikan*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press.

Worcester, Dean C. 1914. *The Philippines: Past and Present*. Tomo I at II.
New York: The MacMillan Company.

Worcester, Dean C. 1915. “*The Philippine Islands*.” The Mentor 3.13
(Agosto 16).

II

Tungo sa Masaganang llahas

*Si Ceres S. C. Alabado at Ang Pagsibol
ng Modernong Panitikang Pambatang
Pilipino, 1960-1988¹*

PANIMULA

SICERES SANTOS CUYUGAN ALABADO (1923-2016) ay isang premyadong manunulat, guro, tagasalin, tagapaglathala, kolumnista, at tagapagtatag ng iba't ibang organisasyon (para sa mga talambuhay at talasanggunian, tingnan ang Valeros at Valeros-Gruenberg 1987, 5; Filipino Women Writers 1999, 9-11; *Sulong Pilipina!* 1999, 137-138). Nailimbag sa Pilipinas at sa ibang bansa ang kaniyang mga akdang pampanitikan at akademiko, na karamiha'y nakasulat sa Ingles. Sa loob ng mahigit limang dekada, tumatak sa mga sumunod na henerasyon ng mga manunulat

¹ Unang nalathala bilang "Ceres S. C. Alabado and the Formative Years of Philippine Children's Literature," sa Likhaan: The Journal of Contemporary Philippine Literature 12 (2019): 360-383. Pinamatnugutan nina Dr. Eugene Y. Evasco, Dr. Chuckberry J. Pascual, at Dr. Cyan Abad-Jugo. Ibinahagi ang papel na ito sa PISTA! Pembansang Komperensiya sa Panitikang Pambata sa Lungsod Quezon noong 27 Oktubre 2018. Ibinatay ito sa di-gradwadong papel-pananaliksik sa isinumite noong Mayo 2018 sa Kasaysayan 199, sa ilalim ng pagpapayo ni Dr. Noel V. Teodoro, UP Departamento ng Kasaysayan.

at mananaliksik ang kaniyang impluwensya at pamana sa larangan ng panitikang pambata (tingnan ang Rivera 1982, 10-11; Paterno 1994, 12-13; Cabañero 1995, 1-37; Evasco 2007, 22; Tolentino 2008, 3; Almario 2010, 7-11). Sa kaniyang pagpapalago ng mga pampanitikang binhi mula pa noong katatapos pa lamang ng Ikalawang Digmaang Pandaigdig, nakapaglatag siya ng pundasyon para sa susunod pang pagpupunyagi sa panitikang pambata sa Pilipinas. Bagaman humahango siya mula sa mga impluwensyang banyaga, iginiya ng kaniyang mga akdang akademiko ang mga pananaw, pamamaraan, at pagkatha sa maka-Pilipinong tunguhin. Malawig din ang naging sakop ng kaniyang mga proyektong pang-institusyon, na kalauna'y nagsilbing batong-luklukan ng sumunod pang pagbabago sa panitikang pambata ng Pilipinas.

Mula 1960 hanggang 1988 ang yugtong pagtutuunan ng pag-aaral na ito: mula sa taon kung kailan unang nailathala ang unang akdang pambata ni Alabado (at naging unang *picture book* ng isang Pilipinong may-akda na nailimbag sa Pilipinas), hanggang sa taon kung kailan natanggap ni Alabado ang kauna-unahang Philippine Board on Books for Young People (PBBY) Achievement Award, na kikilala at magpapatunay ng kaniyang legasiya sa pag-unlad at pagsasainstitusyon ng panitikang pambata ng Pilipinas.

MULA SA PINAGSIBULAN

Nakapook ang kabataan ni Alabado sa panahong nakapailalim ang Pilipinas sa mga kolonyal na kapangyarihan. Ipinanganak noong 26 Oktubre 1923, si Ceres Santos Cuyugan ay ang ikatlong anak ni Gervasio Santos Cuyugan at Jacinta Belza. Katuwang ni Ceres ay ang kaniyang mga kapatid na sina Mario, Dar, Ruben Dario, at Fides. Maagang pumanaw ang kaniyang ikalawang kapatid na si Dar, dulot ng sakit na *diphtheria* na hindi pa nalulunasan noon (Alabado 1995a, 29-32).

Sa panahon ng himagsikan noong ika-19 na siglo, ang binatang Gervasio ng San Fernando, Pampanga ay isang *cobrador de jueteng* at tagapaghatid ng mga sulat at dokumento ng Katipunan (Alabado 1995a, i). Masalimuot ang diwa ng panahong iyon sapagkat sa loob lamang ng isang dekada, nagpalit-kamay ang may hawak ng kapangyarihan. Ngunit hindi mula sa mga kolonisador patungo sa mga dating kinolonisa, kundi sa panibago na namang kolonisador. Para mapanatili ang kanilang imperyalistang kapit sa kapuluhan, isinakatuparan ng mga Amerikano ang ‘*benevolent assimilation*’ ni Pang. William McKinley, sa anyo ng pagkasangkapan ng “*schoolbooks and krags*” (Gates 1973) sa kanilang ‘*little brown brothers*’. Sa kaligirang ito, tinuruan si Gervasio ng isang Amerikanong guro, si Hyde Clinton. Dulot ng kaniyang natutunan, nagawa niyang makapunta sa Amerika noong 1905 sa gulang na labinglima (Alabado 1995a, i). Nagtapos si Gervasio ng hayskul sa California at lumipat sa Chicago upang makapag-aryl ng kurso sa medisina na nakatuon sa *general surgery* sa University of Illinois. Bilang isang pensionado noong 1908, nakasama niya si Camilo Osias, na kalauna'y naging Assistant Director of Education sa Pilipinas, isang politiko, at tagapanguna sa pagsulat ng maka-Pilipinong mga aklat pambata, sa pamamagitan ng kaniyang mga aklat na *Barrio Life and Barrio Education* (1921), *The Philippine Readers* (1922-1934) at *Pepe and Pilar* (dekada '30) (Alabado 2001, 75-77; Osias 1921, i; cf. Paterno 1994, 11; Habana 2012). Bumalik si Gervasio sa Kapuluang Pilipinas upang maglingkod sa Bureau of Health. Nagtrabajo siya bilang isang doktor upang mapigilan at malunasan ang *Hansen's disease* (ketong), at nagturo sa mga pook rural ng pansariling kalinisan, sanitasyon, at kalingang pangkalusugan. Nang lumaon, pumasok sa kaguruan ng University of the Philippines College of Medicine at Department of Surgery ng Philippine General Hospital. Bilang isang Santos, kamag-anak din niya ang magkapatid na Pedro at Jose Abad Santos, na kaniyang mga pinsan at madalas na pasyente rin (Alabado 1995a, 113).

Si Jacinta, sa kabilang banda, ay isang mahiyaing mestisahing binibini mula sa Buhi, Camarines Sur (1995 a, 31). Kalaunan, nilisan niya ang Bikol upang mag-aryl ng nursing sa Maynila. Nagtagpo sina Gervasio at Jacita sa Philippine General Hospital, at matapos ang kanilang kasal ay bumuo ng pamilya sa isang tahanan malapit sa naturang pagamutan. Nang tatlong taong gulang na si Ceres, lumipat sila sa Lucena, Tayabas (ngayo'y lalawigan ng Quezon) upang maisakatuparan ni Gervasio ang kaniyang tungkulin na makapagtayo ng panlalawigang ospital doon. Makalipas ang ilang taon, bumalik ang pamilya sa Maynila. Una silang nangupahan sa isang bahay sa kalye Remedios malapit sa ospital, at kalauna'y sa isang bungalow sa Pasay (1995a, 89-90).

Masasabing isang pamilyang Katoliko at nasa gitnang-uri ang mga Santos Cuyugan, na may sosyo-ekonomikong kakayanan upang magkaroon ng pormal na edukasyon at aliw sa pamamagitan ng pagpasok sa eskuwela, pagbabasa ng aklat, at pag-eensayo sa musika. Habang tinitingnan ang salik ng Amerikanisasyon ng edukasyon at kalinangan sa panahon ng pagkamusmos, nagunita ni Ceres na binibigkas at inaawit nila noon ang "Little Miss Muffet" at "Little Jack Horner," at binabasa ang *Five Little Peppers at Rebecca of Sunnybrook Farm* (Alabado 1979, v). Nahumaling naman ang kaniyang palabasang kapatid, si Ruben, sa mga tomo ng *Journeys through the Bookland, Book of Knowledge*, at mga aklat ni Mark Twain, *Tom Sawyer at Huckleberry Finn* (Alabado 1995a, 75). Unang pumasok si Ceres sa isang paaralang *nursery-kindergarten* na pinamumunuan nina Mr. at Mrs. Magill, mag-asawang Amerikanong misyonero sa Lucena, Tayabas (1995a, 33). Matapos nito, pumasok siya sa Lucena Elementary School kung saan nag-aaral din ang kaniyang kuya na si Mario (1995a, 34, 41-42). Nagtapos siya ng hayskul sa Philippine Women's University (PWU), kung saan niya rin kinuha ang kaniyang masterado matapos ang digmaan. Sa kaniyang pananatili sa mataas na paaralan, nag-enrol din siya sa isang kurso ng pagiging guro sa musika sa St. Scholastica's College of Music. Matapos nito, nag-aryl siya sa University of the Philippines (UP) para sa kaniyang batsilyer. Dito rin niya nakatagpo ang kaniyang asawa sa

hinaharap, si Corban K. Alabado, na noo'y feature editor ng *The Collegian* (1995a, 98-100). Nagkahiwalay ng landas ang dalawa nang magsimula ang Okupasyong Hapon. Sapagkat naka-enrol sa Reserve Officers Training Course (ROTC), napasailalim si Corban K. Alabado sa United States Army Forces in the Far East (USAFFE) at ipinadala kasama ng ibang estudyante ng UP sa Camp Olivas, Pampanga, at sa isang kampo sa San Marcelino, Zambales ([Corban] Alabado 1995, 1-14).²

Matapos ang digmaan, nagpakasal sina Ceres at Corban. Ipinagpatuloy ni Ceres ang kaniyang pag-aaral ng edukasyon, samantalang tumuloy naman sa pag-aaral ng batas si Corban. Natapos ni Ceres ang kaniyang Master of Arts in English sa PWU noong 1956. Isang taon makalipas, pumasa si Corban sa bar examination at naging abogado ([Corban] Alabado 1995, 120). Nabiyyayaan sila ng limang supling: sina Arion, Alan, Ariel, Ana, at Arigo. May mga oportunidad na nagbigay-daan sa kanya patungo sa larang ng panitikang pambata. Inalok siya ni Dekano Natividad Osorio ng PWU na magturo ng panitikang pambata sa antas di-gradwado, gayundin ni Fr. James Bowler ng Ateneo Graduate School of Education sa parehong paksa (Alabado 2001, 126). Dulot ng mga hamon ng kakulangan ng mga sanggunian at panturong materyal sapagkat nasira ang karamihan nito sa giyera, at ng pangingibabaw ng mga banyagang akda, na mga labi ng namayaning kolonyal na edukasyon at produksyong pampanitikan, sinabi ni Alabado:

I decided to re-educate myself in the indigenous culture, to research, to dig up what there was and had been or write and produce new and other materials for our children (Alabado 1995b, 40).

² Ginawaran ng honorable discharge si Corban K. Alabado noong Hunyo 1945 bilang 3rd Lieutenant ng USAFFE. Ipinagpatuloy niya ang kaniyang pag-aaral ng batas at naipasa ang bar noong 1957.

Upang maisakatuparan ang kaniyang pagtuturo, pinaunlad ni Ceres ang kaniyang mga katha at paksa nang may namamayaning dalumat sa isip. Ang panitikang pambata, para sa kaniya, ay ang pagtataugpo ng katutubo at kolonyal, at ng nilalaman at teknolohiya.

TUNGO SA FILIPINISASYON NG PANITIKANG PAMBATA, DEKADA '50-60

Matapos ang digmaan, sinalungguhitang ng produksyon ng aklat pambata ang naratibo ng dependensiya pang-ekonomiya sa Amerika. Ayon sa historyador ng aklat na si Patricia May Jurilla, “hindi agarang madaliang namayagpag ang paglalathala ng aklat [matapos ang liberasyon]. Higit pa ring nakasandig ang negosyo ng aklat sa mga inangkat na titulo... sa unang bahagi ng dekada '50, mahina ang lokal na paglalathala ng aklat” (Jurilla 2008, 41; aking salin). Kinikilala ang taong 1951 bilang “nasyonalisasyon ng paglalathala ng mga batayang aklat (*textbooks*)” nang pasimulan ni Salvador Araneta ang pagpapatawan ng ban sa mga *imported* na pang-elementaryang batayang aklat at mga *supplementary readers* (Buhain 1998, 77). Gayumpaman, nasuspinde ito nang ilang beses hanggang 1954 (Retizos 1951, 5, 22; Official Gazette 1952).³ Ang dahilan para rito ay ang kinahaharap na hirap ng mga lokal na palimbagan—tulad ng kahirapang makakuha ng mga materyales—na itinatapat sa mga makabagong *types*, mga ilustrasyong may apat na

³ Noong Oktubre 1951, tinalakay ng artikulo ni Retizos hinggil sa importasyon ng mga batayang aklat ang mga kagamitan ng Bureau of Printing, ang kalagayan ng produksyon ng batayang aklat, at ang mga pananaw ng mga kawaning pampamahalaan. Magiging epektibo ang pagbabawal noong 1 Hulyo 1952. Noong 22 Abril 1952, ayon sa ulat: “On the recommendation of Secretary of Education Cecilio Putong seconded by the chairman of the Import Control Commission, the Cabinet suspended the ban on the importation of textbooks from elementary and high schools for a period of one year. The ban on textbooks takes effect on June 30, 1953, but with the Cabinet decision, the suspension is extended to June 30, 1954.”

kulay, sapat na makinang pampalimbag, maraming suplay ng papel, tinta, at iba pang materyales na mayroon sa mga banyagang palimbagan. Gayundin ang mga bagong nilalaman, pananaliksik, at kasangkapan para sa publikasyon ng mga batayang aklat ng mga Amerikanong kumpanya tulad ng American Book Company at Ginn & Company (Retizos 1951, 5; Jurilla 2008, 41). Kung kaya, sa naturang sektor, nagpatuloy pa rin ang dominanteng pang-ekonomiyang kontrol sa produksyon pang-edukasyon at pampanitikan sa kamay ng mga dayuhan, bago pa man sumiklab ang Ikalawang Digmaang Pandaigdig. Gayundin, mula 1960 hanggang 1968, laganap ang kakulangan ng mga batayang aklat sa mga elementarya at sekundaryang paaralan, na may *ratio* na isang aklat para sa apat na mag-aaral (1:4) (Buhain 1998, 77).

Umalingawngaw noong dekada '60 ang mga panawagan upang lumikha ng ‘sarili nating’ aklat at panitikang pambata. Hindi lamang ito tungkol sa pagpapaunlad at pagpapalakas ng lokal na industriya, kundi maging sa paglikha ng nilalaman na nagtaguyod ng ‘pagkakakilanlang Pilipino’. Isa sa mga madalas na sipiin hinggil sa kaniyang saloobin sa kalagayan ng aklat pambata sa bansa ay ang konsultant ng Rockefeller Library na si D. Marie Grieco. Nang minsan siyang bumisita sa Pilipinas, inilahad niya sa kaniyang pakikipagtalakayan sa Bibliographic Society of the Philippines ang sumusunod:

Even if the law did not tell you to develop ideals of nationalism, patriotism and freedom, you would want your children to be taught such values. You could have books which depict the beauty of your country, the values of your own culture, the meanings of your own customs... Since your culture emphasizes different aspects and values of childhood, all American reading textbooks are not suitable for use here (“The need for local literature” 1962, 27).

Ang bigat ng mga naturang kahingian ay pinaigting ng mga punang matatalim sa kasalukuyang kalagayan ng mga aklat at panitikan para sa mga bata. Inilarawan ang nabanggit na kalagayan bilang “deplorable state,” samantalang ang produksyon pang-edukasyon at pampanitikan bilang “mapagbaluktot ng isip” (*bend young minds*), “taksil” (*treasonous*), nagpapakain ng “tira-tira, basura, at patapon” (*leftover/trash/cast-off*), at isang “mapanirang candy” (*bad candy*) na nagdudulot ng pagkabulok (Grieco 1962, 89; “The need for local literature” 1962, 27; Sibal 1964, 68; Santos 1965, 35). Ipinunto ni Maximo Ramos na ang alienasyon ng batang Pilipino sa kaniyang sariling kasaysayan at lipi ay nagtutulak sa kaniya na ituring ang mga bayani ng kaniyang lahi, tulad nina Lapu-lapu at Diego Silang, bilang lihis sa lipunan, at ang mga mananakop bilang mga heroë (Alabado 1979, v). Noong 1968, sinipi naman ni Jose T. Enriquez, Assistant Director of Public Schools, ang ilang mapapait na pahayag mula sa ibang institusyon at kolumnista, tulad ng “walang panitikang pambatang katutubo sa Pilipinas,” at “ang larang ng pangkabataang indihenong panitikan sa Pilipinas ay malayo pa sa pag-unlad” (Enriquez 1969, 493; *Proceedings* 1968, 6-13). Binanggit din niya ang isang manunulat na nagsabing “tila isinasantabi ng daloy ng kanluraning kultura ang mabuting tradisyong ito [pampamilyang pagkakaisa] at pinapalabo ang taglay nitong mga halagahan” (Enriquez 1969, 493, 497; aking salin). Gayumpaman, kabalintunaan sa sinabi ng manunulat, pinuna ni Enriquez na nagmumungkahì pa rin ang manunulat ng “materyal na karamiha'y nag-ugat sa banyaga” (Enriquez 1969, 493, 497).

Sang-ayon sa kahulugan bilang ‘antitesis ng kolonyalismo’ mula sa artikulasyon ni Claro M. Recto (1986, 231), sumibol ang nasyonalismo bilang isang ideolohiya sa ganitong anyo ng produksyon pangkalinangan matapos ang digmaan. Para kay Ernesto Y. Sibal (1964, 68), nasa akto ng “pagsasapilipino” (*Filipinizing*) ng sistemang pang-edukasyon (sang-ayon sa iwinika ni Alejandro Roces, Education Secretary) ang susi para sa pagkamit ng pambansang pag-ahon at pag-

unlad. Kaakibat ng pagsasapilipino ang proseso ng “paglilinis” (*purgung*) at “pagdekolonisa” (*decolonizing*) ng kaisipan sa mga Pilipino, lalong higit sa mga batang Pilipino (Sibal 1964, 68). Kakabit ng Filipinisasyong ito ng panitikang pambata ang “pagsamahan sa mga bagay na munti at malapit” (Matute 1962, 446). Ipinunto rin ni Enriquez na bagaman mayroong pagkakahalintulad sa mga bata sa daigdig, “nagbibigay-batayan ang mga pagsasanga-sangang etniko ng ilang pagkakaiba-iba sa kanila,” at iminungkahing ang mga pananaliksik, lalo na kung hinggil sa “katutubong pangkabataang panitikan,” na “maglantad ng mga pamilyar na karanasan na papatok sa mga Pilipinong bata, o maididiin ang kanilang mga interes na aayon sa kanilang mga personal at panlipunang ekspektasyon” (1969, 497). Idinidiin dito ang pangangailangan na pag-aralan ang pagkabatang Pilipino sa sarili nitong dibersipikadong kultura, pananaw, at halagahin, sa halip na isunod ang mga kaalaman, pag-iisip, at asal sa Kanluran o sa mga bansang nasa ‘Unang Daigdig’ (*First World*). Dagdag pa, ayon sa manunulat at guro na si Genoveva Edroza Matute:

What better beginning can there be in sowing the seeds of love for one’s country and one’s people than the literature one hears from a mother’s lap or from one’s first teachers? Our country is so rich in folklore and tradition, both in prose and in verse, that to ignore them and keep them out of the literature we teach our children is nothing short of folly (Matute 1962, 446).

Malay sa kalagayan ng panitikang pambata at sa panawagan para sa Filipinisasyon nito, tiningnan ni Alabado ang produksyon bilang isang kolaborasyon ng mga inobasyong banyaga at katutubong materyal. Sa isang maagang artikulo, inugat ni Alabado ang kaniyang kasaysayan ng panitikang pambata sa sistemang pang-edukasyon sa panahong *medieval* at sa pagkakagawa ng palimbagan sa Europa (1966, 463). Habang kinikilala pareho ang pangangailangan na sumulat nang may Pilipinong

materyal at tunguhin at ang banyagang siyentipiko at teknolohikal na pagpapanibago sa moda ng pagkatha, ipinahayag ni Alabado na,

This does not mean that we should be anti-foreign literature. There are those that are relevant to our realities or advanced in scientific and technological information, we could learn from. These we should read and study and imitate and improve upon. Thus, out of all the foreign materials available to me at that time, I chose those I could use as models for the techniques and themes used (Alabado 1979, vi).

Pinagyaman ni Alabado ang kaniyang sariling diwa at haraya hindi lamang sa pag-aaral ng Kanluranin (Amerikano-Europeo) at pang-Unang Daigdig na panitikang pambata, kundi maging sa pagbuo ng mga pamamaraan kung paano babaguhin ang mga kalipunang ito para sa kapakinabangan ng mga bata sa Ikatlong Daigdig. Maliban sa pagrerebisa ng kaniyang pangkasaysayang naratibo ng panitikan sa pamamagitan ng pag-uugat sa tradisyon oral sa prekolonyal sa halip na sa produksyon ng mga palimbangang Espanyol, pinalawig din niya ang kaniyang pananaw sa pamamagitan ng pagsisiyasat sa mga kasu ng iba pang bansa sa Ikatlong Daigdig. Isa sa mga resulta nito ay ang kaniyang artikulo sa *Sagisag*, “Sa Daigdig ng Batang Apro-Asyano” (Alabado 1976), kung saan tinalakay niya ang bisa ng panitikang pambata sa kamalayan ng mga batang Apro-Asyano.

Gayumpaman, nilinaw niyang bagaman hindi maitatakwil nang buong-buo ang banyagang kultura sa mga bata, nararapat pa ring unahin ang “pagbabasa at pagkatuto hinggil sa kanilang sariling kultura.” Bilang isang papausbong na manunulat para sa bata, sinipi ni Rene O. Villanueva si Alabado sa kaniyang deklarasyong “Ang panitikang pambatang susulatin sa panahon ngayon ay kailangang magkaroon ng sariling pambansang anyo at nilalaman” (Villanueva 1977, 45). Tinitingnan din ni Alabado ang akto ng pagsusulat sa ganitong tunguhin bilang isang

“pagsisilbi” (*serving*), sa pakahulugan ng “paghahain” at “paglilingkod,” sa mga bata at sa bansa:

Serving the children food for thought, for their mental nourishment and strength, as essential a need to their growth as food, clothing, and shelter. Serving the country by developing its own indigenous literature for the young, for how can it preserve and be proud of its culture among the nations of the world, unless it possesses a national literature?”
 (Alabado 1979, 3).

Ngunit hindi sasapat ang pagbuo lamang ng kritika sa kolonyalismo at pagdadalu matng Filipinisasyon. Kailanganitong maisalin sa mga sistema ng produksyon at distribusyon upang makapagkamit ng resepsyon at makapaghubog ng kolektibong kamalayan sa mga bata ng Ikatlong Daigdig. Malay si Alabado sa pangmamaliit sa larang na ito; na ang mga espasyong inilaan para sa publikasyon ng mga itinuturing na ‘panitikang pambata’ ay nagkakasya lamang sa mga batayang aklat, pansuhay na babasahin, komiks, at peryodiko. Bilang unang hakbang, nagsimulang maglathala si Alabado sa mga magasin at *journal*.

PAGLIKHA NG PANITIKANG PAMBATA, DEKADA '60

Sa mga unang taon matapos ang digmaan, lumitaw sa mga seryalisadong lathalaín ang panitikang itinuturing na ‘para sa bata.’ Mula sa dekada ’50 hanggang sa mga unang taon ng dekada ’70, madalas na mailathala ang panitikan para sa bata at kabataan sa mga magasin at *journal* para sa kaguruan at kababaihan, maging ang mga pag-aaral at pagtatasa hinggil

dito. Ilan sa mga publikasyon para sa mga guro ay naglalaman ng mga halimbawang akda bilang pantulong sa pagtuturo, mga piling talumpati sa kumperensiya, at mga pananaliksik pang-edukasyon (Alabado 2001, 127-181).⁴ Samantala, umusbong ang mga magasing pangkababaihan kasabay ng muling paglitaw ng mga magasin bago ang digmaan na nagsisilbing mga suplemento (madalas bilang ‘Sunday supplements’) (Encanto 2004, 57-58). Isa sa mga unang magasing pangkababaihang nagtampok ng panitikang pambata ay ang *Woman and Home*, isang magasin ng *Manila Chronicle* (Encanto 2004, 58-62; Salanga 1991, 63-64). Unang inilabas sa *Woman and Home* ang mga nagwaging piyesa ng Pamana, Inc., tulad ng *Horgle and the King Soup* ni Gilda Cordero Fernando (Cordero Fernando 1964, 20-21). Maliban sa pagtatampok ng mga kuwento ni Alabado, nailathala sa isyu ng *Woman and Home* noong ika-13 ng Disyembre 1964 ang limang kuwentong pambata at dalawang alamat sa pamamatnugot ni Eugenia D. Apostol.⁵

Nagsimulang maglathala si Alabado sa *The Philippine Journal of Education* sa tulong ni Paz Benitez Marquez (Alabado 2001, 127). Kalaunan, tinipon sa isang *picture book* ang mga ito: *The Little Lizard, Bagol*, at *The Christmas Lantern*. Bilang karagdagan, nailathala ang tatlo niyang kuwento na kilala sa kabuuang pamagat na *Hulyo the Horse and Dyip the Jeepney* sa ika-13 Setyembre 1964 na isyu ng *Woman and Home* (Alabado 1964, 14-15).

⁴ Ilan sa mga peryodikong ito ay ang *The Philippine Journal of Education*, *The Filipino Teacher*, *The Education Quarterly*, and *Far Eastern University Faculty Journal*. Maraming akda at artikulo hinggil sa panitikang pambata ang lumabas sa *The Filipino Teacher*, katulad ng kay Genoveva Edroza Matute, Jose T. Enriquez, at Minda C. Sutaria. Noong dekada '60, pinamunuan ni P. N. Nicacio ang *Mga Tulang Pembata*, isang regular na kolum ng mga tulang pambata, na kinatatampukan din ng mga guhit na kadalasang nakalathala sa mga pahinang may kulay.

⁵ Ang mga akda ay *The Legend of Mariang Makiling* ni Alberto S. Florentino (pah. 3-5), *A Legend of the Coconut* nina Loreto Paras-Sulit at Lina Llaguno (6-7), *From Kitty Pie with Love* ni C. V. Pedroche (10-11), *The Mighty Octopus and the Little Red Ant* nina Maria Yotoko at Manuel Rodriguez, Jr. (12-14), *The Shy Fish* ni Tita L. Ayala at Lina Llaguno (15), *Brighty the Nail* nina Tita L. Ayala at Linda del Rosario (16), *Jinx the Dragonfly and his Light* nina Teresa Cordero-Pardo at Gilbert Perez (18-19).

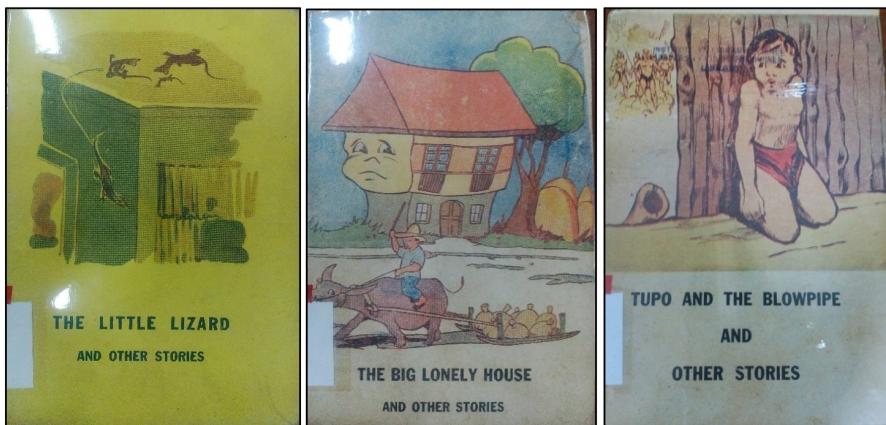
Nang makita ang kakulangan sa mga anyo ng panitikang pambata, na noo'y tumutukoy lamang sa mga batayang aklat at babasahing inililimbag ng estado o paaralan at mga popular na komiks at seryalisadong kuwento sa mga magasin, at ang potensiyal ng kaniyang mga kuwento upang mailimbag bilang mga picture book, iminungkahi niya ang ideya kay Benitez Marquez. Ngunit, hindi pa handa sa ganitong inobasyon si Benitez Marquez. Ang naturang pagtanggi sa kaniyang ideya ang natulak kay Alabado na pumasok sa sariling paglalathala (*self-publishing*). Sang-ayon sa payo ng technician ng *The Philippine Journal of Education* na si Severino Taruc, bumili siya ng isang Minerva printing press, na makapaglilimbag sa apat na kulay. Gayumpaman, may ganoon man siyang makina, kinaharap pa rin ni Alabado ang mga hamon sa paglalathala ng kaniyang unang aklat. Nag-aalinlangan ang mga tagaguhit na tanggapin ang kaniyang proyekto dulot ng kaniyang tinawag na “shoe-string budget,” maging ang malaganap na pagsasantabi sa panitikang pambata. Upang maisakatuparan ang kaniyang proyekto, nagkaroon ng mahigpit na negosasyon sa mga tagaguhit na sina Antonio Liwag at Ben Hur Villanueva. Umalingawngaw ang ganitong hirap sa pangongontrata sa mga tagaguhit sa isang talumpati ni Alabado sa kolokyum ng mga tagaguhit sa Palihang Adarna noong 1977 (Alabado 2001, 202; tingnan din ang Torrevillas-Suarez 1975; Alabado 1995b, 41).⁶

Sa huli, nang maisaayos na ang lahat, at matapos ang mangilan-ngilang eksperimento sa proseso ng paglilimbag, inilabas noong 1960 ang kauna-unahang Pilipinong *picture book*, *The Little Lizard and other Stories*, ng *The Filipino Library* na pinamumunuan

⁶ Alabado: “Looking back, I had the near-to-impossible task of producing books for children and young adults. I know I can write, so I wrote. But to illustrate them, this I cannot do. So I did not hesitate to look for illustrators to the extent of going to their houses, falling on my knees, if needed, pleading—whatever it took to convince them to draw for me. There were times I had to go back a dozen or so times: either the illustrator was out of town, or, if he were home, was sleeping (and this was at noontime). If I find him home, I explained my plight and the answer I hear after all the trouble of explaining and directing was: ‘The quality of my work depends on the payment I receive.’”

ni Alabado (Alabado, Liwag, at Bonifacio 1961). Pinapakahulugan ang mga ‘picture book’ bilang “aklat na may mga larawan o guhit o ilustrasyon na may gampaning kapantay ang halaga [sa berbal na naratibo], lumilitaw sila sa bawat pahina, at integral silang bahagi ng aksyon ng teksto ng aklat” (Alabado 1979, 47). Binuo nina Alabado, Corazon Vigilia, Virginia Bonifacio, at Narita Gonzales ang The Filipino Library, Printers & Publishers, na matatagpuan sa 123 Edison, Makati, Rizal (ngayo'y Lungsod ng Makati) (Alabado 1995b, 41). Pinangalanan ni Alabado ang mga aklat bilang Bobby Benedicto books, sang-ayon sa kasosyo ng kaniyang asawa (Alabado 2001, 128, 170; [Corban] Alabado 1995, 120). Masasabing pagtataugpo ito ng banyagang teknolohiya at anyo, at katutubong nilalaman at damdamin. Naglalaman ito ng 21 *spread* (binubuo ng dalawang pahinang magkadikit), may sukat na 8.5 x 6 pulgada ang *picture book*, na nagsilbing padron ng sumunod pang inilimbag na *picture book*. Itinatampok nito ang mga kuwentong nauna nang lumabas sa *The Philippine Journal of Education: The Little Lizard* (pp. 1-11), *Bagol* (pp. 12-25), at *The Christmas Lantern* (pp. 26-41). Gumamit ang tagaguhit na si Antonio Liwag ng watercolor at pen para sa mga ilustrasyon. Isinalin din ni Virginia Palma Bonifacio ang *picture book* sa Pilipino noong 1961. Nasundan ang aklat na ito ng iba pang *picture book* tulad ng *The Big Lonely House* at *Tupo and the Blow-Pipe* ni Alabado, *The Proud Hen* ni Corazon Vigilia, at *Tugmang Pilipino* ni Virginia Palma Bonifacio. Iginuhit ni Ben Hur G. Villanueva ang lahat ng ito. Ang paglalathala ng mga *picture book* ay maituturing na isang inobasyon at ‘una sa uri nito.’ Gayumpaman, pinunto mismo ni Alabado sa isang panayam noong 1975 na ang serye ng *The Little Lizard* ay “bubot (*crude*), mahinang-gawang (*poorly-made*) aklat na pinagsisisihan kong nailabas pa” (Torrevillas-Suarez 1975, 14). Nasilayan kalaunan ang mga pagbabago sa anyo kasabay ng pagsibol ng Pamana, Inc.

Itinampok sa unang dalawang *picture book*, *The Little Lizard* (1960) at *The Big Lonely House* (1961) ang antropomorpismo at personipikasyon sa anyo ng pabula at parabula, sa pamamagitan ng mga tauhang butiki, barya, at bahay. Iba naman ang nilalaman ng kasunod na *picture book* na *Tupo and the Blowpipe and other Stories* (Alabado at Villanueva 1962). Hindi tulad ng nagsataong mga bagay at hayop, itinampok ng mga kuwento ang mga prehispanikong lipi at lipunan, tulad ng *Tupo and the Blowpipe* (pah. 1-15), *Pulo and his Wife* (pah. 16-28), at *Abu Ali* (pah. 29-39). Si Tupo ay isang primitibong bata na natutong ipagtanggol ang sarili gamit ang isang sandatang kawayan. Ginanap sa Cebu, ang kuwento ni Pulo ay isang babala hinggil sa pagkaganid, na may elementong Indian dulot ng isang tauhan na diyos ng Hindu, si Ganesha. Nakapook sa Ma'i (Mindoro), si Abu Ali naman ay isang batang Muslim na nangangarap na makapaglayag sa isang malaking barko.

Pig. 1a-c. Tatlong aklat ni Alabado: The Little Lizard and other Stories, The Big Lonely House and other Stories, at Tupo and the Blowpipe and other Stories. [Kuha ng may-akda mula sa mga kopya ng School of Library and Information Studies (SLIS) Library,

University of the Philippines Diliman]

Katangi-tangi ang pagtutuon ni Alabado sa pagsusulat hinggil sa mga batang Pilipino noong prehispanikong panahon o bilang isang kasapi ng etnolinguwistikong pangkat. Noong dekada '70, habang pinupuri si Alabado sa kaniyang pagtalakay sa inog ng buhay at pag-uugali ng mga "pambansa o kultural na minorya" tulad ng Tasaday,⁷ Ifugao, Negrito, Ibaloi, at Tausog, ipinahayag ni Almario na, "Sa halip na ituon lamang ang pansin sa buhay-lunsod, na siyang malimit paglunduan ng mga aklat na ganito simula pa sa *Pepe and Pilar*, sinikap niyang palawakin kaagad ang daigdig ng karanasan ng mga paslit na mambabasa" (1976, 44). Sa isang mahaba't mapaglarawang sanaysay, binigyang-kahulugan ni Alabado kung sino ang Pilipinong bata, na nagpapahiwatig din ng kaniyang multikultural, multi-sektoral, at arkipelahikong pananaw sa karakterisasyon sa kaniyang pag-akda.

He is a rural and urban, mountain and lowland, and a seafaring child. He is black, brown, and white. He is rich and poor, schooled and unschooled, a Christian, Moslem, Buddhist, pagan, primitive and modern. He loves and hates. Cries and laughs. But most of all he dreams (Alabado 1979, 14).

PAMANA, INC. at CLAPI, 1962

Ang mga realidad ng ekonomikong produksyon sa panahon ng bumabangong pambansang ekonomiya ay naging balakid sa tinatanaw ni Alabado na Filipinisadong edukasyon ng mga musmos sa pamamagitan ng pagbabasa. Sa kaniyang mga unang pagtatangka na ilathala ang sariling mga akda, nakaharap niya ang mga tiyak na

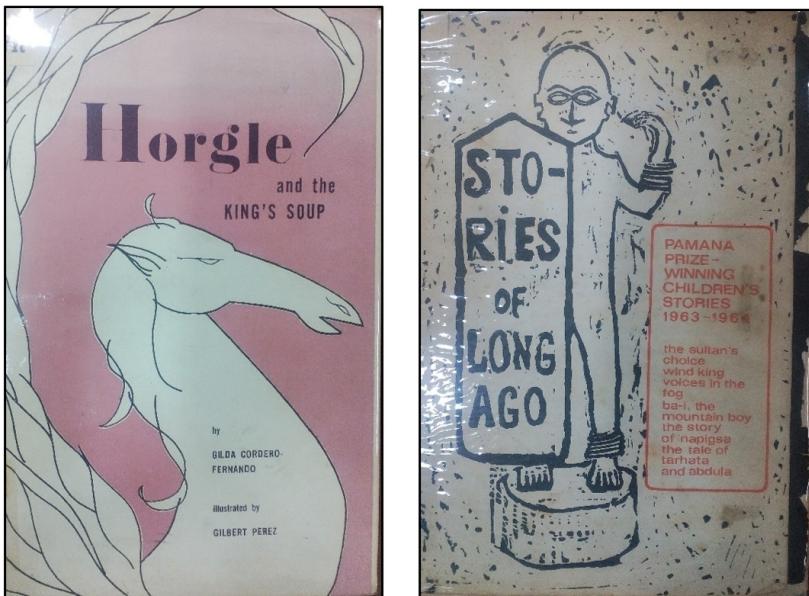
⁷ Mabubunyag kalaunan na ang mga Tasaday ay isang mapanlansing fabrikasyon lamang ng Presidential Arm for National Minorities (PANAMIN), na ginamit bilang isang kasangkapang pampropaganda ng rehimeng Marcos.

salik sa konsumerismo sa lokal na komersyal na paglilimbag. Hindi gaanong nakasabay ang Filipino Library sa agos ng tagisang pang-ekonomiya. Napagtanto niya ang mga salik kung bakit ang panitikang pambata ay itinuturing bilang ‘*no man’s land*’: ang kadaheapan ng mga tagapaglathala, ang makapangyarihang pag-aangkat ng banyagang aklat, at ang kakayanang pampinansiya at pagpili ng mga magulang sa pagbili ng aklat (tingnan ang Torrevillas-Suarez 1975, 17). Hinggil sa mga tagapaglathala, winika ni Alabado:

The cost of printing is 45 per cent of the price of the book. Then you have the distributor commission, which is 40 per cent, the writer-artist fee, which is 10 per cent, and editorial services, taxes, etc., which makes up 5 per cent. What is the margin of profit for the publisher? Practically zero. Is it any wonder no publisher wants to enter into children’s book publishing? (Torrevillas-Suarez 1975, 17)

Ilan ito sa mga pangunahing dahilan kung bakit itinatag ni Alabado ang isang organisasyon. Noong 1962, inorganisa niya ang Pamana, Inc., isang *non-stock* at *non-profit* na organisasyong binubuo ng mga pampamayanang pinuno, upang “simulan ang produksyon ng Pilipinong aklat pambata at ipalaganap ang pagsusulat at pagbabasa ng aklat pambata” (Alabado 2001, 132; 1995b, 41; Cabañero 1995, 2).⁸ Matatagpuan ang tanggapan nito sa 330 Legarda cor. Sandejas St., Pasay City. Dahil dito, lumawak ang sirkulo ng mga manunulat at may hilig sa panitikang pambata, at mas marami nang aklat ang nailathala. Mula noong 1963, nagdaos ng taunang paligsahan sa pagsulat ng kuwento ang Pamana, Inc., kung saan inilimbag ang mga nagwaging piyesa sa anyo ng *picture book*. Maituturing na mga klasik ang mga nanalo: *Makisig, the*

⁸ Kasama sa mga incorporator nito ay sina Luz Banzon Magsaysay, Waldo Perfecto, Fernando Zobel de Ayala, Carmen Guevarra, Helen Benitez, Carlos P. Romulo, Rubén Santos Cuyugan, at Manuel Quezon, Jr.

Pig. 2a. *Horgle and the King's Soup* sa anyong picture book. Pig. 2b. *Stories of Long Ago*, na naglalaman ng mga nagwaging kuwento sa patimapalak ng Pamana, Inc. [Kuha ng may-akda mula sa mga kopya ng School of Library and Information Studies (SLIS) Library, University of the Philippines Diliman]

Little Hero of Mactan (nagwagi noong 1963, nailathala noong 1964) ni Gemma Guerrero Cruz, *At Nakaawit si Birling* (nagwagi noong 1964, nailathala noong 1966) ni Felipe Ibarra, *Horgle and the King's Soup* (nagwagi noong 1963, nailathala noong 1965) ni Gilda Cordero Fernando, *Ang Kaharian sa Tuktok ng Kawayan* (1965) ni Carlos Roberto, *The Adventures of Pikoy* (nagwagi noong 1968, nailathala noong 1969) ni Maria Luisa P. Muñoz, at *Anak Datu* (nagwagi noong 1968, nailathala noong 1972) ni Abdulmari Imao (Seriña at Yap 1980, 8, 9, 50, 72, 90).⁹ Nailathala rin

⁹ Para sa mga aktuwal na publikasyon ng Pamana, tingnan ang Gemma Guerrero Cruz (awtor) at Emilio D. Rodriguez (tagaguhit), *Makisig: The Little Hero of Mactan* (Makati: Pamana, Inc., 1964); Gilda Cordero Fernando (awtor) at Gilbert Perez (tagaguhit), *Horgle and the King's Soup* (Makati: Pamana, Inc., 1965); Carlos Roberto (awtor) at Rod P. Perez (tagaguhit), *Ang Kaharian sa Tuktok ng Kawayan* (Makati: Pamana, Inc., 1965); Felipe Ibarra (awtor) at Antonio Golez (tagaguhit),

ang isang kalipunan ng mga obra maestro na iginuhit ni Alfredo Roces, *Stories of Long Ago: Six Pamana Prize-Winning Stories* (1966), katuwang ng mga akda ni Alabado, *Asog* (1968/69) at *Kangkong 1896* (1969); ni Isabel Taylor Escoda, *Once Upon a Hilltop* (iginuhit ni Rebecca Perla Gonzales, 1968) at *Ati-atihan* (1969); at *The Wind Whispered to the Grass* (1968) nina Amenita Lo at Arigo Alabado (Seriña at Yap 1980, 50, 79, 89-90).

Sa panahong ito, nakapaglimbag si Alabado ng dalawang nobela na maituturing bilang ‘juvenile literature,’ o sa mas kontemporaneong termino, kathang ‘young adult’ (YA). Bilang unang nobela ni Alabado at maging ng Pamana, Inc., ang *Asog* ay isang 229-pahinang kuwentong umiinog sa buhay ng isang batang nagngangalang Mariano sa isang tagpuang pinamamayagpagan ng isang kuwentong bayan, na tumatapat sa isang isyung pangkalusugan, ang paglaganap ng ketong (Alabado at Alabado 1968). Sa kuwento, sinubukan ni Mariano na tuklasin ang lihim sa likod ng kuwento ng Bundok Asog (Seriña at Yap 1980, 15). Sa isang mas maagang borador, taglay ng nobela ang pamagat na *A Secret Formula* (Alabado 1967).¹⁰ Naglalaman ang aklat ng mga guhit sa *charcoal* na nilikha ng anak ni Alabado na si Arigo. Ang paglitaw ng mga kros-reperensiya ay maituturing na pagtataupo ng dalawang pangkamag-anakang ugat ni Alabado: ang karanasan ni Dr. Gervasio Santos Cuyugan bilang isang doktor sa Culion, at ang kuwentong bayan ng Buhi, Camarines Sur na nakuha niya mula sa ama ng kaniyang ina, si Lolo Tikoy.

Noong 1969, isang natatanging nobela na nakapag-ambag sa tradisyon ng malikhaing akdang historikal ang nailuwal sa larang ng panitikang pangkabataan. Isang 333-pahinang aklat, tinatampok ng *Kangkong 1896* ang mga guhit nina Carlos P. Valino at Arigo Alabado (Alabado at Valino 1969). Nagsilbing tagapayong pangkasaysayan ang

At Nakaawit si Birling (Makati: Pamana, Inc., 1966); Abdulmari Imao, *Anak Datu* (Makati: Pamana, Inc., 1972).

¹⁰ Natanggap ng Pembansang Aklatan (National Library of the Philippines) ang isang kopya nito noong 16 Pebrero 1967.

bantog na historyador at may-akda ng *The Revolt of the Masses* na si Teodoro Agoncillo. Isinalaysay sa nobela ang kuwento ng ‘pagkagulang’ (*coming-of-age*) ng isang labinlimang taong gulang na rebolusyonaryo, si Plorante Acabo. Taglay ng nobela ang pagkakasangkot ng mga tauhan sa mga tagpo ng lihim at lagim, habang palapit na nang palapit ang pagputok ng Himagsikang Pilipino na sinimulan ng Katipunan.

Maituturing ang *Kangkong 1896* bilang pinakapopular na aklat ni Alabado. Matapos ang unang paglalathala nito sa ilalim ng Pamana, Inc., muli itong inilimbag ng New Day Publishers noong 1983, na umabot na sa ikapitong limbag noong 1998. Sa isang rebyu noong 1976, binigyang-pansin ni Pura Santillan-Castrence ang pananagisag ng kangkong bilang pantukoy sa matulaing pag-iisip ni Alabado:

Nagkataon pa naman na ang pangalan ng aklat ay napaka Pilipino—Kangkong— tila sinadya upang maging simbolo ng pagkamaralita, isang dukhang halamang mahirap lipulin, kahit saan; may tubig lamang ay nag-uugat, tumutubo, yumayabong, naniniko ng ibang halamang hindi kasing sigla, kasing tapang, kasing handang lumaban sa mga hamon ng tadhana (Santillan-Castrence 1976, 342).

Pinuri ni Santillan-Castrence ang pagsasalin ng kaisipang Ingles sa wikang pampanitikang Pilipino, na nagpapatunay ng pagtatagpo ng dalawang kultura sa pagkatha ni Alabado. Idiniin din niya sa kaniyang rebyu ang bisa ng trahedyang himagsikan, ang paglihis mula sa optimismo-ideyalismo patungo sa pesimismo-realismo, at ang pagbabago ng maturidad mula pagkabata patungong pagbibinata. Para sa kritikong si Eugene Y. Evasco, inilahad ng *Kangkong 1896* ang kapuri-puring rebisyonismong pangkasaysayan sa isang malikhaing akdang historikal para sa kabataan: pagtatampok ng kabataan at kababaihan bilang mga rebolusyonaryo, pagbibigay-tinig sa tahimik, paglalarawan ng lagim ng digmaan, at pag-aambag sa anti-kolonyal at pambansang

panitikan (Evasco 2007, 41-45). Binigyang-diin naman ni Ed Aurelio C. Reyes ang halaga ng mga ilustrasyon na umaambag sa paglalarawang biswal ng mga tagpong pangkasaysayan. Binanggit niya ang pagbibigay-espasyo ng akda sa ginampanan ng karaniwang tao sa pagsasakatuparan ng himagsikan.

Ang mga ilustrasyon mula sa aklat na *Kangkong 1896* ay naglalarawan sa mga tagpo na ang tampok ay ordinaryong mga tao. Bihirang maisama at hindi talaga napatatampok ang karaniwang mga Katipunero sa mga paglalarawan. Sinasalamin ng ganito ang bihira ding pagkakasama nila sa teksto ng mga aklat ng kasaysayan. Ang *Kangkong 1896* ay isang akdang pampanitikan at ang bida rito ay isang karaniwan kahit na batambatang Katipunero (Reyes 1998, 151).

Kasabay ng Pamana, Inc. ang pagtatayo ng Children's Literature Association of the Philippines, Inc. (CLAPI), kung saan nagsilbing tagapagtayong pangulo si Alabado. Nakarehistro bilang organisasyong *non-stock* at *non-profit* noong 2 Marso 1966, itinatag ang CLAPI upang “tipunin ang lahat ng may malasakit sa panitikang pambata at linangin ang mas malapit na pagsasamahan at pagtutulungan ng mga kasapi nito” (“What is the CLAPI?” 1967, 13; Cabañero 1995, 2-3).¹¹ Para kay Alabado, nagsisilbi itong ‘marketing arm’ ng Pamana at iba pang publikasyon (1995b, 41).¹² Pinalawig nito ang nasimulan na ng Pamana,

¹¹ Kabilang sa mga incorporator nito ay sina Virginia F. Agbayani, Emilio R. Castillo, Consuelo Dámaso, Dr. Aurelio O. Elevazo, Gilda Cordero Fernando, Jose J. Ferrer, Marcela B. Garcia, Ruth Q. Gomez, Tomas R. Maglaya, Josefa V. Manahan, Alfonso B. Millena, Jr., Santos Pascual, Patrocinio S. Picache, at Maria Isabelita Riego de Dios.

¹² Sumasalungat ang pahayag na ito ni Alabado sa pangkasaysayang naratibo ni Angelica A. Cabañero, na itinuturing ang CLAPI bilang isang organisasyong umusborg mula sa noo'y papahina nang Pamana, Inc. Inihahambing ni Cabañero ang Pamana, Inc. sa The Filipino Library, na hindi napanatili ang operasyon ng paglilimbag.

Inc. sa pamamagitan ng pagsasagawa ng iba't ibang aktibidad tulad ng paglilimbag, distribusyon, at pagpapatalastas ng aklat, taunang pambansa at pangrehiyong kumperensiya, palihan, trip sa ibayong dagat, sampaksaan, mga outreach program, pagtatanghal, at patimpalak. Isang natatanging proyekto ay ang *Binhi*, na naglalayong pagbutihin ang mga seksyong pambata sa mga aklatan at ilathala ang *Ako sa Amin* (Alabado, Guzman, at Almario 1977). Masisilayan sa pagkatatag ng CLAPI ang mas malawak na pagkilala at pagsasainstitusyon ng panitikang pambata na isinusulong ng mga naunang pagkilos, sapagkat makatatanggap ang naturang organisasyon ng mga suporta at ugnayan sa mga pampamahalaang institusyon at mga pribadong organisasyon (para sa maikling kasaysayan ng CLAPI, tingnan ang Cabañero 1995, 1-37). Hanggang sa kasalukuyan, operasyonal pa rin ang CLAPI.

SA KUKO NG DIKTADURA, 1971-1984

Isang abalang dekada ang '60 para kay Alabado. Gayumpaman, noong dekada '70, partikular sa panahon ng Batas Militar, kinaharap ni Alabado ang isa na namang balakid para sa isang aktibista at alagad ng sining para sa mga bata: ang politikal na pagpapatahimik at sensorsyip. Sa kaniyang pagsasakasaysayan ng panitikang pambata, naglaan si Alabado ng bahagi para sa diktadurang Marcos, kung saan itinuring niya ito bilang “rurok ng aktibismo ng kabataan, pagpapahayag para sa, mula sa, at ng kabataan” (Alabado 1995b, 42; tingnan din ang Alabado 2001, 173-198). Mahihinuha rin ang paniniil sa sining sa kasaysayan ng dalawa niyang akda, *I See Red in a Circle* at *Batang R.P.* Maipopook ang parehong akda sa dalawang ‘dulo’ (1971 at 1984) ng masalimuot na panahon, habang nakatuntong ang bansa sa ibabaw ng isang ‘panlipunang bulkan’.

Iniaalay sa “militante at progresibong kabataan na mas

gugustuhing mamatay kaysa mabuhay at maging katulad ng mga nakatatahanda sa kanila,” isinalaysay ng *I See Red in a Circle* ang kuwento ni Maria at ng kaniyang mga kaibigan sa kolehiyo noong panahon ng Unang Sigwa (Alabado 1971). Itinampok nito ang panloob na kasalimuotan ng anti-diktadurang tindig (tulad ng mga salungatan ng iba’t ibang aktibistang pangkat), karahasan ng pulisia, mga demonstrasyon, korapsyong pampamahalaan, dimensiyong pampamilya ng aktibismo, at pag-ibig sa panahon ng tiraniya. Taglay nito ang mga larawan ng kilusan, mula sa mga tagpo ng demonstrasyon hanggang sa karimrimarim na pagpaslang sa estudyanteng martir na si Francisco Sontillano. Umaalingawngaw rito ang kamag-anakan ni Alabado na nasangkot sa mga militanteng kilusan, tulad ni Pedro Abad Santos (Partido Sosyalista ng Pilipinas at Partido Komunista ng Pilipinas), ang mga Cuyugan, at ang mga Alabado. Sa lente ng lapit awtobiografikal, maaari ring mahinuha na si Maria ay ang tanging anak na babae ni Alabado—si Ana, na nagtapos ng Bachelor of Science in Elementary Education sa University of the Philippines Diliman (panayam sa Messenger kay Ana Segovia, 5 Abril 2018). Makikita rin ito sa paralelismo ng mga tauhan sa tunay na buhay: si Mama (Ceres), “ang abogadong” si Papa (Corban), “ang kapatid ni Mama, isang sosyologo” (Ruben Dario), at ang “apat na lalaking kapatid” sa ngalan nin Val, Ted, Vic, at Joe (Arion, Alan, Ariel, at Arigo). Ang mga pangunahing kilusang itinampok dito ay ang Kabataang Makabayan (KM) at Makabayang Kilusan ng Bagong Kababaihan (MAKIBAKA). Sa isang panayam kay Alabado, ipinunto na “namamayani sa MAKIBAKA ang mga kabataang estudyante, bagaman ibinibilang din dito ang mga ina ng mga estudyanteng ito” (Edwards at Roces 2000, 121), isang penomenong matatagpuan din sa nobela.

Nailimbag ilang buwan bago ang deklarasyon ng Batas Militar, ipinagbawal kalaunan ng rehimeng Marcos ang nobela. Buti na lamang, nagawan na ito ng rebyu ni Andres Cristobal Cruz sa isyu ng *Graphic* noong 14 Hunyo 1972. Sa kaniyang kolum na *Roving Eye*, sinuri ni Cristobal Cruz ang apat na aklat na maituturing na “mga bagong tomo

hinggil sa aktibismo, nag-iiba-iba sa tono at kalidad” (Cristobal Cruz 1972, 56-57).¹³ Sinalungguhit na niya sa kaniyang rebyu ang dimensyong pantao na inilahad sa isang marahas na panahon, ang “mapagmuning tuon” sa pamamagitan ng pagsasatinig ng sumusuportang mayorya, at ang hindik at tensyon na mararamdaman sa mga piling litrato sa bawat pagbubukas ng kabanata.

Alabado has given flesh and bones to the students massacred at Congress and the Battle of Mendiola, and to the marches and rallies. One is no longer concerned with questions of whether the events and incidents are fiction. *I See Red in a Circle* is the authentic experience of an authentic revolution in the making.

The 435 pages of *I See Red in a Circle* are worth the experience. The pictures are well-chosen. Perhaps a pictorial account of the movement could be done. Alabado’s book ends with a picture of Francisco Sontillano killed on December 4, 1970 in a march-rally to protest campus fascism. The narrator says Sontillano’s skull was “blasted to pieces and a crushed bit of his brain stuck to my shirt.”

It is a grim picture (Cristobal Cruz 1972, 57).

Masasabing ang pagbabawal ng naturang nobela ang dahilan upang hindi ito mapasama sa talasanggunian ng aklat pambata nina Seriña at Yap noong 1980. Gayumpaman, ayon sa pagbalik-tanaw ni Alabado, nakarating sa mga mag-aaral ang mga kopya ng kaniyang aklat, na kalauna'y nagustuhan ito dahil “marami itong lamang aksyon” (Alabado 1979, 1).

¹³ Kabilang dito ang *Free My People, Towards a Filipino Social Revolution, A Century of Activism* (Corazon Damo-Santiago), at *I See Red in a Circle*.

Nakapiiit man sa mga parametro ng mahigpit na sensorsyip na itinakda ng rehimeng Marcos, nakatagpo si Alabado ng pagkakataon upang maipahayag ang kaniyang mga progresibong saloobin sa pamamagitan ng isang kolumna sa diyaryong *We Forum*. Isa sa mga nangungunang kritikal na pahayagan, itinatag ni Jose G. Burgos, Jr., dating reporter ng *Manila Times*, ang *We Forum* noong 1977 (Salanga 1991, 69-70). Nagsimulang magsulat ng mga tula si Alabado sa kaniyang kolumna na pinamagatang *Batang R.P.* Gayumpaman, noong Disyembre 1982, inaresto ng militar si Burgos at ang mga kawani ng *We Forum*, at kinandado ang kanilang tanggapan. Itinabi na muna ni Alabado ang kaniyang koleksyon hanggang sa hinikayat siya ng historyador na si Encarnacion Alzona na ilimbag ito (Alabado 1984, v).

Inilathala ng Rex Book Store, binubuo ang *Batang R.P.* (1984) ng 46 tulang Pilipino/Tagalog para sa bata. Tinatalakay ng mga tula ang mga usaping sosyopolitikal, tulad ng pambansang liberasyon, anti-Amerikanong imperyalismo, desaparecidos, demonstrasyon, bilanggong politikal, at iba pa. Nakasulat ang mga tula sa malayang taludturang. Tinatangka ng mga ito na tularan ang tinig ng isang bata, katuwang ng layunin na patunayang walang pinipiling gulang ang mga forma ng aktibismo. Kalakip ng mga tula ang mga guhit ng mga bata, kasama ang ilan sa mga apo ni Alabado.¹⁴ Nagwagi ang *Batang R.P.* ng Catholic Mass Media Awards sa Book Category noong 1984.

Sa pagitan ng mga kontrobersiyal na publikasyong ito, nakipagbuno si Alabado upang mapanatili ang kaniyang mga adbokasiya sa mga organisasyong kaniyang itinatag at pinamunuan. Noong 1975, itinampok ng mga *picture book* ng *The Filipino Library* (sa ilalim ng CLAPI) ang mga bata mula sa iba't ibang pangkat kultural: *Tasaday* at *The Rattan Gatherer* (Negrito) (Alabado at Banzon 1975a; 1975b). Kahanay nito ang seryeng

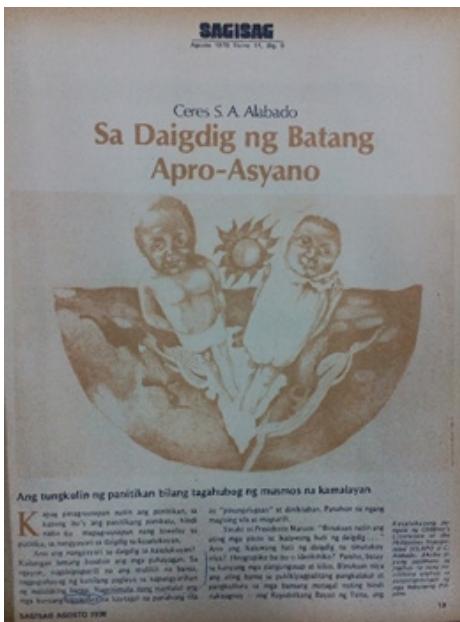
¹⁴ Ang mga batang tagaguhit ay sina Luke Ari Alabado (ang gumuhit din ng *Bataan, Death March, Capas ni Corban K. Alabado*), Marlon Reyes, Angelica Palma, Carlito Marcelo, Larissa Alabado, Jerome Alabado, Dexter Anastacio, Alvin Reamillo, Sean P. Malicsi, Aries Espinosa, Celnan Jopson (anak ni Edgar Jopson), Olympia Beltran, Danny Javier, Genesis Samonte, James Tan, Bullet Soriano, at Carminia Segovia.

Jibin, na kinabibilangan ng *What is Christmas?* at *Possession* (Alabado at Banzon 1975c; Alabado at Abrera 1975). Ang bida sa mga kuwentong ito ay ipinangalan sa unang apo ni Alabado, si Jibin Alabado. Nagtuturo ang mga ito ng mga anyo ng pandama kasabay ng mga halagahang moral tulad ng pag-ibig sa magulang, pagging mapagbigay, at disiplina. Ang ilan pa sa mga aklat ni Alabado ay ang *Fisherman, Dog, What do you say?, Ang Nakakatakot na Demonyo/ The Terrible Devil, What is Blue?, What is Yellow?, What is Red?, What is Green?, What is Orange?, What is Violet? Flower Gatherer, The Sun and the Moon, What Color is this?, Rajah Sulayman, One was Abu, One Christmas Day, Brother! Brother!, Rice Farmer, Wood Carver, Pushcart, Lapu-Lapu*, at *Is Seed in your House?* (Cabañero 1995, 1-2).

Sa panahon ding ito nakapaglimbag si Alabado ng isa sa mga unang sourcebook hinggil sa panitikang pambata. Naglalaman ng 14 kabanata, ang *Writing for Children in the Philippines and the Third World* (1979) ay isang komprehensibong sanggunian para sa malikhain pagsulat, komparatifong literatura, kasaysayan, at araling kultural hinggil sa bata at panitikang pambatang Pilipino. Inilatag nito ang maituturing na ‘taksonomiya’ ng iba’t ibang sangay ng panitikang pambata. Naglalaman din ito ng 44 buong piyesa at sipi mula sa iba’t ibang akdang pambata, na itinuturing niyang katangi-tangi sa panahong iyon. Pinangunahan ng aklat na ito ang dalawang tomong *Bumasa at Lumaya*, na may dalawang henerasyong agwat (1994 at 2016).

DALAWANG TAGAPAGSULONG: SINA ALABADO AT ALMARIO, DEKADA ’70-1988

“Ninang ng Modernong Panitikang Pambata”— ito ang bansag kay Alabado ng makata, kritiko, at kalauna’y Pembansang Alagad ng Sining sa Panitikan na si Virgilio S. Almario (2010, 8). Kinilala ni Almario ang taglay na “diwang tagapagsulong” (*pioneering spirit*) ni Alabado sa pagbubuo

Pig. 3. Ang artikulong “Sa Daigdig ng Batang Apro-Asyano” ni Alabado na nailathala sa Sagisag (1977) [Kuha ng may-akda mula sa kopya ng UP Main Library- Serials Section, University of the Philippines Diliman]

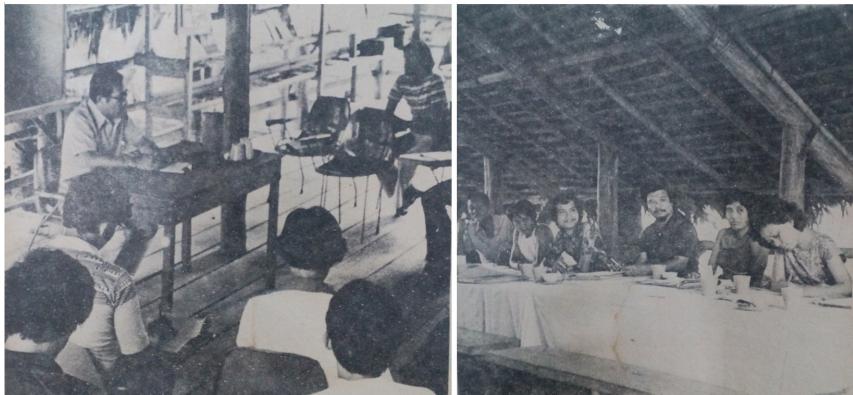
isang artikulo sa *Sagisag*, magasin sa ilalim ng Department of Public Information na pinamunuan ni Francisco Tatad. Pinahalagahan ng artikulong ito ang mga naganap na pag-unlad sa kasalukuyang kalagayan ng panitikang pambata, dulot ng “krusada ng CLAPI” (Almario 1976, 39-45). Naglathala rin si Alabado ng kaniyang artikulo sa *Sagisag* noong 1977 sa pamamatnugot ni Bienvenido Lumbera. Sa pakikipag-ugnayan sa pamahalaan, nakapaglimbag ang CLAPI ng isang kalipunan ng mga guhit, tula, at maiikling prosa ng mga bata mula sa iba’t ibang paaralan. Pinamagatang *Ako sa Amin* (1977), pinamatnugutan ito nina Alabado, Almario, at Gloria Villaraza Guzman. Kalaunan, naging kasapi ng CLAPI si Almario.

ng ‘modernong’ panitikang pambatang Pilipino (Almario 1994, 28-29). Mahalaga ang pagsisikap ni Alabado sa institusyonalisasyon, estandardisasyon, at paglawig ng naturang larangang pampanitikan.

Noong unang bahagi ng dekada ’70, sa pagbabalik-tanaw ni Almario, nilapitan siya ni Alabado matapos ang isang palihan sa Galian sa Arte at Tula (GAT) at inanyayahan siyang magsalita sa isang lektura sa CLAPI hinggil sa tulang pambata (Almario 2010, 7-8). Matapos nito, madalas na siyang magsalita tungkol sa naturang paksa sa mga seminar sa CLAPI, katulad ng ginanap sa Maynila at Cebu. Noong 1976, naglathala si Almario ng

Sa parehong taon, tinalakay ni Louie Lagdameo, *finance officer* ng Nutrition Center of the Philippines (NCP) na hinawakan ni Unang Ginang Imelda Marcos, ang isang plano para sa malawakang produksyon ng aklat pambata sa Chinese Embassy. Mahihinuha sa isang panayam na nagtrabaho si Alabado bilang *executive secretary* ng Association for Philippine Chinese Understanding (APCU) (Torrevillas-Suarez 1975, 17). Kinonsulta ni Lagdameo si Alabado para sa isang *division manager*, at iminungkahi ni Alabado si Almario para sa posisyon (Alabado 2001, 200). Matapos ang isang buwang paghahanda at pagpapasya, tinanggap ni Almario ang alok ni Lagdameo, na nagluwal sa Aklat Adarna (Almario 2010, 12-15). Sa ilalim ng NCP Publishing Corporation, mayroong walong serye ang Aklat Adarna ng mga *picture book* na may sukat na 4 x 7 pulgada. Kahanay ng mga kuwentong pambata ang mga impormasyon at gabay pangkalusugan sa mga *endpaper* na parehong nagsusulong ng ‘mental feeding program’ ng sentrong pangkalusugan. Noong 1980, nang maging produktibo ang proyekto, lumago na ito bilang Children’s Communication Center (CCC), na nakaugnay naman sa Ministry of Human Settlements at Ministry of Local Governments and Community Development. Gayumpaman, nagpatuloy pa rin ang NCP na maglathala ng mga *picture book*, tinawag na seryeng *Bulilit*, na mayroong anim na uri (Aklat Balangaw, Sakbibi, Talisik, Punyagi, Haraya, at Himaton) (Alabado 2001, 206).

Nagdaos ang NCP Publishing Corporation ng isang palihan na tinawag na Palihang Adarna para sa mga manunulat ng panitikang pambata noong 3 Hunyo 1977 sa Caliraya, Laguna (Guzman 1977, 52-53; Cabañero 1995, 14; Alabado 2001, 200-204). Ilan sa mga inanyayahang tagapagsalita ay sina Alabado, Amelia Lapeña-Bonifacio, Tony Velasquez, Bienvenido Lumbera, and Jose Lacaba. Nagsilbi namang mga *fellow* sina Gloria Villaraza Guzman, Jose Gonzales, Maridol Rañoa, Cecille T. Caguining, Susan de la

Pig. 4a-b. Mga larawan sa Palihang Adarna sa Caliraya, Laguna noong 1977 (Guzman 1977, 52-53). [Kuha ng may-akda mula sa kopya ng UP Main Library- Serials Section, University of the Philippines Diliman]

Rosa Aragon, Reuel M. Aguila, Jesus Manuel Santiago, Genara Banzon, Rodolfo Desuasido, Aida Santos Maranan, Migen Osorio, at Rene Villanueva. Ilan sa kanila ay makikilala bilang mga manunulat ng panitikang pambata, na may mga piling akdang inilathala ng CCC. Ibinahagi ni Alabado ang kaniyang mga karanasan sa mga panimulang hakbangin upang magprodyus, gawing estandardisado, at palawigin ang panitikang pambata noong dekada '60.

Noong 1984, itinatag ang Philippine Board of Books for Young People (PBBY). Nagkaroon naman ng *joint workshop* ang PBBY at CLAPI noong 1986, na naging pagkakataon din para sa panunumpa ng mga bagong halal na opisyal. Sa taong iyon, nanatili si Alabado sa pagkapangulo habang pinalitan naman ni Almario si Domingo Landicho sa pagiging pangalawang pangulo (Cabañero 1995, 17). Pagkatapos ng Kapangyarihang Bayan sa EDSA noong 1986, naging Adarna House, Inc. ang dating Aklat Adarna, sa ilalim ng pamumuno ni Almario (sa kasalukuyan, nasa “ilalim ito ng kaniyang pamilya” [*under the helm of his family*], tingnan ang “About Us” sa Adarna House 2018). Kinilala naman ng PBBY ang natatanging ambag ni Alabado

sa panitikang pambatang Pilipino sa pamamagitan ng paggagawad sa kaniya ng kauna-unahang PBBY Achievement Award noong 19 Hulyo 1988 sa pagdiriwang ng National Children's Book Day. Naging dahilan din ito ng pagkakabuo ng Gawad Ceres S. C. Alabado, "isang taunang gawad para sa pinakamahusay na publikasyon o produksyon ng isang aklat, dula, programang radyo, TV, o videong pambata sa bawat taon" (Cabañero 1995, 19).

HULING PAGPUPUNYAGI, DEKADA '80-2006

Maaaring maipaliwanag ng sumusunod ang mga guwang sa produksyong pampanitikan at pang-iskolar ni Alabado noong dekada '80 hanggang 2000: ang aktibong pamumuno ni Alabado sa CLAPI, ang migrasyon niya patungong Amerika,¹⁵ at ang paglawak ng panitikang pambata bilang isang kinikilalang anyong pampanitikan. Sa pagkawalay mula sa 'masaganang ilahas' na nauna na niyang nilinang bilang mga bagong sibol, may natagpuan siyang panibagong lupain sa ibayong dagat upang galugarin at pagyamanin. Nag-organisa si Alabado ng isang grupo ng mga Pilipino-Amerikanong manunulat sa Amerika, ang Philippine American Writers and Artists, Inc. Nagpasimula rin si Alabado ng mga

15 Sa ngayon, hindi pa nalalaman ang eksaktong taon ng migrasyon ni Alabado patungong Amerika. Ilan sa mga pahiwatig ay makikita sa mga lathala niya at ng kaniyang asawang si Atty. Corban K. Alabado. Noong 1995 at 1996, inilathala nila ang kanilang mga aklat (*Beautiful Dreamer at Bataan, Death March, Capas*) sa San Francisco, California, sa pamamagitan ng Sulu Books. Gayumpaman, noong 24 Nobyembre 1995, dumalo si Alabado ng pearl anniversary ng CLAPI. Masasabi bang lumipad lamang siya noong 1995 upang dumalo sa selebrasyong pang-aniversario, at bumalik din sa Amerika? Noong 2000, ang kaniyang picture book na *God, Please Hold Me in Your Hand* ay lumabas sa South San Francisco, California sa pamamagitan ng AA Multimedia Productions. Sa isang pag-uusap sa Messenger (20 Agosto 2018), hindi rin makumpirma ng kaniyang anak na si Gng. Ana Segovia ang palaisipang taon ng paglipat, ngunit ipinunto niyang tumira si Alabado kasama niya sa Santa Clara nang unang lumipat sa Amerika si Alabado. Sa tala ng may-akda sa *Whisper of the Bamboo* (Flores at Gaborro 2004, 200), binanggit na naninirahan siya sa California, Canada, at Pilipinas.

bagong proyekto upang matustusan ang kanilang mga publikasyon. Tumungo rin siya katuwang ang kaniyang asawa sa iba't ibang aklatan sa Amerika upang manaliksik sa ugnayan at kasaysayang Pilipino-Amerikano. Dulot ng pagkakaroon ng mas malawak na internasyonal na komunidad ng mga mambabasa, ilan sa mga akda niya ay naisalin sa Ingles at Tsino, na lumitaw sa mga *journal* at publikasyon. Sa Pilipinas, nagpatuloy sa pagsasainstitusyon ang panitikang pambata. Naganap ang unang palihan sa panitikang pambata ng UP Creative Writing Center (1983), ang pagkakatatag ng PBBY (1984), ang pagbubukas ng kategorya para sa kuwentog pambata sa Gawad Palanca (1989), at ang pagkakatatag ng mga organisasyon tulad ng Ang Ilustrador ng Kabataan (Ang InK) (1991), Kuwentista ng mga Tsikiting (KUTING) (1995), at Alitaptap Storytellers Philippines (1999) (Evasco 2012, 128-129).

Iba't iba ang anyo ng mga huling akdang nailathala ni Alabado. Natatangi ang kaniyang komprehensibong kasaysayan ng panitikang pambata, *Multimedia Multicultural Children's Literature in the Philippines: A Historical Perspective* (1998/2001). Maituturing ito bilang kabuuhan ng mga pangkasaysayang pananaliksik ni Alabado sa paglipas ng panahon, mula sa kaniyang maagang artikulo noong dekada '60 (Alabado 1966). Sa usaping historiograpikal, inklusibo ang naturang akda sa iba't ibang anyo ng panitikang pambata at sa iba't ibang pangkat, uri, at kalagayan ng mga batang Pilipino. Natatangi ang pagsisimula sa prekolonyal na panitikang pambata na kinakikitaan ng tradisyong pasalita at pananaw-etnolingguistik. Malayo ito sa maaga niyang pag-aarial na umuugat sa Kanluraning kasaysayan ng pagsulat at paglilimbag (Alabado 1966).

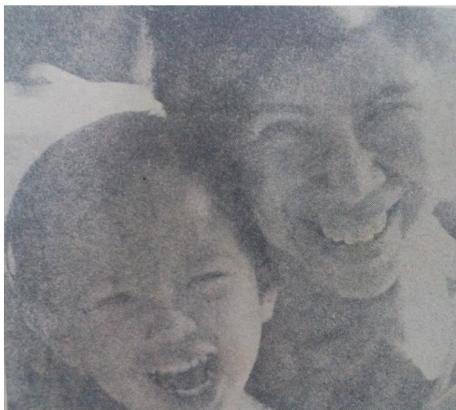
Ilan pa sa mga akda ay isang koleksiyon hinggil sa pagiging ina, *Inay* (1993); ang kaniyang pampamilyang talambuhay, *Beautiful Dreamer* (1995), na isinalin sa Filipino bilang *Mapangaraping Kagandahan* (2000); isang *picture book*, *God Please Hold Me in Your Hand* (2000); isang maikling kuwento, *Moloka'i mo bettah* (2004), na

naging isang *story book* (2005); at ang *Philippine World War II Stories for Children* (2009), na sinulat kasama ang kaniyang asawang si Atty. Corban K. Alabado. Maliban sa *Inay*, inilathala ang mga ito sa California, at ang ilan ay may Philippine edition at salin sa Filipino ng New Day Publishers na nakabase sa Lungsod Quezon. Ang *Mapangaraping Kagandahan* ay ikawalo sa “Women Write Series” ng New Day Publishers, na “naglalayong himukin ang kababaihan na magpahayag sa isang paraang malaya at malikhain” (Alabado 2000).

Maituturing na huling kuwentong pambata niya ang *Moloka'i mo bettah*. Bahagi ang maikling kuwentong ito ng antolohiya ng Philippine American Writers & Artists, Inc., na itinatag din ni Alabado. Tungkol ito sa batang si Katrina, na nagtatampo sa kaniyang mga magulang dahil hindi nasunod ang kaniyang gustong puntahan para sa bakasyon. Sa halip na tumungo sa Paris, London, o Switzerland, nagbakasyon ang pamilya sa Moloka'i, Hawai'i. Nagbago ang pananaw ni Katrina nang makatagpo niya si Tim, isang batang may ketong. Sa pakikipag-usap ni Tim gamit ang “baluktot” niyang Ingles, naiparating kay Katrina ang kasaysayan ng kalunoslunos na kalagayan ng tulad niyang maysakit. Bahagi nito ang kuwento ni Fathah Damien. Si Father Damien o Saint Damien of Moloka'i (1840-1889) ay isang Belhikanong misyonerong tumungo sa pulo ng Moloka'i at nagtuon sa paglunas ng Hansen's disease o ketong. Kuwento ni Tim:

“Many sistah, tita, wahine, were raped, old men blalah were struck with big sticks, die, all da keiki—da kine, children an’ babies cries for food. An’ den God our Akua come down from heaven—dis priest, Fathah Damien. At first when dey saw him, dey him under da bushes, hiding their broken faces, like dogs. But da good Fathah treated dem like people. Not like animals. Kalaupapa not a place to die but to live. He said dat. he carried water to bathe

dey wounds. He brought food an' clothes, li' dis, li' dat, an' den he build St. Joseph's Church, an' den invited dem inside [...]" (Alabado 2004, 81).

Pig. 5a. Si Ceres S. C. Alabado at ang kaniyang apo na si Jibin Alabado na inspirasyon ng seryeng Jibin (Torrevillas-Suarez 1975, 17). Pig. 5b. Larawan ni Alabado sa kaniyang entry sa kalipunan ng pinarangalang kababaihan (Sulong Pilipina 1999, 137). [Kuha ng may-akda mula sa mga kopya ng UP Main Library- Serials at Information Services and Instruction Section, University of the Philippine Diliman]

Nagtapos ang kuwento sa pangako ni Katrina ng pagbalik sa Moloka'i, at sa regalong *tin plate* ng kaniyang mga magulang na may nakasaulat sa '*pidgin English*' na "Moloka'i mo bettah" (*Moloka'i more better*). Umaalingawngaw din sa kuwento ang unang nobela ni Alabado na *Asog* (1968), na pumapatungkol din sa pantaong dimensyon ng naturang karamdaman.

Pumanaw si Alabado noong 2 Oktubre 2016 sa South San Francisco, California, sa gulang na 92. Matapos ang dalawang buwan, dinala ang kaniyang mga labi sa Pilipinas, upang tuluyan

Pig. 6. Ika-90 kaarawan ni Ceres S. C. Alabado, 26 October 2013, St. Justin's Church, Santa Clara, California. Ikalawang hanay, kaliwa-kanan: Tom Segovia (asawa ni Ana Alabado Segovia) at Dulce Alabado (asawa ni Arion Alabado). Unang hanay, kaliwa-kanan: Ana Alabado Segovia (ikaapat na anak ni Ceres), hindi napangalanang pari, Ceres, at Arion Alabado (panganay ni Ceres)
*[Larawang mula kay Gng. Ana Segovia,
ginamit nang may pahintulot]*

siyang makapagpahinga sa tinubuang lupa.¹⁶ Sa kaniyang obituaryo, mababasa ang isang mala-Descartes na pahayag: “Kung nasaan ang mga bata, naroon ako” (*Where the children are, I am*) (“In Loving Memory” 2016). At iyon ang buhay at mga akda ng isang manunulat,

¹⁶ Itinampok sa isang pampublikong Facebook post ni Cora Ambito Alabado (2 Disyembre 2016) ang ilang larawan ng misa bago ang libing ni Alabado. Idinaos ang misa sa Basilica of St. Peter sa Lungsod Quezon, sa ilalim ni Fr. Boy Makabenta.

alagad ng sining, at tagapagsulong na nilinang at pinagyaman ang mga hardin ng taludtod at tuluyan para sa mga batang Pilipino, patungo sa masaganang ilahas na nagbubukas ng marami pang posibilidad.

KONGKLUSYON

Bago tumungo sa kinakailangang pagsagip at digitisasyon ng panitikang pambata noong dekada '60 tulad ng ipinupunto ng ilang iskolar (Evasco 2012, 146), isang komprehensibong pangkasaysayang pag-aaral muna hinggil kay Alabado ang nararapat na sulatin upang mapahalagahan ang malawig na larangan ng panitikang pambatang Pilipino na sinimulan niyang palaguin noong kalahati ng ikadalawampung siglo. Ang preliminaryong pag-aaral na ito ay nagtangkang suriin ang mga malikhain at akademikong akda, panayam, at pansuhay na batis upang muling buuin ang mga konteksto ng tagapangunang ambag ni Alabado. Maituturing itong maikling tugon sa pagpuno sa puwang sa periodisasyon ng kasalukuyang pagsasakasaysayan ng panitikang pambata. Umaasa ang mananaliksik na ang mga pangkasaysayan-pampanitikang pag-aaral sa hinaharap ay pagsikapan ding pag-aralan ang mga hindi pa nagagalugad na bahagi ng mga ipinamana ni Alabado. Katulad ng kaniyang pagpapayaman sa mga hardin ng panitikang pambatang Pilipino, nararapat ding linangin natin ang mga hardin at ilahas ng kaniyang nakalipas upang mapahalagahan ng kasalukuyan ang pamumulaklak nito't pamumunga.

TALASANGGUNIAN

- Adarna House. 2018. "About Us." Isinangguni noong Agosto 21, 2018
<https://adarna.com.ph/pages/about-us>
- Alabado, Ceres S. C. 1964. "Hulyo the Horse and Dyip the Jeepney." Woman and Home (13 Setyembre): 14-15.
- Alabado, Ceres S. C. 1966. "The Teacher and Children's Literature: Or Children's Literature and its Role in Education." The Filipino Teacher XX.7 (Enero): 463-464, 472.
- Alabado, Ceres S. C. 1967. A Secret Formula. W.l.: Ceres S. C. Alabado.
- Alabado, Ceres S. C. 1971. I See Red in a Circle. Manila: Ceres S. C. Alabado.
- Alabado, Ceres S. C. 1976. "Sa Daigdig ng Batang Apro-Asyano." Sagisag 11.8 (Agosto): 13-17.
- Alabado, Ceres S. C. 1979. Writing for Children in the Philippines and the Third World. Quezon City: JMC Press, Inc.
- Alabado, Ceres S. C. 1984. Batang R. P. Manila: Rex Book Store.
- Alabado, Ceres S. C. 1993. Inay. Pasig: Anvil Publishing.
- Alabado, Ceres S. C. 1995a. Beautiful Dreamer. San Francisco: Sulu Books.
- Alabado, Ceres S. C. 1995b. "A Brief History of the Development of Children's Literature in the Philippines." Nasa 30th Year Pearl Anniversary Celebration 1965-1995, 38-43. W.l.: Children's Literature Association of the Philippines, Inc.
- Alabado, Ceres S. C. 2000. Mapangaraping Kagandahan. Quezon City: New Day Publishers.
- Alabado, Ceres S. C. 2001. Multimedia Multicultural Children's Literature in the Philippines. Quezon City: New Day Publishers.

- Alabado, Ceres S. C. 2004. "Moloka'i Mo Bettah." Nasa Whisper of the Bamboo: An Anthology of Philippine American Writers and Artists, pinamatnugutan nina Penélope V. Flores at Allen Gaborro, 77-82. San Francisco: Philippine American Writers and Artists, Inc.
- Alabado, Ceres S. C. (may-akda), Antonio Liwag (tagaguhit) at Virginia P. Bonifacio (tagasalin). 1961. *Ang Maliit na Butiki at ibang Kuwento*. Makati, Rizal: The Filipino Library.
- Alabado, Ceres S. C. (may-akda) at Ben Hur Villanueva (tagaguhit). 1961. *The Big Lonely House*. Makati, Rizal: The Filipino Library, 1961.
- Alabado, Ceres S. C. (may-akda) at Ben Hur Villanueva (tagaguhit). 1962. *Tupo and the Blowpipe and Other Stories*. Makati, Rizal: The Filipino Library.
- Alabado, Ceres S. C. (may-akda) at Arigo S. C. Alabado (tagaguhit). Asog. Pasay City: Pamana, Inc., 1968.
- Alabado, Ceres S. C. (may-akda) at Carlos P. Valino (tagaguhit). 1969. *Kangkong* 1896. Pasay City: Pamana, Inc.
- Alabado, Ceres S. C. (may-akda) at Genara Banzon (tagaguhit). 1975a. *Rattan Gatherer*. Quezon City: The Filipino Library.
- Alabado, Ceres S. C. (may-akda) at Genara Banzon (tagaguhit). 1975b. *Tasaday*. Quezon City: The Filipino Library.
- Alabado, Ceres S. C. (may-akda) at Genara Banzon (tagaguhit). 1975c. *What is Christmas?* Quezon City: The Filipino Library.
- Alabado, Ceres S. C. (may-akda) at Jess Abrera (tagaguhit). 1975. *Possession*. Quezon City: The Filipino Library.
- Alabado, Ceres S. C., Gloria Villaraza Guzman, at Virgilio S. Almario (mga patnugot). 1977. *Ako sa Amin*. W.I.: Children's Literature Association of the Philippines, Inc.
- Alabado, Ceres S. C. (may-akda), Felicitas S. Rosal (tagasalin), at

- Carmelita S. Rosal (tagaguhit). 2000. *God, Please Hold Me in Your Hand/ Diyos Ko, Hawakan Ninyo Ako sa Inyong Kamay*. South San Francisco, California: AA Multimedia Productions.
- Alabado, Corban K. Bataan. 1995. *Death March, Capas: A Tale of Japanese Cruelty and American Injustice*. San Francisco: Sulu Books.
- Almario, Virgilio S. 1976. "Sa Pagbabalik ni Lola Basyang." *Sagisag* (Abril): 39-45.
- Almario, Virgilio S. 1994. "Why don't we have more books for children?" Nasa Bumasa at Lumaya: A Sourcebook on Children's Literature in the Philippines, pinamatnugutan nina Virgilio S. Almario, Ma. Elena Paterno, Ramon S. Sunico, at Rene Villanueva, 24-28. Pasig: Anvil Publishing Inc.
- Almario, Virgilio S. 2010. *Panitikang Pambata sa Filipinas: Mga Gunita, Talà, Puna't Pansin sa Kasaysayan*. Pasig City: Anvil Publishing, Inc.
- Buhain, D. D. 1998. *A History of Publishing in the Philippines*. Quezon City: D.D. Buhain.
- Cabañero, Angelica A. 1995. "CLAPI at 30." Nasa 30th Year Pearl Anniversary Celebration 1965-1995, 1-37. W.l.: Children's Literature Association of the Philippines, Inc.
- Cordero Fernando, Gilda. 1964. "Horgle and the King's Soup." *Woman and Home* (16 Agosto): 20-21.
- Cristobal Cruz, Andres. 1972. "Roving Eye: Four of a Kind." *Graphic* 39.2 (14 Hulyo): 56-57.
- Edwards, Louise P. at Mina Roces. 2000. *Women in Asia: Tradition, Modernity and Globalisation*. Michigan: University of Michigan Press.
- Encanto, Georgina Reyes. 2004. *Constructing the Filipina: A History of Women's Magazine (1891- 2002)*. Quezon City: University of the Philippines Press.

- Enriquez, Jose T. 1969. "Broadening Young People's Interests and Refining Their Tastes in Literature." *The Filipino Teacher* 23.7 (Enero): 491-498.
- Evasco, Eugene Y. 2007. "Ang Dakilang Kuwento, ang Bagong Kasaysayan, at ang Rebisyon sa mga Kathang Historikal para sa mga Bata." *Daluyan: Journal ng Wikang Filipino* 14.1, 22-46.
- Evasco, Eugene Y. 2012. "Ang Ikatlong Dekada: Ang Sitwasyon at Mungkahing Pagpapaunlad ng Panitikang Pembata sa Pilipinas (2000-2009)." *Daluyan: Journal ng Wikang Filipino* 18.1-2, 128-162.
- Filipino Women Writers and Their Works.* 1999. Manila: National Centennial Commission--Women Sector, Task Force for the Librarians' Group.
- Flores, Penélope V. at Allen Gaborro (mga patnugot). 2004. *Whisper of the Bamboo: An Anthology of Philippine American Writers and Artists.* San Francisco: Philippine American Writers and Artists, Inc.
- Gates, John Morgan. 1973. *Schoolbooks and Krags: The United States Army in the Philippines, 1898-1902.* Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Grieco, D. Marie. 1962. "The Filipino children's crying need for good book." *Orient* 4.9 (Setyembre): 89-92.
- Guzman, Gloria Villaraza. 1977. "Bagong Adarna." *Sagisag* (Hulyo-Agosto): 52-53
- Habana, Olivia Anne M. 2012. "Appropriating America: American Schoolbooks in Philippine Classrooms, 1900-1912." *Nasa Travelling Goods, Travelling Moods: Varieties of Cultural Appropriation,* pinamatnugutan nina Christian Huck at Stefan Bauerschmidt. Frankfurt/New York: Campus Verlag.
- "In Loving Memory of Ceres Alabado." 2016. *Philippine Asian News Today*, 16-31 October 2016, A17. Isinangguni noong Mayo 7, 2018.

- <http://www.philippineasiannewstoday.com/frontpageslider/obituary-nanay-ceres-alalbado/>
- Jurilla, Patricia Mae B. 2008. *Tagalog Bestsellers of the Twentieth Century: A History of the Book in the Philippines*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Matute, Genoveva Edroza. 1962. "On Writing for Children." *The Filipino Teacher* 17.6 (Nobyembre): 386, 446.
- "The need for local literature is urgent." 1962. *Panorama* 14.12 (Disyembre): 26-27.
- Official Gazette. 1952. "President's Month in Review: April 1952." Official Gazette. Isinangguni noong Abril 24, 2018. <http://www.officialgazette.gov.ph/1952/04/01/presidents-month-in-review-april-1952>
- Osias, Camilo. 1921. *Barrio Life and Barrio Education*. New York: World Book Company
- Paterno, Maria Elena. 1994. "A History of Children's Literature in the Philippines." Nasa Bumasa at Lumaya: A Sourcebook on Children's Literature in the Philippines, pinamatnugutan nina Virgilio S. Almario, Ma. Elena Paterno, Ramon S. Sunico, at Rene Villanueva, 19-23. Pasig: Anvil Publishing Inc.
- Proceedings of the Third Annual Work-Conference of the Children's Literature Association of the Philippines, Inc. (CLAPI)* 1968. 1968. Manila: Children's Literature Association of the Philippines, Inc.
- Recto, Claro. 1986. "Nationalism and Our Historic Past." Nasa Vintage Recto: Memorable Speeches and Writings, pinili at pinamatnugutan ni Renato Constantino, 228-241. Quezon City: Foundation for Nationalist Studies, Inc.
- Retizos, Isidro L. 1951. "Books for our Children." *Evening News Saturday Magazine* (27 Oktubre): 5, 22.
- Reyes, Ed Aurelio C. 1998. "Ang Rebolusyong 1896 sa mga Paglalarawang Biswal." Nasa Wika, Panitikan, Sining at Himagsikan,

- pinamatnugutan nina Atoy M. Navarro at Raymund Arthur G. Abejo, 145-154. Quezon City: Limbagang Pangkasaysayan.
- Rivera, Crisanto. 1982. *Panitikang Pembata (Kasaysayan at Halimbawa)*. Manila: Rex Book Store, Inc.
- Salanga, Alfrredo N. 1991. "The Philippine Press Before and After Martial Law and a Year after the Aquino Assassination: Random Notes for a History and an Assessment." *Chronicles and Dispatches*, 63-73. Quezon City: New Day Publishers.
- San Diego, Bayani Jr. 2012. "Diva in Residence." *Philippine Daily Inquirer*, 8 Enero. Isinangguni noong Mayo 7, 2018. <https://www.pressreader.com/philippines/philippine-daily-inquirer/20120108/285718405998661>
- Santillan Castrence, Pura. 1976. "Let's Talk Books: Kangkong 1896." *The Philippine Journal of Education* (Disyembre): 341-342.
- Santos, Karen. 1965. "Focus on literature for children." *The Education Quarterly* 12.3 (Enero): 34-41.
- Seriña, Loreto M. at Fe Aldave Yap. 1980. *Children's Literature in the Philippines: An Annotated Bibliography of Pilipino and English Works, 1901-1979*. Navotas: National Bookstore, Inc.
- Sibal, Ernesto Y. 1964. "Stop feeding trash to our children." *Orient* 6.11 (November): 67-70.
- Sulong Pilipina! Sulong Pilipinas! A Compilation of Filipino Women Centennial Awardees.* 1999. Manila: National Centennial Commission-Women Sector.
- Tolentino, Rolando B. 2008. "Ang Pinag-aagawang Bata sa Panitikang Pembata: Folklore, Media at Diskurso ng Bata." *Malay* 21.1: 1-11.
- Torrevillas-Suarez, Domini. 1975. "Interview: Ceres Alabado. Children's books must define values." *Philippine Panorama* (14 Disyembre): 17.
- Valeros, Florentino B. and Estrellita Valeros-Gruenberg. 1987. *Filipino*

Writers in English (A Biographical and Bibliographical Directory).
Quezon City: New Day Publishers.

Villanueva, Rene O. 1977. “*Panitikang Pembata sa Pilipinas: Musmos Pa Rin?*” Metro Manila II.3-4 (Setyembre): 45.

“*What is the CLAPI? (Children’s Literature Association of the Philippines, Inc.).*” 1967. *The Filipino Teacher* (Hulyo): 13.

Woman and Home. 13 Disyembre 1964.

APENDIKS**I. Mga Publikasyon ni Ceres S. C. Alabado**

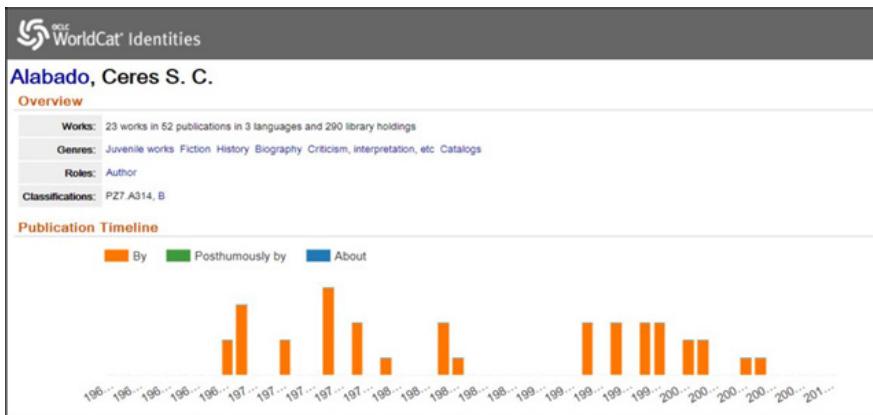
Taon	Uri	Pamagat (Tagapaglathala) at Tagaguhit/ Konsultant/ Salin
1960		<p>The Little Lizard and Other Stories (Makati, Rizal: The Filipino Library)</p> <p>Antonio Liwag (tagaguhit)</p> <p>Salin: Ang Maliliit na Butiki at Ibang Kuwento (Makati, Rizal: The Filipino Library, 1961)</p>
1961	Picture Book	<p>The Big Lonely House (Quezon City: The Filipino Library)</p> <p>Salin: Ang Malaking-Malungkot sa Bahay (Makati, Rizal: The Filipino Library)</p>
1962		Tupo and the Blowpipe and Other Stories (Makati, Rizal: Filipino Library)
1964	Kwento sa Magasin	Hulyo the Horse and Dyip the Jeepney (Women and Home Magazine)

Taon	Uri	Pamagat (Tagapaglathala) at Tagaguhit/ Konsultant/ Salin
1966	Artikulo sa Magasin	The Teacher and Children's Literature: Or Children's Literature and its Role in Education (The Filipino Teacher)
1968	Nobela	Asog (Pasay City: Pamana, Inc.)
1969	Nobela	Kangkong 1896 (Pasay City: Pamana Inc.; muling nailathala noong 1983 ng New Day Publishers, Quezon City) Carlos Valismo (tagaguhit), Arigo S. C. Alabado (tagaguhit ng mapa) Teodoro Agoncillo (pangkasaysayang tagapayo)
1971	Nobela	I See Red in a Circle (Manila: Ceres S. C. Alabado) Arigo S. C. Alabado (tagadisenyo ng pabalat)
1975	Katha	Is Seed in your Home? (Philippine Panorama) Cristina C. Romualdez (tagaguhit)
	Picture Book	Ang Nakakatakot na Demonyo (Quezon City: Filipino Library) Susan dela Rosa Aragon (tagaguhit) Salin: The Terrible Devil (Quezon City: Filipino Library)

Taon	Uri	Pamagat (Tagapaglathala) at Tagaguhit/ Konsultant/ Salin
1975	Picture Book	Dog, What Do You Say? (Quezon City: Filipino Library)
		Dog, What Do You Say? (Quezon City: Filipino Library)
		Flower Gatherer (Quezon City: Filipino Library)
		Possession (Quezon City: Filipino Library)
		Tasaday (Quezon City: Filipino Library)
		The Rattan Gatherer (Quezon City: The Filipino Library) Genara F. Banzon (tagaguhit)
		What is Blue? (Quezon City: Filipino Library)
		What is Christmas? (Quezon City: Filipino Library)
		What is Red? (Quezon City: Filipino Library)
		What is Yellow? (Quezon City: Filipino Library)
1976	Artikulo sa magasin	Sa Daigdig ng Batang Apro-Asyano (Sagisag)
1977	Kalipunan ng tula at likhang-sining	Ako sa Amin: Iginuhit at Sinulat ng Kabataang Pilipino (Children's Literature Association of the Philippines, Inc. and National Media Production Center) Ceres S. C. Alabado (patnugot), Gloria Villaraza S. Guzman at Virgilio Almario (kawaksing patnugot)

Taon	Uri	Pamagat (Tagapaglathala) at Tagaguhit/ Konsultant/ Salin
1979	Sanggunian	Writing for Children in the Philippines and the Third World (Quezon City: JMC Press, Inc.)
1984	Tula	<i>Batang R. P. (Quezon City: Rex Publishing)</i>
1993	Kuwento, tula, sipi, litrato	Inay (Pasig: Anvil Publishing, Inc.)
1996	Biogripiya	Beautiful Dreamer (San Francisco: Sulu Books) Salin: Mapangaraping Kagandahan (Quezon City: New Day Publishers, 2000)
1998	Sanggunian	Multimedia, Multicultural Children's Literature in the Philippines: A Historical Perspective (Daly City, California: Santa Barbara International Corporation; Philippine edition 2001 ng New Day Publishers)
2000	Picture Book	God, Please Hold Me in Your Hand/ Diyos Ko, Hawakan Ninyo Ako sa Inyong Kamay (South San Francisco, California: AA Multimedia Productions) Felicitas S. Rosal (tagasalin) Carmelita S. Rosal (tagaguhit)
2004	Maikling Kuwento	Moloka'i mo bettah (Nasa Whisper of the Bamboo: An Anthology of Philippine American Writers and Artists)
2005	Katha	Moloka'i mo bettah (San Francisco, California: Philippine American Writers and Artists, Inc.)
2009	Kuwento	Philippine World War II Stories for Children (San Diego, California: Cognella Academic Publishing) Corban K. Alabado (kasamang may-akda) Maria Luisa Peñaranda (tagaguhit)

II. Mga publikasyon ni Ceres S. C. Alabado sang-ayon sa mga lahok at tala ng WorldCat Identities (www.worldcat.org/identities), 1968-2006

III

Binagyong mga Pahina:

*Panitikang Pambata
at Kamalayang Pandisaster¹*

PAGSASAKONTEKSTO **Panitikang Pambata at Disaster**

SA KANIYANG ARTIKULONG “Kagila-gilallas na Puno, Naglalahong Gubat: Ideolohiya ng Kapaligiran sa Panitikang Pambata ng Filipinas” (2007), nauna nang inilatag ni Eugene Y. Evasco ang isang magandang halimbawa ng ekokritisimo sa panitikang pambata. Sinuri rito ang dalawampung akdang pambatang nagtataglay ng temang pangkalikasan. Iniuugat niya ang masinsing ugnayan ng pagkabata at ekolohiya sa hikayat ng kilusang environmentalismo sa kabataan.

¹ Unang nailathala bilang “Binagyong mga Pahina: Pagsibol ng mga Akdang Pambata hinggil sa Kamalayang Pandisaster, 2010-2016,” sa *Katipunan: Journal ng mga Pag-aaral sa Wika, Panitikan, at Kulturang Filipino*, No. 4 (2019): 1-34. Pinamatnugutan nina Dr. Alvin B. Yapan at G. Christian Jil R. Benitez, Ateneo de Manila University. Ibinahagi ang preliminaryong bersyon ng papel na ito sa 11th De La Salle University Arts Congress sa Taft, Maynila noong 7 Pebrero 2018. Bilang pagpapasintabi, hinalaw ang pamagat mula sa tanaga ni Keanne Pauline Samar, *Ako ay Susulat Sana* (13 Setyembre 2015): Binagyo ang pahina/ Nilipad ang salita, / mga bantas, at letrang/ nagpuwing, nagpaluwa.

Tinahi-tahi niya ang pro-kalikasang aktibismo mula noong 1980s, mga pampamahalaang programa para sa kalikasan, ang prekolonyal o katutubong pangangalaga ng likas na yaman, at ang ugnayan ng politikang luntian (*green politics*) sa nasyonalistang udyok sa produksyon ng panitikang pambata (2007, 47-52). Suhay ko naman bilang kalahok sa naturang kontemporaneong kasaysayan: Noong 2000s, laganap sa mga paligsahan ng pagsulat ng sanaysay sa mga pampublikong paaralan ang tuon sa pangangalaga ng kalikasan. Aktibo ang aming mga coach sa pagtalakay ng ‘modernization,’ ‘globalization,’ ‘global warming,’ ‘melting of polar caps,’ ‘extinction,’ ‘greenhouse effect,’ ‘carbon footprint,’ at ‘ozone layer’—na para sa isang mag-aaral sa elementarya, isang nakagigimbal na pagmumulat sa karima-rimarin na kalagayan ng ating daigdig. Matapos ang paglalantad ng trahedya, ang tanong, anong magagawa mo bilang mag-aaral? Gasgas na ang pagtatapon ng basura sa tamang tapunan; may ibang matatapang na pahihintuin daw ang mga pabrika sa pagpapausok at pagtatapon ng kemikal sa ilog; at ang lumilinya sa pagitan ng mga posible at halos imposibleng aksyon: edukasyon.

Katulong ang panitikang pambata sa tunguhin ng edukasyong pangkapaligiran at pangkalikasan. Tinukoy na ni Evasco ang mga tema ng akdang pambatang pangkapaligiran, tulad ng kuwento ng pagbabanta, paghihilom, at pagdiriwang (2007, 55-63). Partikularisasyon ito ng malawig at matanda nang tema ng tunggaliang tao-kalikasan sa larang ng prosa. Sa kasaysayang pampanitikan, masisilayan ang ganitong mga tema sa mga kuwento ng adbentura at paglalakbay sa mga kolonyal na panitikang pambata (Netzorg 1985). Noong 1979-89, o ang “unang dekada ng panitikang pambata” (Evasco 2012), na tinutukoy din ni Evasco bilang dekada ng pagsibol ng aktibismong pangkapaligiran, masasaksihan ang paglalathala ng mga *picture book* tulad ng *Si Emang Engkantada at ang Tatlong Haragan* (1980), *Munting Patak-Ulan* (1981), at *Si Ing golok at ang Planeta Pakaskas* (1988) (tingnan din ang Evasco 2007, 52). Masisilayan dito ang namamayaning arketipo ng sanhi-bunga ng

pagmamalabis, pag-aaksaya, at hindi angkop na eksploytasyon ng mga likas na yaman at ang dulot nitong mga pinsala sa mga tao. Hinggil sa anyo, nakalangkap ang impormasyong pangkapaligiran sa pormang pasalaysay. Sa puntong ito, umaalingawngaw ang isang maagang pahayag ng ekokritisismo sa kolonyal na akdang pambata sa Pilipinas. Noong 1913, tinukoy ni F. M. McMurry ang kategorya ng *Barbara's Philippine Journey*: mga "biograpikal na pag-aaral ng heografiya" na nasa "anyong pakuwento, na may estilong naglalagay sa mga ito sa antas ng panitikan" (Burks 1913). Gayumpaman, hindi pa maaaninag sa pangkasaysayang agos na ito ng panitikang pambatang Pilipino ang tiyak na pagdidiin sa usapin ng 'disaster'. Hindi pa gaanong gagap o tinatalastas ang kamalayang pangkapaligiran upang maiwasan, mabawasan, at/o mapahina ang risk at vulnerabilidad na dulot ng klimatikong hazard—bagyo.

Bumuo ang mga naunang akdang pangkalikasan ng dakilang naratibo ng sanhi-bunga at 'mata sa mata, ngipin sa ngipin' na daynamiks ng tunggaliang tao-kalikasan. Nakikisakay ang tunggalian (*conflict*) sa paglihis (*deviance*) ng tao sa nakatakdang pamantayan ng ugnayang tao-kalikasan. Sa pag-abuso ng tao sa kalikasan, susunod ang paghihiganti nito sa anyo ng isang *disaster*. Sa resolusyon makikita ang pagbabalik-loob ng tao sa normatifong asal sang-ayon sa batas ng ekosistema. Didaktiko at moralistiko ang ganitong format ng kuwentong pambata na kinakasangkapan upang turuan ang mga bata ng responsabilidad sa sariling kapaligiran. Ito ang ubod ng mga kaalamang-bayang nagtatampok ng mga diwata ng kalikasan, tulad nina Mariang Makiling, Cacao, at Sinukuan (tingnan ang muling pagsasalaysay, *Mariang Sinukuan: Ang Diwatang Tagap-ingat ng Bundok Arayat* sa Evasco at Cultura 2010), at maging ang repermulasyon naganap sa *Emang Engkantada* nina Rene Villanueva, Alfonso Oñate, at Wilfredo Pollarco (1980). Kapanabay din nito ang ilang tema tulad ng elementong extraterrestrial at dystopian sa kuwentong Batibot na *Si Ingolok at ang Planeta Pakaskas* (Villanueva et al., 1988). Ipinoook ito sa isang planetang

gawa sa matatamis na pagkain. Dulot ng kasibaan sa matamis ng mga tauhang *extraterrestrial*, nawasak ang kanilang planeta. Umaandar pa rin dito ang sanhi-bungang dakilang naratibo ng tunggaliang tao-kalikasan, bagaman gumamit ng imahinatibong lunan at karakter. Sa ganitong sanhi-bungang motif nakikiangkas ang maituturing na unang akdang pambata hinggil sa disaster dulot ng bagyo at baha, ang *Bituin and the Big Flood* (2010) nina Ceres Doyo at Jess Abrera. Nauna nang pinuna ni Evasco ang “lantarang pangangaral” na ito sa mga akdang pambata, isang pagsasanib ng “siyentipiko at moral na awtoridad” upang takutin ng mga matatanda ang mga bata (2007, 58).

Magkakaroon ng inobasyon sa namamayaning motif sa mga nailathalang akda mula 2010 hanggang 2016. Maidaragdag sa elementong sanhi-bunga ang mga elemento ng vulnerabilidad, pagbangon, pag-angkop, at paghilom. Hindi na lamang ito mananatili sa didaktikong naratibo ng ‘mata sa mata, ngipin sa ngipin’ kundi iigpaw ito patungo sa dokumentasyon ng danas ng indibidwal at pamayanan mula sa trahedyang dulot ng bagyo. Isa ring lilitaw na kaibahan: Hindi na lamang ito tatalakay sa “paglutas sa mga problemang pangkapaligiran” at “pagkilos tungo sa proteksyon at pangangalaga ng kalikasan” (Evasco 2007, 47), kundi ididiin ang disaster bilang pangunahing ikutan ng katha.

Pagdadalumat sa Ekokritisismo at Disaster

Binigyang-kahulugan ni Evasco ang ‘ekokritisismo’ bilang dulong na nag-uugnay ng kapaligiran at panitikan (mula kina Sidney I. Dobrin at Kenneth B. Kidd) at paglalapat ng mga konsepto ng ekolohiya sa pag-aaral ng panitikan (mula kay William Rueckert) (Evasco 2007, 54). Bilang pangkasaysayang konteksto sa naturang ‘papasibol’ (*emergent*)

na kilusang pampanitikan, umusbong ito noong huling bahagi ng dekada '80 sa United States at unang bahagi ng dekada '90 sa United Kingdom (Barry 1995, 239). Ang terminong 'ecocriticism' ay mas ginagamit sa Amerika; samantala, 'green studies' naman ang katawagan sa Britanya. Sinipi ni Peter Barry sa kaniyang pagsasakasaysayan ang pagpapakahulugan sa ekokritisimo ng kinikilalang tagapagtatag nito sa US, si Cheryll Glotfelty: "Simply defined, ecocriticism is the study of the relationship between literature and the physical environment" (Barry 1995, 239).

Bagaman isang importanteng pang-ekokritisismong pag-aaral ang isinulat ni Evasco, makabubuo rin ng ilang puna na siyang magiging tuntungan ng kasalukuyang pag-aaral. Unang punto: higit na nagtuon si Evasco sa pangkalinangang pagbasa ng kalikasan kaysa siyentipiko. Mas nanaig ang estrukturalistang pananaw ng pagtatalaga ng simbolismo at kahulugan sa likod ng mga materyal na kultura o likas na bagay. Halimbawa nito ay ang pagturing sa puno bilang lunsaran ng mga simbolo at imahen na naipapamalas sa wika at talinghagang Pilipino, at ang pagtawag sa mga manunulat bilang "babaylan ng kasalukuyang panahon" (Evasco 2007, 53, 64). Ang mga heneratibong tema rin (pagbabanta, paghihilom, at pagdiriwang) ay hindi gaanong makikitaan ng paglalapat ng mga siyentipikong dalumat, na ipinupunto ng sinipi niyang si Rueckert. Kinasangkapan ang matulaing pananaysay upang maihatid sa mambabasa ang kahiwagaan at pagka-metapora ng kapaligiran, isang impukan ng haraya. Isang panganib ng ganitong tendesiya ay makikita sa metodolohiya: may kaluwagan at 'kalayaan' (sa halip na depinitibo, partikular, at tiyak, na mga kahingian sa siyentipikong panunuri) sa pagbabalangkas sa mga kategorya at tema na maaari sanang nabigyang-diin sa panunuri. Malaon na ring nadiskurso ng mga ekokritiko ang usaping ito ng kalinangan at kalikasan (*culture and nature*). Mahihinuha mula sa pagbasa ni Evasco ang pagkiling sa konstraktibismong panlipunan at pangwika (*social and linguistic constructivism*), kung saan nireredyus ang kalikasan bilang kultural

at lingguwistikong konsepto lamang. Para sa mga ekokritiko, hindi mareredyus ang kalikasan sa isang dalumat na ating binuo bilang bahagi ng ating gawaing pangkalinangan (Barry 1995, 243). Reklamo ng ekokritikong si Kate Soper sa ganitong pananaw: “Hindi wika ang mayroong butas sa *ozone layer*” (Barry 1995, 243). Maging ang mga pagtatasa sa nilalaman ay hindi rin gumagamit ng mga dalumat-ekolohikal na inilapat bilang sosyolohikal na pagbasa ng akda, kundi sa naitaguyod nang formalistang pamantayan ng anyo at nilalaman ng panitikang pambata.

Para sa ikalawang punto, mas nananaig ang pagsasatema kaysa sa pagsasakasaysayan ng mga akda. Hindi pinagtunuan ng pansin ang korelasyon ng mga yugto ng pag-usbong ng mga naturang tema ng akdang pambata sa kalagayang pampolitika-pangkapaligiran ng bansa (o kung mayroon nga bang korelasyon). Bagaman inilatag ang konteksto ng kalagayang pangkapaligiran, mapapansing may puwang ito sa peryodo ng mga paglitaw ng iba’t ibang tema o kategorya ng mga sinuring teksto. Hindi pinagtunang-pansin kung bakit isang akda lamang ang lumitaw noong 1970s, dalawa sa 1980s, anim sa 1990s, at sampa sa 2000s— ang naturang pagdami ba ng mga akda ay isang reaksiyon sa lumalalang kondisyon ng kalikasan sa Pilipinas, isang panawagan para sa pagkamulat at pagkilos? Sa suliranin ding ito lilitaw ang tanong kung bakit sa lahat ng mga akdang pambatang Pilipino mula pa sa 1960s ay ang dalawampung akda lamang ang napili bilang kinatawan ng panitikang pambata hingga sa kapaligiran.

Ikatlo, isang reklamo ang maririnig: “Kailangan pa ba ng kalamidad bago makilala ang kapangyarihan ng Inang Kalikasan?” (2007, 58). Interesanteng reklamo ito para sa mga tinalakay na akdang pumapatungkol sa pinsalang dulot ng pag-abuso sa kalikasan. Isa itong paghihimagsik sa lantarang-nangangaral/didaktiko/sanhibungang motif. Gayumpaman, manipestasyon din ang reklamong ito ng kakulangan sa paglalangkap ng mas siyentipikong lente para sa ekokritikal na pagbasa ng panitikang pambata. Maaaring basahin

ang pangangailangan ng ‘kalamidad’ (sa araling pangkapaligiran, mas mainam na termino ang ‘disaster’) sa mga kuwento upang maipamalas ang ‘vulnerabilidad’ ng tao sa harap ng disaster, at ang taglay niyang ‘resilience’ upang kayanin ang pinsala nito.

Sa siyentipikong pamamaraan, kinakailangan ang partikularidad ng mga termino. Tungkulin ng agham na bigyang-kahulugan ang mga naoobserbahang obheto at penomenon, at kinakabitian din ito ng *political-correctness* ng mga termino. Tulad ng terminong ‘kalamidad’: may partikular na antas at kalagayan lamang para ituring ang isang penomenon bilang ‘calamity’ o ‘state of calamity’. Mas angkop na termino para sa tinutukoy na pinsala, halimbawa ng bagyo, ang ‘disaster’. Iba sa disaster ang ‘hazard’ at ‘risk’. Ayon kay Ma. Florina Y. Orillo-Juan (2017, 1-2), ang *risk* ay ang “pagkakalantad sa peligro, malala at hindi kaaya-ayang probabilidad o mga kondisyon na nagbibigay-daan sa peligro;” *hazard* ang panganib o peligro, kung saan “may mga panganib na walang kinalaman sa aktibidades ng tao at yaong mga resulta lamang ng pakikialam ng tao;” at ang *disaster* ay ang “malalim, malawak, at masamang epekto sa lipunan ng mga hazard.” Mahihinuha mula kay Orillo-Juan ang pagiging matapat sa termino (Ingles), na isang katangian ng siyentipikong partikularidad. Maaaring matumbasan ang mga termino ng mga salitang Filipino ngunit nareealan ang pagbabagong-bihis na rin ng kahulugan nito sa tiyak na tagatanggap (*audience*).

Ambag ng artikulong ito ang pagkasangkapan sa dalawang siyentipikong dalumat ng araling pangkapaligiran at pandisaster na ilalapat sa pagbasa ng pampanitikang obra. Ito ay ang *vulnerabilidad* at *resilience*.

Vulnerabilidad ang “kabaligtaran ng pagiging nasa isang ligtas o seguro na estado” (Orillo-Juan 2017, 1-2). Maituturing itong kasalungat ng dalumat ng “capacity” o “kakayahán” (Lanada et al. 2016, 24-29). Sa kaniyang pag-aaral ng pananalasa ng pesteng balang, kinasangkapan ni Orillo-Juan ang “*lente ng vulnerabilidad*,” isang panibagong perspektibang nalikha upang salungatin ang palasak na

hazards paradigm (2017, 2-3). Tinitingnan sa *hazards paradigm* ang mga *hazard* bilang eksternal, aksidental, nasa labas, at tiwalag sa lipunan, at ang mga usapin ng *disaster at risk* sa lipunan ay nangangailangan lamang ng “purong lunas na teknokratiko” (Orillo-Juan 2017, 3; tingnan din ang Gaillard 2007, 524). Maaaring kaparehas din nito ang panganib sa makitid na pananaw ng mga Amerikanong ekokritiko. Ipinupunto naman ng *lente ng vulnerabilidad*

kung paano ang mga pamayanan ay nalalantad sa iba’t ibang *hazard*. Sa tuwing may disaster na magaganap, higit na pinagtutuunan ng pansin kung sino ang mga apektado at ang kanilang kakayahang maging matatag sa gitna ng pagsubok at kapagdaka ay makabangon mula sa epekto ng *disaster*... Maaaring ugatin ang estado ng kanilang pagiging *vulnerable* mula sa mga istrukturang sosyal, pulitikal, ekonomiko, kultural, at historikal ng lipunan na kanilang ginagalawan.

Kapabayaan sa panig ng gobyerno, kasalatan sa mga serbisyoong panlipunan, at ‘di pantay na karapatan sa mga rekurs (resources) ang siyang nagdudulot ng pagsasantabi o marhinalisasyon ng mga tao, dahilan upang lalo pang maging lantad sa mga *hazard* (Orillo-Juan 2017, 3-4).

Umaayon dito ang pananaw ni Greg Bankoff sa kaniyang pag-aaral sa baha. Iginigiit ni Bankoff (2003, 95) na bagaman kaugnay ang penomenon ng pagbaha sa mas malawak na pang-ekolohiyang global na krisis, isa rin itong epekto ng mas lokalisadong gawain ng tao. Parehong kinilala nina Bankoff (2003, 96) at Orillo-Juan (2017, 3-4) ang argumento ni Terry Cannon na bagaman likas ang mga *hazard*, hindi ganito ang mga *disaster*. Mayroong ‘natural hazard’ ngunit walang ‘natural disaster.’ May transpmasyong nagaganap mula sa pagiging *hazard* patungo sa pagiging *disaster*. Para kay Cannon, “Kung

gayo'y idinidiin ng vulnerabilidad ang kalagayan ng isang lipunan na ginagawang posible ang isang hazard na maging isang disaster" (sipi kay Gaillard 2007, 522). Ayon din kay Bankoff (2003, 96), lumilikha ang mga panlipunang sistema ng di-pantay na pagkakalantad sa *risk*. Nakapaloob sa mga ugnayang pangkapangyarihan (*power relations*) sa lipunan ang mga inekwalidad na ito ng pagkakalantad sa panganib at pinsalang hatid ng *disaster*. Mahahalagang salik ang uri, kasarian, gulang, etnisidad, lahi, relihiyon, at ibang puwersang panlipunan para matukoy ang antas ng vulnerabilidad ng tao sa harap ng *disaster*.

Ipinailalim nina Mary Anderson at Peter Woodrow (Lanada et al. 2016, 19-20) ang vulnerabilidad sa tatlong erya: a) pisikal/materyal, b) panlipunan/organisasyonal, at c) pangkamalayan (*attitudinal/motivational*). Sa pisikal/materyal, maaari itong pumaksa sa pang-ekonomiya, pangheografiya, at pangkalusugang salik: mas vulnerable ang mga indibidwal o pangkat na nasa mapanganib na lokasyon, may mahinang materyales ng tahanan, walang akses sa mga kaparaanan ng produksyon, may mahinang pangangatawan, may-kapansanan, at iba pa. Sa panlipunan/organisasyonal, mas titingnan ang kalagayan o kondisyong panlipunan ng mga indibidwal, na naiimpluwensyan ng mga puwersa at institusyong panlipunan. Maaari itong magbunsod sa pakikinabang ng ilan at pagsasagilid ng iba. Pumapasok din dito ang istrukturang pampamilya, uri, relihiyon, kasarian, etnisidad, ideolohiya, wika, pamunuan, at institusyon. Sa pangkamalayan naman maihanay ang mga sikolohikal na salik na kinakailangan para sa pag-angkop sa isang partikular na krisis. Kabilang dito ang pananaw, impluwensya, inisyatiba, pananampalataya, pagsasarili, pakikiisa, at pakikiangkop.

Konektado ang vulnerabilidad sa tinatawag na 'resilience.' Hinggil dito, kinilala ni Jean-Christophe Gaillard (2007, 523) ang pag-iiba nina Stephen R. Dovers at John W. Handmer sa tatlong antas ng panlipunang *resilience* (*social resilience*): sa pamamagitan ng 1) pagsalungat (*resistance*) sa pagbabago, 2) lumalawig na pagbabago sa gilid (*margins*), at 3) pagiging bukas (*openness*) at pakikiangkop (*adaptability*). Kung gayon, tulad ng

pagsunod ng United Nations International Strategy for Disaster Reduction (UNISDR) sa pagpapakahulugang ito, ang terminong “resilience” ay sumasakop sa mga kahulugan ng “pagsalungat/ pagtanggi/ paglaban/ katatagan” sa anumang banta, pinsala, at pagbabago, at “pagbabago/ pagiging bukas (*openness*)” upang makabangon at makaangkop. Dagdag pa niya, “Nagkakaiba ang resilience sa vulnerabilidad sa pamamagitan ng pagkilala nito sa kakayahan at sa pamamaraan kung paanong tumutugon ang mga tao sa mga krisis at disaster. Sa kabilang banda, sinasaklaw lamang ng vulnerabilidad ang pagkakalantad ng mga indibidwal na magdusa sa pinsala at gayo’y upang gawing isang disaster ang pagdating ng isang likas na hazard” (Gaillard 2007, 523). Tulad naman ng paglalapat ni Orillo-Juan ng ‘kasaysayan at vulnerabilidad’ sa kontekstong Pilipino, at katuwang ng multikultural na pag-aaral ni Gaillard ng *resilience* ng mga tradisyunal na lipunan, maidadagdag ang sikolohikal na pag-aaral hinggil sa pampamayanang resilience (*community resilience*) noong pananalasa ng Ondoy, na isinagawa nina Maria Luisa G. Adviento at Judith M. de Guzman (2010). Tinukoy nina Adviento at de Guzman (2010, 101) ang mga ‘positibong katangian’ (*positive characteristics*) sa lente ng *positive psychology*.

Makatutulong ang mga kasangkapang teoretikal na ito na hiniram mula sa iba’t ibang disiplina upang mas holistiko, siyentipiko, at malalim ang panunuri sa mga tekstong pampanitikan. Kung idurugtong dito ang agos ng kilusang ekokritisimo, makikita ang namamayaning kaisipan na salungat sa panlipunan at pangwikang konstraktibismo ng kalikasan. Sapagkat nagging pangunahing perspektibo ang ekosentrismo (pagtuuon sa kapaligiran), umaalpas ang mga ekokritiko sa ‘panlipunang konstraktibismo’ at ‘lingguwistikong determinismo’ sa pagbasa ng panitikan (Barry 1995, 255). Gayumpaman, sa isasagawang panunuri ng akdang pambata, titingnan ang interseksyon ng lipunan at kalikasan sa panitikan. Isang puna mula kay Alan Liu sa mga ekokritiko (na napunto na rin ni Evasco), na ang pagdidiin sa kalikasan, bilang “naririyan na,” ay isang paraan ng pag-iwas sa politika at usaping panlipunan (Barry

1995, 244). Sapagkat ang disaster ay isang penomenong maaaring tingnan sa lente ng vulnerabilidad at resilience, mga pananaw na nakalubog sa panlipunang konstraktibismo, hindi maaaring iwasan ang pagtalakay sa bagyo at baha nang hindi kinokonsidera ang pangkasaysayang kaligiran, pampolitikang puwersa, at panlipunang kalagayan na nasa loob ng mga kuwento.

Bagyo bilang Disaster sa Panahon ng Administrasyong PNoy

Maaaring tingnan gamit ang materyalistang pagtingin ang pag-usbong ng mga kaisipan hinggil sa disaster. Sa pag-aaral na ito, iginigiit ang kahalagahan ng panahon ni PNoy bilang tagpuan ng paglulunsad at paglilinang ng mga panibagong pananaw at paradigma hinggil sa disaster. Hindi mapangyayari ang ganitong inobasyon kung hindi muna kikilalanin ang mga disaster bilang materyal na batayan ng pagsibol ng ideya at kamalayan.

Nagsisilbing ikutang usapin sa panahon ng Administrasyong Aquino ang disaster na dulot ng mga bagyo. Sa pagpapahayag pa lamang ni Aquino ng kandidatura para sa pagkapangulo noong 9 Setyembre 2009, hinarap na ng bansa ang magkasunod na (TS) Ondoy (*Ketsana*, 24-27 Setyembre 2009) at (T) Pepeng (*Parma*, 30 Setyembre- 10 Oktubre 2009). Tinatayang nagkakahalaga ng Php 11 bilyon ang pinsala sa impraestruktura at agrikultura ng (TS) Ondoy, samantalang lumobo na sa Php 27.297 bilyon ang pinsalang dulot ng (T) Pepeng (“NDCC Update: Ondoy and Pepeng” 2009, 4-5). Sa pagkakaluklok ni PNoy matapos niyang manumpa noong 30 Hunyo 2010, nanalasa naman ang (T) Yolanda (*Haiyan*, 6-9 Nobyembre 2013), kung saan tinatayang Php 89.6 bilyon ang kabuuang halaga ng pinsala, 1,084,762 bilang ng

kabahayan ang nasira, 6,300 katao ang namatay, 28,689 ang sugatan, at 1,061 ang nawawala (“NDRRMC Update: Yolanda” 2014, 1). Ayon sa Citizens’ Disaster Response Center, “Malaki ang naiambag ng Typhoon Yolanda sa pagtaas sa mga naapektuhang tao, na naglagay sa 2013 bilang ang taong pinaka-apektado ng disaster mula pa noong 2006 nang may kabuuang 26,131,924 naapektuhang tao” (CDRC 2013, 9). Ilan pa sa mga bagyong nagdulot ng matinding pinsala at panganib sa panahong ito ay ang (T) Juan (*Megi*, 15-20 Oktubre 2010), (TS) Sendong (*Washi*, 14-18 Disyembre 2011), (T) Pedring (*Nesat*, 26-28 Setyembre 2011), (TS) Gener (*Saola*, 30-31 Hulyo 2012), (T) Pablo (*Bopha*, 2-9 Disyembre 2012), (T) Glenda (*Rammasun*, 13-17 Hulyo 2014), (T) Ruby (*Hagupit*, 3-10 Disyembre 2014), (T) Lando (*Koppu*, 14-22 Oktubre 2015), at (T) Nona (*Melor*, 9-17 Disyembre 2015) (CDRC 2010, 10; 2011, 6; 2012, 6, 10; *Patnubay sa Weder Forkasting* 2014, 62-63).

Nagbunsod ang mga mapaminsalang disaster sa reoryentasyon ng pananaw sa pananaliksik at pagresponde sa pananalasa ng bagyo. Bago pa man kay PNoy, itinaguyod na ng *Philippine Disaster Risk Reduction and Management Act of 2010* (naaprubahan, 27 Mayo 2010) bago bumaba sa puwesto si Pang. Gloria Macapagal-Arroyo. Ipinagpatuloy naman ni PNoy ang National Disaster Risk Reduction and Management Plan (NDRRMP) at Pre-Disaster Risk Assessment (PDRA) ng National Risk Reduction and Management Council (NDRRMC). Kasunod na sinimulan ang Project Nationwide Operational Assessment of Hazards (NOAH) noong 2012 ng Department of Science and Technology (DOST) (“Philippine Disaster Risk” 2010; Montenegro 2015). Nagmistulang ‘paradigm shift’ ang pagpapabuti ng batas hinggil sa *disaster management* sa Pilipinas, nang palitan ang Presidential Decree No. 1566 (11 Hunyo 1978), na nagtagtuguyod ng National Program on Community Disaster Preparedness, ng Republic Act No. 10121 (27 Mayo 2010) (“Philippine Disaster Risk” 2010; “Y It Happened” 2014, 2-3). Nagsilbing ugat ng mga proyektong ito ang kolektibong danas matapos ang mapinsalang Ondoy at Pepeng sa panahon ni Pang. Macapagal-Arroyo. Batay sa

Seksyon 5 ng RA 10121, pinalitan ang National Disaster Coordinating Council ng National Disaster Risk Reduction and Management Council na binubuo ng mas maraming kasaping-ahensya (“Philippine Disaster Risk” 2010). Gayundin, idinidiin ng RA 10121 ang sumusunod na mga inobasyon: 1) lapit na mula ibaba pataas (lokal patungong nasyonal) na higit na humihikayat ng pakikilahok sa pagpapahina ng disaster risk, 2) pananaw na sinasalamin ng vulnerabilidad ang disaster sa halip na likha lamang ng pisikal na hazard, at 3) tuon sa tunay na panlipunan at pantaong pagpapaunlad upang mapahina ang disaster risk, sa halip na tuon lamang sa pagtugon at pagmamatiyag sa mga disaster (“Y It Happen” 2014, 3).

Gayumpaman, hindi rin maikakaila ang mga usapin at suliranin sa panahon ni PNoy hinggil sa paghahanda, pagresponde, at mitigasyon kapag may nangyayaring disaster. Ayon sa Philippine Disaster Report 2013 ng Citizens’ Disaster Response Center, bagaman nagpakita ng pababang trend ang dalas (*frequency*) ng disaster mula 2004 hanggang 2010 at 2012 hanggang 2013, kapansin-pansin naman ang matinding pagtaas mula 2012 hanggang 2013 (pazigzag-zigzag mula 2004 ang trend) ng bilang ng mga naapektuhang tao (2013, 9). Isa itong pagpapatunay sa tunguhin ng lente ng vulnerabilidad na hindi lamang ang panlabas na ‘likas na hazard’ ang bumubuo sa disaster, kundi maging ang mga panloob na kontradiksyon at inekwalidad sa lipunang naapektuhan ng disaster. Sa Yolanda, naitala ang mga problema tulad ng kabagalang ng pagresponde, kuwestiyonableng pagtatala ng *casualty*, kawalan ng *immunization* para sa mga boluntaryo, isyu ng ‘no-show’ ng pangulo, pagkapanis ng libo-libong food packs na tinatayang nagkakahalaga ng Php 2.8 milyon para sa mga nasalanta, milyong-milyong halaga ng *cash donation* na hindi pa nagagastos at nakatago lamang sa mga *bank account* ng Department of Social Welfare and Development, at hindi maayos na ugnayan ng pamahalaan at mga lokal na ahensya sa pag-aabot ng tulong (Torres-Tupas 2013; Ramos 2013; Dinglasan 2014; Hegina 2014; Cabacungan 2015). Sa inilabas na resulta ng survey ng Pulse Asia noong

Disyembre 2013, bumaba ang *approval rating* ni PNoy ng 6% (Santos 2014). Isinagawa ang *survey* na ito matapos ang maiigting na disaster tulad ng matinding lindol sa Bohol at ang pananalasa ng Yolanda. Sa parehong buwan, naglabas din ng resulta ang Social Weather Station (SWS) kung saan tumaas ng 1% ang *satisfaction rating* at 2% ang *overall 2013 rating* ni PNoy (Santos 2014), samantalang maitutumbas ang “very good” sa 73% *approval rating* ni PNoy na sinasabing boses diumano ng mga nasalanta ng Yolanda (Corrales 2014). Kinaharap nito ang panunuligsa mula sa bloc ni Leyte Representative Martin Romualdez; nagprotesta rin ang 15,000 katao sa Leyte at Samar bilang pagkundena rito (Cruz 2014). Sumikat ang katawagang ‘Noynoying’ na nangangahulugang ‘do-nothing’ o ‘walang ginagawa’ (“Noynoying” 2012; “‘Noynoying’ gets international attention” 2012). Isa ang usaping pandisaster sa mga isyung tinukoy ng Anakbayan na kakikitaan ng *Noynoying*, partikular ang disaster ng (TS) Sendong sa Hilagang Mindanao (Castillo 2013, 77-79).

Sa iba namang usapin tulad ng edukasyong pangkapaligiran at pandisaster, isa sa mga tugon para sa “pangangailangang palakasin ang kampanya para sa madali at simpleng weder forkasting upang maiwasan at makaligtas sa anumang peligrong hatid ng weder” (Virgilio S. Almario, sa *Patnubay 2*, 2015) at “pagsasakapangyarihan sa kabataan na paniguruhing ligtas ang kanilang mga sarili... na mainam na makababawas sa personal na antas ng risk sa mga hazard” (Bro. Armin Luistro, FSC, sa *What Happens* iii, w.t.) ay ang paglalathala ng mga pang-edukasyong materyal at akda. Ito ang mga layunin ng paglilimbag ng *Patnubay sa Weder Forkasting* sa pagtutulungan ng DOST at Komisyon sa Wikang Filipino (KWF), at *What Happens in Disasters*, sa pagtutulungan ng Department of Education (DepEd) at Japan International Cooperation Agency (JICA). Sa antas pandaigdigan, nangunguna ang mga *non-government organization* para sa pananaliksik at paglalathala para sa edukasyong pangkapaligiran sa kabataan. Naunang inilathala noong 2010 ng Save the Children ang *Living with*

disasters and changing climate: Children in Southeast Asia telling their stories about disaster and climate change, kung saan mababasa ring tumulong ang naturang organisasyon sa mga nasalanta (lalo na ang mga bata) ng bagyong Ketsana (Ondoy) sa Pilipinas at Vietnam (Chaimontree 2010, 9). Inilabas ng United Nations Children's Fund (UNICEF) at International Strategy for Disaster Risk Reduction (UNISDR) noong Disyembre 2011 ang *Children and disasters: Building resilience through education* na sumaklaw sa mga bansang kabilang sa Central and Eastern Europe/The Commonwealth of Independent States (CEE/CIS). Taong 2011 din inilathala ng International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies ang *Public awareness and public education for disaster risk reduction: A guide*. Makapangyarihan ang paggigiit sa mga publikasyon na “hindi dapat tingnan ang mga bata bilang mga biktima, kundi mga tagaganap” sa pagtugon sa mga epekto ng disaster at pagbabagong-klima (Chaimontree 2010, 4), at ang paghulma sa madla bilang mga “aktibong bahagi ng kultura ng kaligtasan” (“Public awareness” 2011, 14).

PANUNURI

Kaligirang Pangkasaysayan ng Produksyon ng mga Picture Book

Gamit ang ekokritikong dulong na nagtutuon din sa kaligirang panlipunan at pampanitikan, pag-aaralan dito ang ilan sa mga akdang pambatang nailathala sa loob ng administrasyong Aquino (2010-2016) (eksepsiyon ang *Bituin* na naunang lumabas noong 2009). Mahahati ito sa dalawang kategorya: 1) mga *picture book*, na may parehong gampanin ang berbal at biswal na naratibo para sa paglalahad ng kuwento, at 2) mga aklat impormasyonal, na nagtatampok ng mga kaalaman na maaaring walang

‘tunay’ na banghay/ salaysay/ kuwento, o hindi-katha (nonfiction). Maibibilang ang mga sumusunod bilang *picture books*: *Bituin and the Big Flood* (2010), *Signal Number 3* (2014), *Noah and the Great Flash Flood* (2014), *Maria’s Colorful Banca* (2014), at *What Happens in Disasters* (inilunsad 2016). Para naman sa mga akdang impormasyonal: *Let’s Get Ready* (2013), *Can We Live without Trees?* (2014), *Handa ako!* (2015), at *Patnubay sa Weder Forkasting* (2015). Para sa panunuring ito, magtutuon lamang sa mga *picture book*.

Bagaman umiikot sa bagyo bilang isang likas na hazard, iba’t iba ang ibinabahaging disaster sa mga *picture book*. Pinakamadalas na itampok ang baha (sa *Bituin and the Big Flood*, *Noah and the Great Flash Flood*, *What Happens in Disasters?*, at *Signal Number 3*), kung saan maihahanay ang pinsala batay sa lebel ng baha o sa lakas ng pagragasa nito. Makikita ring hazard ang malakas na bugso ng hangin (sa *Maria’s Colorful Banca*), matagalang buhos ng ulan (sa *Noah and the Great Flash Flood*), pagguho ng lupa (sa *Bituin and the Big Flood*), at pananalasa at pagragasa ng madumi o maputik na baha (sa *What Happens in Disasters?*).

Mahihinuha mula sa paglitaw ng mga akda ang korelasyon nito sa pananalasa ng ilan sa pinakamapaminsalang bagyo sa Pilipinas. Nauna nang sumibol ang unang tagapagsulong ng kathang pambata na nagtatampok ng karanasan, kaalaman, at kamalayang pandisaster noong 2009, isang taon bago ang administrasyong Aquino. Sinulat ng mamamahayag at kolumnistang si Ma. Ceres P. Doyo at iginuhit ng kartunista at pintor na si Jess Abrera, inialay ang *Bituin ang the Big Flood* sa mga batang nasawi at nakaligtas noong bagyong Ondoy at Pepeng (Doyo at Abrera 2010, 3). Inilimbag ito ng Anvil Publishing, Inc., at lumabas sa mga pamilihan ng aklat noong 24 Disyembre 2009 (Doyo 2009). Ilan sa mga pinagbatayan ng materyal ni Doyo ay ang pagbisita sa isang disaster area, mga balita, at primaryang tala hinggil sa trauma ng mga batang nagdusa sa mga disaster na nangyari kamakailan (Doyo 2009). Isang bahagi ng parateksto (Doyo at Abrera 2010, 24) ang listahan

ng mga gabay na tanong na mag-uugnay sa kuwento at sa karanasan ng mga bata, at humihikayat na ibahagi ang kanilang karanasan, lalo na kung nahihiapan silang ikuwento ito. Kumonsulta rin si Doyo sa isang *child psychotherapist* upang mapabuti pa ang kuwento at mga gabay na tanong (Doyo at Abrera 2010, 3).

Taong 2014 nang mailalathala ang tatlong *picture book* batay sa disaster mula sa Yolanda noong 2013: *Signal Number 3, Maria's Colorful Banca*, at *Noah and the Great Flash Flood*. Dalawang akda ang naisulat ni Luis P. Gatmaitan na tumatalakay sa disaster. Una niyang sinulat noong 2005 ang isang personal na sanaysay na naglalahad ng karanasan ng mga bata na napinsala ng pagguho ng lupa sa Real, Infanta, at Nakar sa Quezon. Nakabatay ang sanaysay na *Tapok at Banlik* sa kaniyang karanasan nang magtungo bilang facilitator ng Arts Therapy Workshop sa UNICEF-CCP sa Real, Quezon kung saan naganap ang ‘mudslide tragedy’ noong Nobyembre 2004 (Gatmaitan 2018). Nagwagi ito ng Unang Gantimpala sa Don Carlos Palanca Memorial Awards para sa Sanaysay noong 2005 din. Naisipan naman niyang ituloy ang pagsulat ng isang kuwentong pambata hinggil sa disaster nang maganap ang trahedy ng Yolanda sa Tacloban: “Nang maganap ang Yolanda, pinangatawanan ko nang sulatin ang akda upang makapag-ambag ako sa ani ng panitikang pambata tungkol sa natural disasters” (Gatmaitan 2018). Makikita ang koneksyon sa *Tapok at Banlik* sa kaniyang pag-aalay sa *Signal Number 3*, na iginuhit ni Jether Amar at inilathala ng OMF Literature Inc.: “For the child survivors of the Real, Quezon mudslide tragedy” (Gatmaitan at Amar 2014, end paper).

Kinatha naman ang *Maria's Colorful Banca* ng apat na manlilikha: ang mag-inang Ella Louise Francia at Minnie Francisco-Francia bilang mga may-akda at sina RJ Aquino at Janice Y. Perez bilang mga tagaguhit. Isang *self-published* na akda, nakabatay ang kuwentong ito sa karanasan ng mga taga-Bantayan Island sa dulo ng Cebu, kung saan naganap ang ikaapat na pag-*landfall* ng (T) Yolanda noong 8 Nobyembre 2014 (Francia et al. 2014, 24; “NDRRMC Update:

Yolanda” 2014, 1). Bahagi naman ng mga proyekto sa pagitan ng Japan International Cooperation Agency (JICA) at administrasyong Aquino (partikular ang Department of Education) ang paglalathala ng isang *story book* na nagsusulong ng kamalayang pandisaster para sa mga mag-aaral, ang *What Happens in Disasters*. Inilunsad ang akdang ito na naglalaman ng mga tala mula sa mga piling batang nakaranas ng likas na disaster sa Bohol, Albay, Leyte, Maynila, at Samar noong 2016 (“News from Philippines” 2016, 5). Inilathala naman ng Chikiting Books ng Vibal Publishing ang *Noah and the Great Flash Flood* (2014), na sinasabing isang reformulisadong kuwentong mula sa Bibliya na naggigiit ng kamalayang pangkapaligiran.

Mga Aklat Impormasyonal

Sa bahaging ito, bahagyang tatalakayin ang iba pang mga akdang pambata na pumapaksa sa disaster, at nasa isang partikular na anyo ito: ang mga aklat impormasyonal. Makikita “ikatlong dekada ng panitikang pambata” (2000-2009) ang “paglawig ng depinisyon” ng panitikang pambata, kung saan lilitaw ang “mga aklat na hindi maituturing na sumusunod lamang sa anyo ng *picture book* na palasak na anyo ang [sic] panitikang pambata sa bansa” (Evasco 2012, 129-130). Mula sa namamayaning *picture books* na kakikitaan ng naratibo o kuwentong inilalahad ng salita at guhit, nagkaroon ng paglago ng mga aklat impormasyonal, kung saan pangunahin ang impormasyong inilalahad kaysa sa kuwento ng aklat. Sa pandaigdigang produksyon ng aklat impormasyonal, matatag na ang pundasyon nito na masisilayan sa anyo ng mga encyclopedia, almanac, at atlas para sa mga bata at kabataan. Kadalasan, di-piksyon ang nilalaman ng mga aklat impormasyonal. Pinuri naman ni Evasco (2012, 132) ang ambag ng Adarna House sa

pagtaguyod ng mga aklat impormasyonal, ang mga “ensayklopedik na aklat reperensiya ng mga impormasyon at pangkulturan kaalaman para sa batang Filipino.”

Ang produksyon ng mga akdang impormasyonal ay maikakategorya bilang komersyal at pampamahalaan. Dalawang ahensyang pampamahalaan, ang Komisyon sa Wikang Filipino (KWF) at ang Philippine Atmospheric Geophysical and Astronomical Services Administration (PAGASA) ang nagtulungan upang mailathala ang isang diksyunaryo ng mga terminong may kinalaman sa weder, ang *Patnubay sa Weder Forkasting* (2014). Bagaman hindi direktang sinasabing pambata ito, makikita sa anyo ng mga larawan at sa pagiging “ensayklopedik” nito ang pinagtutuunang mambabasa. Sa mga komersyal na publikasyon, nariyan ang inilathala ng Anvil Publishing, *Let’s Get Ready* (2013), at ang mga inilathala ng Adarna House, *Handa ako!* (2015) at *Can We Live without Trees?* (2014), na isa sa serye ng impormasyonal na aklat na kinabibilangan ng *Can We Plug Into Lightning?* (2007), *Can We Drink the Ocean?* (2007), at *Can We Live on Mars?* (2009).

Masisilayan sa mga aklat impormasyonal ang pagtatampok ng iba’t ibang anyo ng hazard, na maaaring mahati sa apat na kategorya: bagyo, sunog, pagsabog ng bulkan, at lindol. Higit pa sa pagiging isang manwal ng mga praktikal na kaalaman sa panahon ng disaster, ipinamalas din (halimbawa ng *Let’s Get Ready*) ang pagiging interaktibo sa pamamagitan ng mga word puzzles hinggil sa paksa. Mahalagang elemento rin ang mga ilustrasyon upang gawing kapana-panabik at nakapagpapanatili ng *attention span*. Higit pa roon, makikita sa mga akdang impormasyonal na ito ang maingat na pagpapakahulugan sa mga terminong pandisaster. Isa itong pagpapamalas ng pagtuturo ng mga siyentipikong konsepto kapanabay ng edukasyong pangkultura at panlipunan. Gayumpaman, maaari ring tingnan ang ilang mga kalituhan tulad ng mga “sinonismong walang hangganan,” suliranin sa tuwirang panghihiram, at inkonsistensi, tulad ng maipupuna sa *Patnubay sa Weder Forkasting* (de Leon 2018).

Bago Maganap ang Disaster: Ang Kaligiran ng Vulnerabilidad

Bilang isang panlipunang konstrak, binibigyang-diin ng konsepto ng vulnerabilidad hindi lamang ang salik ng pangkalahatang kalagayan ng pangkapaligirang krisis kundi maging ang mga partikularidad sa bawat lugar. Sa kaniyang pag-aaral hinggil sa hazard ng baha, kinilala ni Bankoff (2003, 95) ang dalawang sanhi ng pagbaha: global na krisis pang-ekolohiya, at mga lokalisadong gawain ng tao. Ayon naman sa Citizens' Disaster Response Center (2014, 5-6), mahahati ang mga katangian ng vulnerabilidad ng Pilipinas sa dalawa: a) ang pisikal at heograpikal na katangian, at b) sosyo-ekonomiko at pampolitikang kalagayan, na kinabibilangan ng kahirapan, kakulangan sa trabaho, mababang sahod at mataas na *cost of living*, at hindi sapat na panlipunang serbisyo. Tumatapat ito sa paghahanay nina Anderson at Woodrow, ang pisikal/materiyal at panlipunan/organisasyonal (Lanada et al. 2016, 19-20).

Sa bahaging ito, sisimulan ang pagbasa sa pagtingin sa heografiya at topografiya ng pamayanan sa kuwento. Lumilitaw na mas vulnerable ang mga pook batay sa kanilang lokasyon at taas ayon sa lebel ng dagat (Bankoff 2003, 99). Maliban sa disaster ng bagyo, nagsisilbing hazard ang baha sa mga naturang kuwento. Mahihinuhang nasa rural na lunan ang karamihan sa mga kuwento, lalo na sa *Bituin and the Big Flood, Noah and the Great Flash Flood*, at *Maria's Colorful Banca*. Mapapansing malapit sa bundok ang bahay nina Bituin, na kalauna'y makikitang may natapyas na bahagi dulot ng kawalan ng mga puno sa panahon ng disaster (Doyo at Abrera 2010, 22-23). Tutukuying sa baryo nakatira si Noah sa unang *spread* pa lamang (Zamora-Martinez at Doctor 2014, 3). Masisilayan naman ang pampang ng dagat malapit sa tirahan nina Maria (Francia et al. 2014, 5-6). Kabuhayan din ni Maria

at ng kaniyang ama ang kanilang taniman ng mga lato (*seaweed*), at isa ring pasyalan ang mga bakawan (*mangrove*) na tirahan ng mga alitaptap at munting isda (Francia et al. 2014, 1-2, 7-8). Pupuntuhin naman sa “The Typhoon that Swept Us Away” sa *What Happens in Disasters?* na nakatira ang pamilya ni Bert sa isang islang madalas na binibisita ng bagyo, bagaman hindi ito direktang inilalarawan ng ilustrasyon (Dayao at Santillan 2016, 30).

May iminumungkahi namang sosyo-ekonomikong antas kung susuriin ang istruktura ng mga bahay at mga kagamitan ng mga tauhan. Sa *Signal Number 3*, maaaring sabihing nasa gitnang-uri (*middle-class*) ang tampok na pamilya sapagkat mayroon silang dalawang-palapag na bahay, na may antenna (telebisyon?), yerong bubong, at disenyong ‘bahay-na-bato;’ mga muwebles, ilaw, at radyo sa silid-kainan; kapasidad na maghanda ng emergency kit; mga tinukoy na gamit (“appliances, furniture, and other things”); edukasyon nina Yani at Tintin (itinanong ni Tatay kung natapos na ni Yani ang kaniyang assignment); at komposisyong ng pamilya (isang *extended family* sapagkat kasama ang lolo at lola maliban pa sa ina, ama, at dalawang anak; mayroon ding mga alagang aso) (Gatmaitan at Amar 2014, 2-3, 6-7, 8-13, 18-19, 24-25). Sa *Maria’s Colorful Banca*, masasabing ang pamilya ni Maria ay nasa uring manggagawa sa rural na tagpuan (*rural working class*). Ipinakita sa kuwento ang trabaho ng ama ni Maria (isang mangingisda, na nanghuhuli ng isda’t hipon, at may pinapalagong taniman ng lato). Kung kaya, ang pagkawasak ng paboritong bangka ni Maria ay hindi lamang nagbunsod ng kalungkutan kundi ng pagkaantala rin ng kabuhayan ng pamilya (Francia et al. 2014, 1-4, 9-10). Sa aspektong heograpikal, makikitang vulnerable ang kanilang bahay-kubo na nasa tabing pampang. Gayumpaman, pupuntuhin din ni Bankoff sa perspektiba ng arkitektura na “isang mabuting halimbawa ang payak na *nipa* at kawayang kubo: madali itong muling itayo kapag nasira at mas kaunti ang mapipinsalang tao sa panahon ng bagyo at lindol” (Bankoff 2007, 26).

Sa dalawang kuwento ng *What Happens in Disasters?* (2016) na tumatalakay sa bagyo at baha, mapapansin ang pagtukoy sa heograpikal na kondisyon. Ipinunto sa *What Lurks in Floodwater* na laging binabaha ang *area* ng paaralan na pinapasukan ni Clara, at nasabi rin ng kanilang guro na “We all know what to do when it floods” (Dayao at Santillan 2016, 20-21). Sa *The Typhoon that Swept Us Away*, nang payuhan si Mama ni Aunt Dolly na tumungong evacuation center, sinabi ni Mama na sanay na sila sa mga bagyo at makakapal naman ang kanilang sementong dingding (Dayao at Santillan 2016, 29). Isinalaysay rin na nakatira ang mag-anak sa isang pulong palaging dinadaanan ng mga bagyo, ngunit naramdaman nilang ligtas sila sapagkat nakatayo pa rin ang bahay matapos ang marami nang karanasan sa pananalasa ng bagyo (Dayao at Santillan 2016, 30). Ipinapahiwatig sa ganitong mga paglalahad (lokasyon, arkitektura, at kamalayan ng mga tao hinggil sa hazard at disaster) ang pagsasakaraniwan ng banta (*normalization of threat*), na bunsod ng pagiging malay sa posibilidad at dalas ng mga disaster sa pang-araw-araw na buhay sa lipunang Pilipino (Bankoff 2007, 26). Hinggil sa sosyo-ekonomikong kalagayan, nasa gitnang-uri ang parehong pamilya: makikita ang kapasidad na makapagpaaral ng anak, magpagamot sa hospital, at makabili ng bota at kapote (Dayao at Santillan 2016, 22-25), at makapagpundar ng bahay at makapag-ingat ng mga aklat, cellphone, at laptop (Dayao at Santillan 2016, 29-33).

Bilang panitikang pambata, kasama sa lente ng vulnerabilidad ang salik ng gulang. Maituturing na vulnerable ang mga bata sa harap ng disaster. Makikita ito sa pangangailangan ng mga tauhang nakatatanda upang malampasan ng mga bata ang unos. Sa *Signal Number 3*, ang ina ni Yani ang gumising sa kanila upang paakyatin sila sa itaas sapagkat tumataas na ang baha. Sila rin ang pinauna kasama ang kanilang mga lolo at lola. Hawak-hawak si Bituin ng kaniyang ina samantalang nasa batya naman ang kaniyang nakababatang kapatid habang sinasalubong ang baha. Yakap-yakap ng kaniyang ama’t ina

si Maria habang binabagyo ang kanilang tahanan. Gayumpaman, sa susunod na mga pahina ng mga kuwento, isasakapangyarihan ang mga bata sa pamamagitan ng pagbibigay sa kanila ng gampanin sa panahon ng pagbangon matapos ang bagyo.

Mahalagang salungguhitang din sa bahaging ito hindi lamang ang pagtukoy sa heograpiya, arkitektura, at sosyoekonomikong kalagayan, kundi maging ang mga lokaladong gawain ng mga tao na nakapag-aambag sa pagpapataas ng risk na siyang nagdudulot din ng vulnerabilidad sa mga tao. Mahihinuha mula sa mga lokaladong gawain ang isang tradisyonal na didaktikong formula: ang pagpupunto ng ‘sanhi-bunga’ sa mga kuwentong nagtatampok ng tunggaliang tao-kapaligiran. Higit itong makikita sa *Noah and the Great Flash Flood*, kung saan ang pagpuputol ng puno, pagtatapon ng basura sa dalampasigan, pagtatapon ng mga pinagbalatan ng gulay sa sapa, at pagtitimbon ng mga kalat sa lupa ay sinasabing pag-aabuso ng tao sa kalikasan, kung kaya’t kinakailangan ang isang delubyo na magtuturo sa kanila na magbalik-loob sa kalikasan (Zamora-Martinez at Doctor 2014, 6-13, 26-27). Ganito rin ang napagtanto ng mga taong nagbakwit sa komunidad nina Bituin: “dapat huwag putulin ang lahat ng mga puno sa bundok” at “hindi tayo dapat basta magtapon ng basura kahit saan para makadaloy nang maayos ang ilog” (Doyo at Abrera 2010, 16-17). Mula rito, sumisibol ang isang arketipo ng didaktikong panitikan: *Loob—Pagkawala(y) ng Loob—Pagbabalik-loob* (tingnan ang Guillermo 2014, 14). Ang ganitong *pagkakaroon ng loob* sa kalikasan, *pagkawala o pagkawalay ng loob* dulot ng ganid at pag-abuso sa kalikasan, at *pagbabalik-loob* matapos ang isang mapaminsalang disaster ay masisilayan na sa mahabang tradisyong didaktiko sa mga kuwento, lalo na sa kuwentong pambata na ang isang pangunahing tungkulin (*function*) ay magbigay-alaral o babala. Maiuugat pa ito sa kuwentong-bayan ng diwatang si Mariang Sinukuan ng Bundok Arayat, kung saan ang pagkaganid at pag-abuso ng mga tao sa kalikasan ay nagbunsod ng disaster sa anyo ng

kadahupan ng mga likas na yamang mula sa ilahas. Tulad ng nailahad na, nabigyan na ito ng kategorisasyon ni Evasco bilang mga kuwento ng ‘pagbabanta’ at ‘paghihilom’ (2007, 55-62). Sa pagdaragdag ng isang makapangyarihang metapisikal na nilalang, masasabing hindi lamang nananatili bilang tunggaliang tao-kalikasan ang arketipo ng mga kuwento, kundi maging ng tunggaliang tao-Diyos/ nakatataas na nilalang (*higher being*). Nagsisilbing personipikasyon ng nakatataas na nilalang ang kalikasang inaabuso ng mga tao, at siyang nagdudulot ng mapangwasak na disaster. Kung gayon, pumapasok ito sa ‘kultura ng disaster’ o mga lokalisadong pakahulugan sa mga penomena ng hazard at disaster (tingnan ang Bankoff 2004, 91).

Sa pag-unlad ng mga akdang pambatang pandisaster, tinangka nang lampasan ang ganitong limitadong pananaw at nangangaral na tono ng pagkukuwento. Patunay rito ang mga akdang *Signal Number 3* at *Maria’s Colorful Banca* na higit na nagtutuon sa mga tema ng pakikiangkop, pagbangon, at muling pagbuo ng pag-asaya para sa mga bata at pamayanang nakaranas ng malagim na disaster. Napalitaw nito ang sinasabi ni Evasco (2011, 125) na bagaman didaktiko ang layunin, hindi nito dapat isantabi ang kasiningan na mapapalitaw sa “husay (*craft*) ng pagkakasulat.”

Habang at Pagkatapos ng Disaster: Mga Patunay ng Resilience

Matutukoy ang *resilience* sa mga bahaging *habang* at *pagkatapos* ng disaster. Lilitaw rito ang mga katangian ng mga tao upang makiangkop at makaalwan sa pinsalang dulot ng disaster. Kaugnay nito, tutukuyin din ang pagsasalikop ng vulnerabilidad at resilience sa daloy ng banghay ng mga kuwentong pambata.

RESILIENCE SA SIKOLOHIYANG PILIPINO

Sinasalungguhitán sa isang sikolohikal na pag-aaral patungkol sa pinsala ng Ondoy na ang pampamayanang resilience ay maaaring layon o isang proseso patungo sa isang inaasam na layon (Adviento at de Guzman 2010, 104). Mula sa napunto nang mekanismo ng pakikiangkop (*coping mechanism*) ng ilang dayuhang iskolar tulad nina Bankoff at Gaillard, natukoy naman nina Adviento at de Guzman ang ilang positibong katangiang taglay ng mga Pilipinong nakaranas ng disaster ng Ondoy. Ito ay ang *pakikibagay sa kalikasan, malasakit, bayanihan, tiwala, pagtitii, pagkamasayahan at palabiro, lakas ng loob at tapang sa gitna ng takot, pagkamaparaan, pasasalamat, at pananalig sa Diyos* (Adviento at de Guzman 2010, 110). Sa pagpupunto naman ni Bankoff (2007, 28) ng pagsasakaraniwan ng banta (*normalization of threat*) at mga kultura ng disaster at pakikiangkop (*cultures of disaster and coping*), tinukoy niya ang ilang katangian ng emosyonal at sikolohikal na adaptasyon: ang konsepto ng *bahala na* (maiugnay sa *lakas ng loob* at *tapang sa gitna ng takot* sa halip na sa fatalismo), mga elemento ng *pananampalataya* at *pananalig* sa kapangyarihan ng divinidad, *bayanihan* (lampa pa ito sa kahulugan ng ‘pagkakaisa/unity o ‘pagsasama-sama’/ togetherness sapagkat taglay ang konotasyon ng parehong pagkakilangan at ugnayan), *pakikipagkapwa* at *pakikisama* (na kaugnay ng *bayanihan* hinggil sa pagpapahayag ng pagiging nasa iisang pamayanan), at pagiging *masayahan* at *palabiro* (*sense of humor*).

Bilang ambag sa mga konsepto ng pagpapahalaga at positibong katangian nina Adviento at de Guzman (2010), at sa pinasimulan ni Bankoff (2007), nagsagawa ng preliminaryong paghahanay ng mga naturang konseptong ito kaugnay ng pagdadaluat ng Sikolohiyang Pilipino. Isa itong pagtatangka upang pag-ugnayin ang mga pagpapahalagang Pilipino sa konsepto ng *resilience* mula sa Kanluraning pagteteorya sa araling pandisaster.

Gumamit sa pag-aaral na ito ng dalawang pagsasakategorya ng pagpapahalaga at katangian: a) batay sa pakikipag-ugnayan, at b) batay sa uri ng *resilience*. Makikita sa unang pagsasakategorya ang hanay ng *pakikipag-ugnayang labas sa pakikipagkapwa-tao* na nakatuon sa mga panlabas at di-pantaong ugnayan. Kinikilala nito ang ugnayan ng tao sa kalikasan at sa diyos, na makikita sa *pakikibagay sa kalikasan* at *pasasalamat, pananalig*, at *pananampalataya sa diyos*. Higit na marami ang nilalaman ng hanay para sa *panloob na damdamin at pakikipagkapwa-tao*. Para kay Virgilio G. Enriquez, ang *kapwa* o *pakikipagkapwa* ay ‘batayang konsepto’ at ‘buod na pagpapahalaga’ (*core value*) sa Sikolohiyang Pilipino (Navarro 2004, 12-13). Sa isang maagang sulatin, ipinunto ni Enriquez (1977, 7) na ang *pakikipagkapwa* ay parehong *paninindigan* (*conviction*) at *pagpapahalaga* (*value*). Mahahati ang *kapwa* sa dalawa, batay sa pakikipag-ugnayan: *ibang tao* (tagalabas) at *hindi ibang tao* (tagaloob o kabilang sa atin) (Navarro 2004, 12-13). Sa *ibang tao*, kinasasaklawan ito ng *pakikitungo, pakikisalamuha, pakikilahok, pakikibagay, at pakikisama; samantala, sa hindi ibang tao, kabilang ang pakikipagpalagayang-loob, pakikisangkot, at pakikiisa* (Navarro 2000, 17). Pareho itong nasa tunguhin ng *pagkakaisang-loob* at *pag-aalay ng buhay para sa isa’t isa* (Navarro 2000, 17).

Inihanay ni Enriquez (1977, 4) ang dalumat ng *malasakit* sa ilalim ng *paninindigan* (*conviction*), na maaaring iugnay sa mas malalim na pakikiugnay sa kapwa (kung gayo’y sa hanay ng *hindi ibang tao*). Ang *bayanihan* ay maaaring maging pakikilahok at pakikisama (ibang tao), o pakikisangkot at pakikiisa (hindi ibang tao). Iba’t iba rin ang antas ng pakikipagkapwa para sa *pasasalamat*: maaari itong nasa anyo ng pakikitungo o pakikipagpalagayang-loob. Kinikilala naman na nakaangkla sa pakikipagkapwa ang *palabiro*, na maiuugnay sa *biro*, na kinikilala ni Enriquez bilang *associated behavior pattern* (kaugnay na kilos) (Navarro 2004, 16). Maaari namang ihanay sa panloob na damdamin ang *pagkamasayahan* (na kaugnay din ng *palabiro*), *pagkamaparaan*, at *pagtitiis*.

Para sa ikalawang uri ng pagsasakategorya, maihahanay ang

mga katangian at pagpapahalaga ayon sa uri ng resilience (Gaillard 2007, 523). Pumapasok sa kategorya ng *pagiging bukas/ pagbabago* (openness) ang mga nasa *pakikipag-ugnay sa labas ng pakikipagkapwa: pakikibagay sa kalikasan, pananalig sa diyos/pananampalataya at pananalig*. Kinikilala rito ang kakayahang tanggapin ng mga apektado ang kanilang kapalarang ibinunga ng mga likas na hazard, at ang pagpapasa-diyos ng lahat ng mga bagay na hindi na abot ng kontrol ng tao. Gayundin ang nasa *panloob na damdamin at pakikipagkapwa: pagkamasayahan, palabiro, pagkamaparaan, pakikipagkapwa, pakikisama, pasasalamat, malasakit, at bayanihan*. Maaaring sabihing tumatapat ang *pagiging bukas/ pagbabago* na uri ng resilience sa *accommodative/ colonial surface values* (paayong paimbabaw na pagpapahalaga) ni Enriquez sapagkat nagtagtaglay ito ng mga pagpapahalaga tulad ng *pakikisama* at *utang na loob* (Navarro 2004, 16).

Itinuturing namang *pagsalungat/pagtanggi/paglaban/katatagan (resistance)* ang *bahala na, lakas ng loob, tapang, pagtitiis, at tiwala*. Mahihinuha rito ang pakikibaka (*resistance*) mula sa mapaminsalang disaster. Para kay Alfredo V. Lagmay, iba ang *bahala na* sa konsepto ng *fatalism* sapagkat ipinapakita nito ang ‘*psychological ascendancy*’ sa harap ng mga pagsubok, mga di-mawaring kahihinatnan ng mga bagay, kakulangan sa kakayahon o paghahanda, o kawalang-tulong (1993, 32). Magkaugnay ang *tapang* at *lakas ng loob* na nagsisilbing mga *palabang pagpapahalaga (confrontative values)*. Hinggil sa *pagtitiis*, kinikilala rito ang pagharap sa hindi mapigilang unos na dulot ng kalikasan; kaiba ito sa *pagtitiis* sa anyo ng *pakikisama* o *pagbibigay* sa ibang taong mapang-abuso ng kapwa (Enriquez 1977, 8-9). Ang tinutukoy na *tiwala* rito ay hindi pagpapaubaya sa diyos o kalikasan, kundi tiwala sa sarili at kapwa na malalampasan ang pagsubok. Sa kabuuuan, maaaring itapat ang ganitong uri ng resilience sa tinatawag ni Enriquez na “*confrontative surface values*” (palabang paimbabaw na pagpapahalaga), na kinabibilangan ng *bahala na (determination), lakas/sama ng loob (guts/resentment), at pakikibaka (resistance)* (Navarro 2004, 16).

Tal. 1. Mga Positibong Katangian at Pagpapahalaga batay sa mga Ugnayan at Uri ng Resilience

	Pagiging bukas/ pagbabago (openness) (Gaillard 2007)	Pagsalungat/ pagtanggi/ paglaban/ katatagan (resistance) (Gaillard 2007)
Pakikipag-ugnay labas sa pakikipagkapwatao	<p><i>Pakikibagay sa Kalikasan</i> (Adviento at de Guzman 2010; cf. "Pakikibagay," Enriquez 1978)</p> <p><i>Pananalig sa Diyos</i> (Adviento at de Guzman 2010)</p> <p><i>Pananampalataya at Pananalig</i> (Bankoff 2007)</p>	
Panloob na Damdamin at Pakikipagkapwa sa Ibang Tao at Hindi sa Ibang Tao (cf. Enriquez 1978)	<p><i>Pakikipagkapwa</i> (Bankoff 2007; cf. Enriquez 1978)</p> <p><i>Pakisama</i> (Bankoff 2007; cf. Enriquez 1978)</p> <p><i>Pasasalamat</i> (Adviento at de Guzman 2010)</p> <p><i>Malasakit</i> (Adviento at de Guzman 2010; cf. Enriquez 1977)</p> <p><i>Bayanihan</i> (Bankoff 2007; Adviento at de Guzman 2010; cf. Enriquez 1977)</p> <p><i>Pagkamasayahan</i> (Bankoff 2007; Adviento at de Guzman 2010)</p> <p><i>Palabiro</i> (Bankoff 2007; Adviento at de Guzman 2010; cf. "Biro," Enriquez 1978)</p> <p><i>Pagkamaparaan</i> (Adviento at de Guzman 2010)</p>	<p><i>Bahala Na</i> (Bankoff 2007; cf. Lagmay 1993)</p> <p><i>Lakas ng Loob</i> (Adviento at de Guzman 2010)</p> <p><i>Tapang</i> (Adviento at de Guzman 2010)</p> <p><i>Tiwala</i> (Adviento at de Guzman 2010)</p> <p><i>Pagtitiis</i> (Adviento at de Guzman 2010)</p>

Tal. 2 Mga Positibong Katangian sa Bituin and the Big Flood (2010)

Uri ng Pakikipag-ugnayan	Positibong Katangian	Maiikling Sipi
Tao-Diyos	Pananalig at pasasalamat sa Diyos	"Others were praying" (pah. 16); "'Thank God, we can go home now'" (pah. 20)
Tao-Kalikasan	Pakikibagay sa kalikasan	"We will go to a place where we could be safe" (8)
	Malasakit	"'Let us save the puppy!'" (pah. 10); "Also in the banca was a piglet" (pah. 10)
	Bayanihan	"... [P]eople were waving from their rooftops, asking for help. Rescuers came riding on bamboo rafts used for fishing" (pah. 12)
	Tiwala	"People were helping one another, holding on to one another, protecting one another from flying objects and the strong flow of the flood waters" (pah. 12)
Tao-Kapwa Tao/ Panloob na Damdamin	Pasasalamat [sa ibang tao]	"Tatay and nanay thanked those who kept them safe during the night and those who provided food and drink during their short stay" (pah. 22)
	Lakas ng loob at tapang sa gitna ng takot	"'Don't be afraid'" (pah. 6); "'Be brave'" (pah. 6)
	Pagkamaparaan	"Nanay put Ping in the big basin used for washing clothes" (pah. 8); "Others rode on rafts made of banana trunks" (pah. 12)
	Pagkamasayahan at palabiro	"She was very happy that they were all together and going home" (pah. 22)
	Pagtitiis	"She wanted to eat rice but there were only biscuits, bread and water bottles" (pah. 20)

Tal. 3 Mga Positibong Katangian sa Signal Number 3 (2014)

Uri ng Pakikipag-ugnayan	Positibong Katangian	Maiikling Sipi
Tao-Diyos	Pananalig at pasasalamat sa Diyos	“‘P-Pero may awa ang ating Diyos’’ (pah. 17) “‘Hindi tayo papabayaan ng Diyos’’ (pah. 18) “‘Salamat po, Diyos ko,’ taimtim na usal ni Nanay” (pah. 26)
Tao-Kalikasan	Pakikibagay sa kalikasan	“‘Nararamdaman daw ng mga langgam ang paparating na pagbaha kaya minamabuti nilang umakyat pataas’’ (pah. 5); “‘Ay, mas nararamdaman daw ng mga hayop kung ano ang nangyayari sa lupa’’ (pah. 5)
Tao-Kapwa Tao/ Panloob na Damdamin	Malasakit	“‘Mas mahalaga rin po ang buhay nina Duke at Mash kaysa mga kasangkapan, di po ba?’’ (pah. 18); “‘Namigay pa siya ng kendi sa aming lahat’’ (pah. 18); “‘Ilang kapitbahay pala ang nagmagandang-loob na inilikas ang mga kamag-anak tungo sa mataas na lugar’’ (pah. 26)
	Bayanihan	“‘Tumulong tayo sa ating mga kapitbahay’’ (pah. 22)
	Tiwala	“‘Sa ilang saglit ay inihagis na nina Tatay at Tatang Piding ang lubid. ‘Dito, pare! Kumapit ka sa lubid! Bilis! Akyat na, pare! labot mo muna sa akin ang bata!’ sigaw ni Tatay’’ (pah. 20)
	Pasasalamat [sa ibang tao]	
	Lakas ng loob at tapang sa gitna ng takot	“‘Lakasan n’yo ang loob n’yo. Malalampasan natin ito!’’ (pah. 14)
	Pagkamaparaan	“‘Isang lalaki ang tinatangay ng agos malapit sa amin. Pasan nito sa likod ang isang batang babae, nakakapit sila sa lumulutang na troso’’ (pah. 20)
	Pagkamasayahan at palabiro	
	Pagtitiis	“‘Malalim na ang gabi. Hindi pa rin humuhupa ang pag-ulang’’ (pah. 18); “‘Pero bilin ni Tatay, huwag kaming patatalo sa aming nararamdaman. Pansamantala lang daw ang lahat ng ito’’ (pah. 30)

Tal. 4 Mga Positibong Katangian sa Noah and the Great Flash Flood (2014)

Uri ng Pakikipag-ugnayan		Positibong Katangian	Maiikling Sipi
Tao-Diyos	Pananalig at pasasalamat sa Diyos		
Tao-Kalikasan	Pakikibagay sa kalikasan	"Quickly, the barrio people ran fast enough to escape the surging waters of the flood. They climbed the remaining trees they did not cut down before" (pah. 21)	
Tao-Kapwa Tao/ Panloob na Damdamin	Malasakit		
	Bayanihan	"As the people worked to fix the ruins of their barrio, wise old Mang Benito said, 'Starting today, we must learn to throw our trash in its proper place. We must stop chopping down trees, and we must plant new ones'" (pah. 26)	
	Tiwala		
	Pasasalamat [sa ibang tao]		
	Lakas ng loob at tapang sa gitna ng takot		
	Pagkamaparaan		
	Pagkamasayahan at palabiro	"Since then, everybody was happy to hear Noah's stories about the greatest part of his day, because it was a good reminder to the people that their barrio was a clean, safe, and wonderful place to live in" (pah. 30)	
	Pagtitiis		

Tal. 5 Mga Positibong Katangian sa Maria's Colorful Banca (2014)

Uri ng Pakikipag-ugnayan	Positibong Katangian	Maiikling Sipi
Tao-Diyos	Pananalig at pasasalamat sa Diyos	"'Lord, please protect us,' we prayed,' we prayed. We all held on tight together and continued to pray as the winds blew and the rains lashed around us" (pah. 13)
Tao-Kalikasan	Pakikibagay sa kalikasan	
	Malasakit	"We helped our neighbors fix their things" (17); "A few days after the storm some children from another town heard about what happened to my family and our banca. They wanted to help. They wanted to give us a new, colorful banca. They opened their piggy bank and counted all the money" (pah. 18)
	Bayanihan	"The kids asked a carpenter to make a little banca... When he was done, the kids painted the banca" (pah. 20)
	Tiwala	
Tao-Kapwa Tao/ Panloob na Damdamin	Pasasalamat [sa ibang tao]	"'Thank you so much,' I said gratefully" (20); "'Thank you very much for sharing with us,' he said. 'We are thankful for Maria's colorful banca'" (pah. 22)
	Lakas ng loob at tapang sa gitna ng takot	"'Don't be afraid, you have to be brave.' Tatay said" (pah. 13)
	Pagkamaparaan	
	Pagkamasayahan at palabiro	"These [seafood] were all gathered by Tatay earlier with our new banca. I can tell that he is very happy" (pah. 22)
	Pagtitiis	"Our house and those of our neighbors' were destroyed. Almost our whole island was filled with fallen coconut trees. I couldn't go to school for days" (pah. 15)

Tal. 5 Mga Positibong Katangian sa “The Typhoon That Swept Us Away”
sa What Happens in Disasters (inilunsad noong 2016)

Uri ng Pakikipag-ugnayan	Positibong Katangian	Maiikling Sipi
Tao-Diyos	Pananalig at pasasalamat sa Diyos	“‘Bert! Thank goodness you are alive!’ cried Mama” (pah. 35)
Tao-Kalikasan	Pakikibagay sa kalikasan	
Tao-Kapwa Tao/ Panloob na Damdamin	Malasakit	“Aunt Dolly said, ‘Come and stay with me. My home is your home’” (pah. 38)
	Bayanihan	
	Tiwala	
	Pasasalamat [sa ibang tao]	“Mama’s eyes filled with tears. She gratefully accepted Aunt Dolly’s invitation” (pah. 38)
	Lakas ng loob at tapang sa gitna ng takot	
	Pagkamaparaan	“At night, they all gathered coconut leaves and made shelters because the evacuation center was already full” (pah. 37)
	Pagkamasayahan at palabiro	
	Pagtitiis	“After the typhoon, there was very little food to eat and water to drink on the island” (pah. 37)

Gamit ang mga positibong katangian nito mula sa tunay na karanasan, makikita rito ang kumpirmasyon ng realidad sa kathang pampananikan. Sa mga talahanayan (Tal. 2-6), masisilayan sa maiikling sipi mula sa mga *picture book* ang pag-uugnay ng kuwento sa mga kategorya ng positibong katangian. Mapapansin ding maaaring higit sa isang katangian ang nakapaloob sa mga piling deskripsyon at sipi, kung kaya, may ilang mga sipi na maaaring maulit sa iba pang hanay.

Vulnerabilidad at Resilience sa Anatomiya ng Banghay

Maliban pa sa pagtukoy ng mga katangian at pagpapahalagang mahihinuha mula sa mga akda, ipinapakita rin sa anatomiya ng banghay ng mga akdang pandisaster ang masinsing ugnayan nito sa mga konsepto ng vulnerabilidad at *resilience*. Para sa pagbabalangkas ng mga kuwentong pambata, mahalagang banggitin sina Rene Villanueva, Eugene Evasco, at Cheryl B. Klein. Pananaw-tatluhan ang iminumungkahi nina Villanueva at Evasco. Iminumungkahi ni Villanueva ang balangkas na “mithi-balakid-kapalaran” (sipi sa Evasco 2006, 109), na sinusuhayan naman ng balangkas ni Evasco na “tahanan-labas-tahanan.” Kahawig ng kay Villanueva ang kay Klein, na nagbatay sa drama pyramid ng Alemany dramatistang si Gustav Freytag (*introduction - rise - climax - return / fall - catastrophe*) (Freytag 1900, 116-115). Mahihinuha rito na pinasimpleng bersyon lamang din ng tradisional na balangkas ni Freytag ang balangkas ni Villanueva. Ganito naman ang repormulasyon ni Klein: *inciting incident* (“exciting moment/ force” para kay Freytag) - *escalating/ complicating action - climax - resolution* (Klein 2016, 164-165). Maiuugnay naman sa tatluhang-pananaw ni Evasco sa naipanukala

nang tatluhang balangkas na *loob- pagkawala(y) ng loob- pagbabalik-loob*. Nagkakasundo sina Evasco at Villanueva sa usapin ng gitna, sapagkat nagsisilbi ring *balakid* ang *paglabas* sa mga sinusuring kuwentong pandisaster. Ang *loob- pagkawala(y) ng loob- pagbabalik-loob* ay maaaring mailapat sa *bago, habang, at pagkatapos* ng disaster.

A. Bago ang disaster: Hinggil sa espasyo, makikita rito ang pananatili ng mga tauhan sa *tahanan*, ang kanilang *comfort zone*. Maaaring may pahiwatig (*foreshadowing*) na ng disaster ngunit isinasantabi ito ng tauhan o naratibo (tingnan ang unang bahagi ng *The Typhoon that Swept Us Away*). Bilang pagdidiin sa makakalikasan nitong pangangaral, ihahayag sa *Noah and the Great Flash Flood* ang lokalisadong gawain ng mga tao na sumisira sa kapaligiran at magbubunsod ng vulnerabilidad nila sa disaster. Maituturing na *inciting incident* o *exciting moment/ force* ang pagdating ng hazard (tulad ng malakas na ulan) at ang sunod na pamiminsala nito, na gugulo sa status quo ng *tahanan* at maghihimok sa tauhan na makisangkot o kumilos (Klein 2017, 167). Sa bahaging ito rin makikita ang *pagkawala/pagkawalay ng loob* mula sa kalikasan, kung gagamiting halimbawa ang didaktikong kuwento ni Noah. Hindi maisasama ang bahagi ng *loob*; mapahahalagahan lamang ito sa tagpo ng *pagbabalik-loob*.

Inilalatag din dito ang vulnerabilidad ng pamilya o pamayanan. Maihahanay ang *area* o anyo ng vulnerabilidad bilang pisikal/materyal at panlipunan/organisasyonal. Hindi gaanong tinatalakay ang pangkamalayang vulnerabilidad (kawalang-kakayahan sa sikolohikal na aspekto) na sumasalungat sa kakayahan ng pakikiangkop. Sa pangkabuuhan, kung ganito ang anyo ng vulnerabilidad na maikukumpara sa mas sikolohikal na anyo ng *resilience*, ang mga kuwento sa sinuring *picture book* ay nagpapamalas ng tema ng pangingibabaw ng positibong kamalayan sa mga hamong pisikal at materyal.

B. Habang nagaganap ang disaster: Masisilayan dito ang pagpapa-*labas* sa mga tauhan sa sarili nitong *tahanan* sa pamamagitan ng disaster. Sa *Signal Number 3*, mula sa bahang umabot hanggang ikalawang palapag ng bahay hanggang sa pagsalba sa isang mag-amang inaanod ng baha, sunod-sunod ang maiigting na tagpo na nagpapahiwatig ng *escalating/ complicating action*. Narito rin ang mga *balakid* at mga desisyon ng mga tauhan upang malampasan ang kalamidad. Maaaring ituring ang kaigtingan ng disaster bilang *kasukdulan* o *climax*. Pinaghaharap-harap dito ang mga pangunahing kasangkot sa aksyon (ang Tao at Kalikasan) at kalauna'y ireresolba (Klein 2016, 193). Sa harap ng mapinsalang disaster, lilitaw ang mga pagpapahalaga at positibong katangian, ang ebidensya ng *resilience* na nagdidiin ng pakikibaka (*resistance*) sa unos.

C. Pagkatapos ng disaster: Maaaring ituring ang bahaging ito bilang *kakalasan* (falling action), kung ituturing na *kasukdulan* (climax) ang kaigtingan ng disaster. Sa termino ni Villanueva, ito ang nagsisisilbing *kapalaran* na kahaharapin ng mga tauhan matapos ang *balakid* ng unos. Lilitaw dito ang *resilience* sa anyo ng pagbangon, pagbabago, at pakikiangkop. Dahil sa realisasyon ng pinsala, nagsisilbi ang bahaging ito bilang *pagbabalik-loob* sa kalikasan. Minsan, ang pag-iral ng 'loob' na kadalasang wala sa kuwento ay nakukumpirma lamang sa panahon ng 'pagbabalik-loob.' Sa parteng ito, dulot ng malaganap at mapagbagong kapalarang kinahantungan matapos ang disaster, masisilayan ang malaking pagkakaiba at pagbabago sa tagpuan at mga tauhan—isang katangiang inaasahan sa mainam na *resolusyon* (Klein 2016, 196).

Ngunit maaaring hindi sa ganoong balangkas o anatomiya umaayon ang kuwento. Maaaring ang disaster ay isa lamang sangkap upang mapalitaw talaga ang tunay na tunggalian o suliranin sa kuwento. Halimbawa nito ang *Maria's Colorful Banca*, kung saan naging daan lamang ang bagyo bilang hazard upang mabigyang-diin ang mas partikular na disaster: ang pinsala ng bagyo na nagwasak sa bangka nina Maria at siyang nagpahinto sa kanilang kabuhayan.

Ang pagkasira ng bangka ang naging *balakid* o suliranin ng kuwento, na mareresolba sa pamamagitan ng pagkakaisang-loob ng mga bata taga-ibang bayan na tumulong upang magkaroon ng muli si Maria ng ‘makulay na bangka.’ Ang malaking pagbabagong iyon ay ang pagbalik muli sa kaayusan (*status quo*) ng pamumuhay nina Maria, noong bago pa dumating ang bagyo.

KONGKLUSYON

Sabi nila, ang bigat naman daw ng napili kong paksa para sa isang librong pambata. Pero naniniwala ako na kailangan natin ang ganitong mga paksa upang imulat ang mata ng mga bata na sila man ay hindi puwera sa ganitong pangyayari. Nais ko silang i-empower na may magagawa sila kapag nalagay sila sa ganitong sitwasyon. Mas pinili ko ang tema ng “coping” kasi ito naman ang haharapin ng mga bata sa mga susunod na araw sakaling makaligtas sila sa kalamidad. Kahit anong tree planting ang ating gawin, kung hindi pa nahihilom ang trauma ng bata sa katatapos ng trahedya, mananatiling panlabas lamang ang naging solusyon. Kailangang muling paamuin ang puso ng mga batang nawalan ng tiwala sa bahay na tinitirhan (na akala niya'y kanyang refuge pero nawasak din), mga batang matindi ang trauma kapag uulan nang malakas, mga batang nawalan ng minamahal dahil sa kalamidad. (Luis P. Gatmaitan, panayam sa email, 8 Enero 2018)

Ambag ang pag-aarial na ito sa pagsusulong at pagpapanibago ng dulog sa/ng ekokritisimo. Tampok ang mga akdang pambata, naghaharap ito ng mga kasangkapan ng panunuri sa tulong ng pagsasalikop ng

mga siyentipikong dalumat sa araling pangkapaligiran at pandisaster at mga pampanitikang teorya at konsepto. Maidadaragdag din dito ang pagsasanib, kung hindi man negosasyon, ng nagbabanggaang ekosentristang pananaw ng ekokritisismo at panlipunang konstraktibismo, na para sa pag-aaral na ito ay parehong mainam na lente sa mas holistiko at siyentipikong panunuri ng panitikang pambatang pandisaster na nakapaloob sa lipunan at kamalayang Pilipino.

Mahihinuha sa kasong ito ng pag-usbong ng isang partikular na *genre* o tema sa panitikang pambata ang pagkabit nito sa kapanahon o kontemporaneong kasaysayan. Maipupunto ang masinsing pagkakaugnay o korelasyon ng makabuluhang kolektibong karanasan sa pananalasa ng ilan sa pinakamapaminsalang bagyo at ng produksyon ng mga akdang pumapaksa rito. Sa isang banda, makikita ito bilang kasangkapang pang-edukasyon upang ipalaganap ang kaalaman at kamalayang pandisaster. Sa kabilang banda, isa rin itong pagsisikap na maghawan ng isang panibagong *area* sa naturang pampanitikang larangan. Umalagwa ang mga kasalukuyang akda mula sa tradisyon ng naunang panitikang tumatalakay sa paglutas sa mga suliraning pangkapaligiran at pangangalaga ng kalikasan. Idiniin nito ang interseksyon ng *risk*, *hazard*, *disaster*, *vulnerabilidad*, at *resilience*. Naging lunsaran ang larangan ng panitikang pambata, sa anyo ng mga *picture book* at aklat impormasyonal, upang imulat at ipaunawa sa mga bata ang mga katotohanan ng panganib, kagipitan, at disaster. Namamayaning tema ang positibong pagtugon sa mga hamon ng disaster—isang katangian ng panitikang pambatang Pilipino kung saan naglalaan ng pag-asa gaano man kalagim ang sinapit sa paghagupit ng mga bagyo. Tulad na rin ng nabanggit ng awtor na si Luis P. Gatmaitan, nararapat na imulat ang mga bata sa ganitong katotohanan, sapagkat kahit sino ay maaaring mapinsala ng mga disaster na ito. Nagsisilbi rin ang panitikang pambatang pandisaster na bigyang-puwang ang paghilom mula sa sugat ng trahedya at manghikayat ng masigasig na pagkilos mula sa mga bata. Dito'y maaari silang maging mga aktibong kalahok, sa halip na pasibong

tagatanggap lamang, sa pagpapalawig ng kaalaman, kamalayan, at kasanayang pangkapaligiran at pandisaster, upang maiwasan, mabawasan, mapahina, at/o makaalwan mula sa mga pinsala at posible pang panganib na dulot ng mga bagyo. Isang hamon sa ngayon ay kung paano mapapaalpas ang aktibong pakikilahok na ito ng mga bata mula sa pananatili lamang sa binagyong mga pahina.

TALASANGGUNIAN

- Adviento, Maria Luisa G. at Judith M. de Guzman. 2010. “Community Resilience: During Typhoon Ondoy: The Case of Ateneoville.” Philippine Journal of Psychology 43.1: 101-113.
- Bankoff, Greg. 2003. “Constructing Vulnerability: The Historical, Natural and Social Generation of Flooding in Metropolitan Manila.” Disasters 27.3: 95-109.
- Bankoff, Greg. 2004. “‘In the Eye of the Storm’: The Social Construction of the Forces of Nature and the Climactic and Seismic Construction of God in the Philippines.” Journal of Southeast Asian Studies 35.1: 91-111.
- Bankoff, Greg. 2007. “Living with Risk; Coping with Disasters: Hazard as a Frequent Life Experience in the Philippines.” Education about Asia 12.2: 26-29.
- Barry, Peter. 1995. *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*. Manchester: Manchester University Press.
- Burks, France Williston (may-akda) at Hermann Heyer, Earl Horter, at G.W. Peters (mga tagaguhit). 1921. *Barbara’s Philippine Journey*. New York: World Book Company.

- Cabacungan, Gil C. 2015. "COA cites DSWD's epic failure in relief work." Inquirer, Setyembre 13. Isinangguni noong Enero 21, 2018. <http://newsinfo.inquirer.net/721570/coa-cites-dswds-epic-failure-in-relief-operations>
- Castillo, Laurence Marvin S. 2013. "*The Protester as Trickster in the Theater of Dissent: Planking and Noymoing and the Performativity of Protest.*" Nasa Salita ng Sandata: Bonifacio's Legacies to the People's Struggles, pinamatnugutan nina Bienvenido Lumbera, Judy Taguiwalo, Rolando B. Tolentino, Gerry Lanuza, at Gonzalo Campoamor II, 75-84. Quezon City: IBON Foundation, Inc.
- Chaimontree, Wannachan A. 2010. *Living with disasters and changing climate: Children in Southeast Asia telling their stories about disaster and climate change.* Bangkok: Save the Children.
- Citizens' Disaster Response Center [CDRC]. 2010. *Philippine Disaster Report: Disaster Statistics 2010.* 13 pah.
- Citizens' Disaster Response Center [CDRC]. 2011. *Philippine Disaster Report 2011.* 14 pah.
- Citizens' Disaster Response Center [CDRC]. 2012. *2012 Philippine Disaster Report.* 13 pah.
- Citizens' Disaster Response Center [CDRC]. 2013. *2013 Philippine Disaster Report.* 9 pah.
- Citizens' Disaster Response Center [CDRC]. 2014. *Philippine Disaster Situation 2014: Understanding the Root Causes of the Country's Vulnerability to Disasters.* 6 pah.
- Corrales, Nestor. 2014. "Aquino draws 'very good' satisfaction rating from 'Yolanda' victims –SWS." Inquirer, Enero 23. Isinangguni noong Enero 21, 2018. <http://newsinfo.inquirer.net/568215/aquino-draws-very-good-satisfaction-rating-from-yolanda-victims-sws>
- Cruz, R. G. 2014. "PNoy critics want to investigate SWS survey on 'Yolanda'." ABS-CBN News, Enero 27, isinangguni 21 Enero 2018. <http://news.abs-cbn.com/nation/01/27/14/pnoy-critics-want>

investigate-sws-survey-yolanda

Dayao, Dinna (may-akda) at RJ Santillan III (tagaguhit) W.p. *What Happens in Disasters! A Compilation of Real Accounts from Survivors of Different Natural Disasters.* W.l.: Department of Education at Japan International Cooperation Agency.

De Leon, Jay Israel B. 2018. “*Pagpaplanong Pangwika tungo sa Pagpapaunlad ng Filipino: Ang Pakikibahagi ng Patnubay sa Weder Forkasting sa Modernisasyon ng Wikang Pambansa.*” Saliksik E-Journal 7.1: 192-210.

Dinglasan, Rouchelle R. 2014. “*Thousands of DSWD food packs for Yolanda relief lost to spoilage- COA.*” GMA News Online, Setyembre 7. Isinangguni noong Enero 21, 2018. <http://www.gmanetwork.com/news/news/nation/378162/thousands-of-dswd-food-packs-for-yolanda-relief-lost-to-spoilage-coa/story/>

Doyo, Ma. Ceres P. 2009. “*Human Face: A gift of story.*” Philippine Daily Inquirer, Disyembre 31. Isinangguni noong Enero 21, 2018. <http://www.pressreader.com/philippines/philippine-daily-inquirer/20091231/283622461211516>

Doyo, Ma. Ceres P. (may-akda) at Jess Abrera (tagaguhit). 2010. *Bituin and the Big Flood.* Lungsod Pasig: Anvil Publishing Inc.

Emergency Research Center, Inc. (may-akda) & Sunga, Ray (tagaguhit). 2013. *Let's Get Ready: Emergency Awareness for Kids.* Mandaluyong: Anvil Publishing, Inc.

Enriquez, Virgilio G. 1977. “*Filipino Psychology in the Third World.*” Philippine Journal of Psychology 10.1: 3-18.

Enriquez, Virgilio G. 1978. “*Kapwa: A Core Concept in Filipino Social Psychology.*” Philippine Social Sciences and Humanities Review 42: 1-4.

Evasco, Eugene Y. 2006. “*Mga Hamon at Suliranin sa Pagsulat ng Kuwentong Pambata.*” Nasa E-mahinasyon at E-salin: Mga malikhaing pamamaraan sa pagsusulat at pagsasalin, pinamatnugutan nina

- Lilia F. Antonio, Florentino A. Iniego Jr., at Roberto D. Tangco, 103-128. Lungsod Quezon: Bahay ng Wikang Filipino, Ink. at Sentro ng Wikang Filipino.
- Evasco, Eugene Y. 2007. "Kagila-gilas na Puno, Naglalahong Gubat: Ideolohiya ng Kapaligiran sa Panitikang Pambata ng Filipinas." Daluyan 14.1: 47-65.
- Evasco, Eugene Y. 2011. "Pag-akda at Pagkabata: Ang Namamayaning Tunguhin at Estetika sa Panitikang Pambata ng Pilipinas." Humanities Diliman 8.2: 105-144.
- Evasco, Eugene Y. 2012. "Ang Ikatlong Dekada: Ang Sitwasyon at Mungkahing Pagpapaunlad ng Panitikang Pambata sa Pilipinas (2000-2009)." Daluyan: Journal ng Wikang Filipino 18.1-2: 128-162.
- Evasco, Eugene Y. (may-akda) at Leo Cultura (tagaguhit). 2006. *Mariang Sinukuan: Ang Diwatang Tagapag-ingat ng Bundok Arayat*. Lungsod Quezon: LG&M Corporation.
- Francia, Ella Louise at Minnie Francisco-Francia (mga may-akda) at RJ Aquino at Janice Y. Perez (mga tagaguhit). 2014. *Maria's Colorful Banca*. Pilipinas: ELouise Publications.
- Freytag, Gustav. 1900. *Freytag's Technique of the Drama: An Exposition of Dramatic Composition and Art*. Isinalin ni E. J. MacEwan. Chicago: Scott, Foresman and Company.
- Gaillard, J. C. 2007. "Resilience of traditional societies in facing natural hazards." Disaster Prevention and Management 16.4: 522-544.
- Gatmaitan, Luis P. (may-akda) at Jether Amar (tagaguhit). 2014. *Signal Number 3*. Mandaluyong: OMF Literature, Inc.
- Gatmaitan, Luis P. 2018. *Panayam sa email*, Enero 4 at 8.
- Guillermo, Ramon 2014. "Translation as Argument: The Nontranslation of Loob in Ileto's Pasyon and Revolution." Philippine Studies 62.1: 3-28.

- Hegina, Aries Joseph. 2014. “DSWD admits P2.8M worth of relief goods for ‘Yolanda’ survivors spoiled.” Inquirer, Setyembre 9. Isinangguni 21 Enero 21, 2018. <http://newsinfo.inquirer.net/636419/dswd-admits-p2-8m-worth-of-relief-goods-for-yolanda-survivors-spoiled>
- Klein, Cheryl B. 2016. *The Magic Words: Writing Great Books for Children and Young Adults*. New York: W. W. Norton & Company, Inc.
- Lagmay, Alfredo V. 1993. “*Bahala Na.*” Philippine Journal of Psychology 26.1: 31-36.
- Lanada, Maria Isabel B., Ma. Lourdes F. Melegrito, at Diana J. Mendoza. 2016. *Building Resilient Communities: Disaster Readiness and Risk Reduction*. Lungsod Quezon: Phoenix Publishing House, Inc.
- Montenegro, Bea. 2015. “*The Aquino administration’s disaster preparedness: How far have we come?*” GMA News Online, Hulyo 27. Isinangguni noong November 9, 2017. <http://www.gmanetwork.com/news/scitech/science/529130/the-aquino-administration-s-disaster-preparedness-how-far-have-we-come/story/>
- Navarro, Atoy M. 2000. *Ang Bagong Kasaysayan sa Wikang Filipino*. Lungsod Quezon: Palimbagan ng Lahi.
- Navarro, Atoy M. 2004. “*Talastasan sa Sikolohiyang Pilipino: Tungo sa Patuloy na Paglinang sa Teorya ng Sikolohiyang Pilipino.*” Papel-pananaliksik para sa Pambansang Samahan sa Sikolohiyang Pilipino (PSSP), Departamento ng Sikolohiya, Unibersidad ng Pilipinas Diliman.
- “NDCC Update: Final Report on Tropical Storm ‘Ondoy’ {Ketsana} (Glide No. TC-2009-000205-PHL) and Typhoon ‘Pepeng’ {Parma} (Glide No. TC2009-000214-PHL) (September 24-27 and September 30-October 10, 2009)”. 2009. Glenn J. Rabonza (releasing officer). Lungsod Quezon: National Disaster Coordinating Council. 17 pah.
- “NDRRMC Update: Updates re the Effects of Typhoon ‘Yolanda’ (Haiyan)”. 2014. Eduardo D. del Rosario (releasing officer), Abril 17. Lungsod Quezon: National Disaster Risk Reduction and Management

Council.

“NDRRMC Update: SitRep No. 22 re Preparedness Measures and Effects of Typhoon ‘Lando’ (I.N. Koppu)”. 2015. Alexander P. Pama (releasing officer), 29 Oktubre. Lungsod Quezon: National Disaster Risk Reduction and Management Council.

Netzorg, Morton J. 1985. *Backward, Turn Backward*. Maynila: National Book Store.

“Noynoying”. 2012. Urban Dictionary, isinangguni 21 Enero 2018. <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Noynoying>

“‘Noynoying’ gets international attention”. 2012. GMA News Online, Marso 21. Isinangguni noong Enero 21, 2018. <http://www.gmanetwork.com/news/news/nation/252169/noynoying-gets-international-attention/story/>

News from Philippines. 2016. Enero-Marso. Makati: Japan International Cooperation Agency.

Orillos-Juan, Ma. Florina. 2017. *Kasaysayan at Vulnerabilidad: Ang Lipunang Pilipino sa Harap ng Pananalanta ng Pesteng Balang, 1569-1949*. Maynila: De la Salle University Press.

Papa, May Tobias (may-akda) at Fran Alvarez (tagaguhit). 2014. *Can We Live without Trees?: A Book about Trees*. Lungsod Quezon: Adarna House, Inc.

Patnubay sa Weder Forkasting. 2015. Lungsod Quezon at Maynila: Department of Science and Technology (DOST)- Philippine Atmospheric Geophysical and Astronomical Services Administration (PAGASA) at Komisyon sa Wikang Filipino (KWF).

“Philippine Disaster Risk Reduction and Management Act of 2010.” 2010. Republic Act No. 10121. NDRRMC, Mayo 27. Isinangguni noong Enero 21, 2018. http://www.ndrrmc.gov.ph/attachments/article/45/Republic_Act_10121.pdf

Ramos, Rick B. 2013. “Issues on ‘Yolanda’ rescue and relief operations.” The

Manila Times, Disyembre 6. Isinangguni noong Enero 21, 2018.
<http://www.manilatimes.net/issues-on-yolanda-rescue-and-relief-operations/58534/>

Santos, Reynaldo Jr. 2014. “*Looking Back: How Aquino fared in past surveys.*” Rappler, Hulyo 14. Isinangguni noong Enero 21, 2018.
<https://www.rappler.com/newsbreak/iq/63285-aquino-past-survey-sws-pulse-asia>

Torres-Tupas, Tetch. 2013. “*CNN, BBC, int'l media slam Aquino for ‘disorganized’ Yolanda aid response.*” Inquirer, Nobyembre 13. Isinangguni noong Enero 21, 2018. <http://newsinfo.inquirer.net/526693/cnn-bbc-intl-media-slam-aquino-for-disorganized-yolanda-aid-response>

Villanueva, Rene (may-akda) at Alfonso Oñate at Wilfredo Pollarco (mga tagaguhit). 1980. *Si Emang Engkantada at ang Tatlong Haragan.* Lungsod Quezon: Adarna House, Inc.

Villanueva, Rene at Lem Garcellano (mga may-akda) at Bernardo Bunag at Jojo Topacio (mga tagaguhit). 1988. *Si Inggolok at ang Planetang Pakaskas.* Maynila: Cacho Publishing House, Inc.

Y It Happened: *Learning from Typhoon Yolanda.* 2014. Lungsod Quezon: National Disaster Risk Reduction and Management Council.

Zamora-Martinez, Krissie (may-akda) at Yasmin Doctor (tagaguhit). 2014. *Noah and the Great Flash Flood.* Lungsod Quezon: LG&M Corporation.

IV

Ang Lakambini at Ako

*Pagsasatinig ng Kadalasang Tahimik:
Kababaihan, Kabayanihan, at Katha¹*

ANG SULIRANIN NG PUWANG AT PALASAK

NAGKAROON TAYO NG SULYAP sa buhay ni Gregoria “Oriang” de Jesus, ang Lakambini ng Katipunan, sa kaniyang *Mga Tala ng Aking Buhay*, na sinulat niya noong 1928. Dalawang bersyon nito ang maaaring mabasa: 1) ang 21-pahinang babasahing may paunang salita ni Jose P. Santos, na nailimbag noong 1928 (De Jesus 1928), at 2) ang bersyong nagsisilbing ikalawang apendise sa talambuhay ni Julio Nakpil na sinulat ni Encarnacion Alzona noong 1964 (Alzona 1964). Sa huling akdang nabanggit, maaaring mahinuha ang pangingibabaw ng ibang salaysay tulad ng kay Nakpil kaysa sa salaysay ng Lakambini. Mula sa kanipisan

¹ Rebyu ng *Ang Lakambini at Ako* (2016) nina Becky Bravo at Joza Nada. Unang nailathala bilang “Pagbibigay-timig sa Kadalasang Tahimik: Si Oriang Bilang Bayani sa Panitikang Pembata,” sa *Saliksik E-Journal* Tomo 6, Bilang 2 (2017): 325-344. Pinamatnugutan ni Dr. Nancy Kimuell-Gabriel, Unibersidad ng Pilipinas Diliman.

ng historikal na dokumento hinggil kay Oriang, mababanaag din ang pagiging kaunti ng pagtutuon ng malilikhaing mangangathang upang bigyan ng pagkakataong mapakinggan ang kaniyang kuwento.

Isang halimbawa rito ang mapapansing ‘katahimikan’ sa larangan ng panitikang pambata. Sa kasalukuyang panahon, namamayani ang mga kuwentong nagtatampok ng buhay ng mga bayani sa mga aklat para sa mga mambabasang bata. Gayundin, hindi lamang mga adaptasyon ng talambuhay ang mababasa kundi maging ang mga katha na kinikilala bilang ‘malikhain akdang historikal’ (*historical fiction*). Parehong mahalaga ang dalawang anyong ito lalo na sa pagpapalalim at pagpapalawak ng kaalaman at kamalayang pangkasaysayan na parating nakasandig sa pagbubuo ng bansa (*nation-building*).

Nangunguna sa paglalathala ng mga malikhain akdang historikal ang *Adarna* (pangunahin ang kanilang seryeng *Aklat Kasaysayan, Batang Historyador, at Bayani*), *Tahanan Books for Young Readers* (seryeng *The Great Lives*), at *Bookmark* (seryeng *Modern Heroes for the Filipino Youth*).² Bilang pagpapauna, tutuon ang panunuring ito sa mga *picture book* na siyang popular na anyo ng mga akdang pambata sa kasalukuyan. Bagaman may ganito nang pagtutuon sa buhay ng mga bayaning Pilipino, mangilan-ngilan lamang ang paglitaw ni Oriang sa mga akdang pambatang ito.

Parating kakabit ng paglitaw ni Oriang ang pagtutuon kay Supremo Andres Bonifacio at/o sa Katipunan. Sa *Ngumiti si Andoy* (Zuq at Agsaway 2013), bahagya siyang lumitaw sa pagmumuni-muni ng estatwang Andres Bonifacio at sa mga guhit ng batang si Andrew. Sa *Dalawang Bayani ng Bansa* (Villanueva at Chua 2007), bumubulong

² Nasa anyo ng picture book ang mga serye ng *Adarna* at *Bookmark* samantalang nonfiction storybook (mala-teksbuk) naman ang seryeng *The Great Lives* ng *Tahanan Books for Young Readers*. Isang halimbawa, bagaman hindi kasama sa serye, ang akdang *Supremo: The Story of Andrés Bonifacio* (Méndez Ventura at Fernández 2001) ng *Tahanan* bilang may kahabaang akda na binubuo ng 175 pahina.

si Andres kay Oriang habang nakaakbay siya rito. Kapansin-pansin ang pangunguna ng salitang “maybahay” bago ang “Gregoria de Jesus,” maging ang pasibong boses ng pangungusap: “Ang maybahay ni Andres, si Gregoria de Jesus, ang naging tagapagtago ng mga dokumento at armas ng *Katipunan*” (Villanueva at Chua 2007, 20). Sa *Salu-salo* (Baclagon-Borrero at Crisostomo 2009), na kapuri-puri ang pagtatampok ng papel ng kababaihan sa Katipunan at ang pagbibigay-boses sa isang batang babaeng bida, kapansin-pansin pa rin ang kawalan ni Oriang. Makikilalang isang aktibong kasapi si Oriang sa hanay ng kababaihan ng Katipunan, at dala-dala rin niya ang katawagang ‘Lakambini’ (Richardson 2013, 413). Hindi rin makikita si Oriang sa mga akda hinggil kay Bonifacio at Katipunan na *Si Andoy: Ang Batang Tondo* (Angeles at Sunga 2014), at *Ang Supremo at ang Kuweba* (Biglaen at Reverente 2016).

Hindi nangangahulugang mahina ang kalidad ng mga kuwentong ito. Sa katunayan, kung ang pagbabatayan ng kalidad ay ang pagwawagi ng patimpalak, nagkamit ang karamihan dito ng *Don Carlos Palanca Memorial Awards for Literature* (Palanca), *Philippine Board on Books for Young People* (PBBY)-*Salanga* (para sa manuskrito)/*Alcala* (para sa ilustrasyon), at *National Children’s Book Awards* (NCBA).³ Hindi rin nangangahulugang labis-labis na ekspektasyon naman ang hinihingi mula sa mga akdang ito. Ngunit, may sinasabi ang kadalasang pagging tahimik ni Oriang (kung hindi man pipi, o naglalagi sa gilid, o isinasalimpusa) sa halos higit na apat na dekadang ‘pamamayagpag’ (*cf.* Evasco 2012) ng mga *picture book* sa merkado, paaralan, at tahanan. Malay maging ang mga manlilikha sa mga ganitong puwang.

³ Nagwagi ang *Salu-salo* ng Unang Gantimpala sa Maikling Kathang Pembata sa *Palanca* noong 1997. Ang akda naman nina Sylvia Méndez Ventura at Egai Fernández, *Supremo: The Story of Andrés Bonifacio* ay nagwagi ng *Gintong Aklat Award* noong 2002. Sa taong 2013, nagwagi ang tatlong akdang *Ngumiti si Andoy* (Unang Gantimpala), *Si Andoy, Batang Tondo* (Karangalang-banggit), at *Ang Supremo at ang Kuweba* (Karangalang-banggit) ng PBBY-*Salanga*. Unang beses na magwagi ng PBBY-*Alcala* si Dominic Agsaway sa kanyang ilustrasyon ng *Ngumiti si Andoy*. Taong 2014, nagwagi muli ang *Ngumiti si Andoy* ng *National Children’s Book Awards-Best Read for Kids*.

Halimbawa nito ay ang itinugon ng ilustrador ng *Ang Lakambini at Ako*, si Joza Nada, sa tanong kung aling bahagi ng paggawa nito ang kaniyang paborito:

Ang pagkakataong magdrowing para sa isang librong nagtatampok kay Gregoria de Jesus, dahil mahalagang malaman ng mga bata na *mayroong mga magiting na babaeng katulad niya* sa kasaysayan natin (Adarna House 2017; aking diin).

Isang hamon at pagkakataon ang pagbibigay-tinig at imahen kay Oriang para sa mga manunulat at ilustrador. Sa isang mukha nito, makikita ang pagtutuon lamang sa mga kuwento ng iilang personalidad ng ‘kabayanihan.’ Sino nga ba naman ang hindi mauumay sa iba’t ibang rendisyon ng mga kuwento hinggil kina Bonifacio at Jose Rizal? Sa usaping historiograpikal (na mailalapat din sa pagtalakay ng malikhaing akdang historikal para sa bata/kabataan), inilatag ni Renato Constantino ang mga suliraning dulot ng di-historikal at baluktot (distorted) na ‘venerasyon,’ ‘deifikasyon,’ at ‘pagsasakulto’ ng mga bayani (partikular kay Rizal) at iginiit ang mga nararapat na gawin upang makaalpas mula rito:

Rizal is a hero of our race. But he should not be the only hero nor one who towers above all the others. He is not the *zenith of our greatness*; neither does he have a *monopoly of patriotism*. Not all his teachings have universal and timeless application. Just as each social system gives way to higher forms, so must individual heroes give way to higher forms of heroism [...]

Our admiration for Rizal should not hinder the rediscovery of heroes of the past who were *overshadowed by him* and who may have more relevance to our times than he does. Moreover, the

Rizal cult should not prevent us from discovering heroes of the present, an epoch very different from Rizal's (Constantino 1977, 23; aking diin).

Maliban sa maraming bersyon ng talambuhay ni Rizal na ginagamit sa mga paaralan tulad ng popular na biografiya ni Gregorio F. Zaide na umuugat pa noong dekada '50 (cf. Zaide at Zaide 2014), makikita rin ang ilang halimbawa nito na inilapat sa pinag-uukulang bata sa anyo ng mga kathambuhay, *picture book*, *story book*, *information book*, at koleksyon: *Rizaliana for Children* (Salanga 1984), *José Rizal* [Great Lives Series] (Méndez Ventura 1992), *Batang Rizal at iba pang Dula* (Bellen 2017), *Indio Bravo: The Story of José Rizal* (López-Rizal Bantug, Méndez Ventura, at Bencab 2017), *Ang Ambisyosong Istetoskop* (Gatmaitan at Roxas 2017), *Jose Rizal* [Bayani Biographies] (Ramos 2018), at *Sino Bayani? Jose Rizal* (Reyes, Garcia, Catindig, at Suarez 2019). Nariyan din ang mga komiks, *board books*, at *manga* na tampok ang buhay ni Rizal at kaniyang mga nobela: *Ang Subersibo* (David at Malonzo 2015), *Noli Me Tangere* [Aklat ng Hugis] (Bernardo 2016), at *Jose Rizal: The Filipino Hero's Life Illustrated* (Ryo at Takahiro 2020). Natatangi rin ang doble-biografiya na tampok sina Rizal at Bonifacio, ang *Dalawang Bayani ng Bansa* (Villanueva at Chua 2007). Maliban naman sa *Dalawang Bayani ng Bansa* (Villanueva at Chua 2007), *Salu-salo* (Baclagon-Borrero at Crisostomo 2009), *Ngumiti si Andoy* (Zuq at Agsaway 2013), *Si Andoy: Ang Batang Tondo* (Angeles at Sunga 2014), *Ang Supremo at ang Kuweba* (Biglaen at Reverente 2016), *Andres Bonifacio* [Bayani Biographies] (Ramos at Chua 2019), mabalikan ang maagang halimbawa ng temang Bonifacio / Katipunan sa mga aklat pambata noong 1981 na parehong isinulat ni Rodolfo Desuasido at inilimbag ng Children's Communication Center, ang *Andres Bonifacio: Ang Dakilang Supremo ng Katipunan* (Desuasido at Gamos 1981) at *Katipunan: Hakbang tungo sa Rebolusyon* (Desuasido at Torres 1981). Mas maaga pa rito, sa anyo ng maituturing na nobelang *Young Adult* (YA), ang *Kangkong 1896* ni Ceres S. C. Alabado na inilathala

noong 1969 ng Pamana, Inc. (Alabado 1983). Nagkakahawig ang tauhan nitong si Plorante at si Estong ng *Lakambini at si Ako*, na parehong nakapaloob sa naratibong *coming of age* (Santillan Castrence 1976, 342). Maiuugat ang ganitong pagtutuon sa buhay ni Bonifacio sa monumental at kontrobersiyal na *The Revolt of the Masses: The Story of Bonifacio and the Katipunan* ni Teodoro A. Agoncillo na nailathala noon pa mang 1956 (cf. Agoncillo 1996). Isang interesanteng kaso rin para sa papasibol na Kahel Press (*imprint* ng St. Matthew's Publishing Corporation) ang pagsisimula ng kanilang *Bayani Biographies* sa mga kuwento ng buhay nina Rizal (Ramos 2018) at Bonifacio (Ramos at Chua 2019). Kabilang din sa serye ang isang aklat na pumapaksa kay Oriang (Kinatanar 2018).

Sa ganitong sitwasyon, tila mas may bago pang tinatalakay ang picture book na *Znork: Ang Kabayong Tulog nang Tulog* (Angeles at Acuña 2014) dahil ibinahagi nito ang kuwento ni Heneral Goyong sa pananaw ng sinasakyang niyang kabayo. Gayundin ang mga akdang kabilang sa *Batang Historyador series* na nagtatampok ng mga batang tauhan sa iba't ibang yugtong pangkasaysayan, at ang mga *information/biography books* ng Tahanan Books for Young Readers, Kahel Press, at iba pang tagapaglathala. Sino pa bang ibang bayani ang lumitaw sa mga *picture book*? Mainam kung maiigpawan na ng mga manunulat at ilustrador ang kahong ito ng *genre fatigue* (Evasco 2011, 126), na posibleng sakit na naidulot ng makitid na pagtanggap sa mga pamana ng nasyonalistang historiografiya.

Tulad ng naipunto ni Eugene Evasco (2011, 126) sa mga formulaikong kuwento ni Tito Dok, *genre fatigue* rin kung maituturing ang pagtitimo ng mga kaisipan ng pagkabayani, pagkamakabayani, at nasyonalismo sa hubog nina Rizal at Bonifacio, sapagkat "kinakailangan din ng mga batang mambabasa ng malawak na uri at anyo [o kung sa usaping ito, 'karakterisasyon'] ng kanilang babasahing aklat." Hindi agarang nangangahulugang malaki o malawakang korpus ng nailathalang akda ang magiging batayan ng bansag na *genre fatigue*. Sapat na ang palagiang paglitaw ng mga puwang tulad ng kawalang-tinig ng

mga Oriang na itinatapat naman sa palasak na imahen ng kabayanihan ng mga Bonifacio at Rizal sa mga akdang pambata. Isang pambahansot ito sa sana'y malawak na kaalaman at kamalayan ng bata hinggil sa mga kilalang bayani—mga bayaning hindi lamang nakukulong sa kalahati ng dantaon 19; mga bayaning nasa iba't ibang panig ng bayan, nasa magkahiwalay/nagtatagpuang kontekstong pangkalinangan, nasa magkakaibang kasarian, gulang, at uri. Idagdag na rin hindi lamang ang mga bayani ng nakalipas kundi maging ng kasalukuyan (Constantino 1977, 23). Marami, sala-salabid, at nagtatalaban ang mga anyo, ugat, at mukha ang mga konsepto ng pagkabayani, pagkamakabayani, at nasyonalismo na hindi buo o malawakang masasalamin ng pagtatampok sa limitadong bilang, katauhan, at karanasan ng mga isinasapedestal na bayani. Walang iisa o dadalawang bayani ang may monopolyo ng patriotismo.

Maidaragdag pa sa pamamalasak ng mga pagtatampok na ito ang nangingibabaw na ‘makalalaking’ pananagisag ng kabayanihan. Bagaman ang mga nabanggit na mga malikhaing akdang historikal ay pumapasok sa sinasabi ni Will Ortiz (2016, 108) na “pagkiling ng ilang mga detalye ng kasaysayan upang itaas ang layunin ng bayan,” may bahid pa rin ang mga “politikal, ideolohikal at makabayang perspektiba(ng)” ito ng patriyarkal na pagkiling, na nagpapahiwatig na lalaki ang may monopolyo ng patriotism. Nakapiit si Oriang sa mga espasyo ng *picture book*—kung sakali mang lumitaw siya, hindi lamang sa mga limitadong espasyo ng narratibo kundi sa pagkakahon na rin sa kaniyang gamparin, ang madalas na papel ng naisasantabi at ‘pasibong’ babae. Makikitang sa isang *informational book* pa lilitaw ang paglalaan ng espasyo sa mahalagang papel nina Oriang at mga kasamang babae sa Katipunan—sa aklat na *What Kids Should Know About Andres and the Katipunan* (Cahiles at Natividad 2013). May bahagi itong *The Supremo and the Lakambini* (pah. 8-9) at *Women in the Katipunan* (pah. 28-29). Nagwagi ito ng Best Read for Kids sa 3rd National Children’s Book Awards noong 2014. Dagdag pa, isang kalalabas lamang na akda ang *Gregoria de Jesus*

(2018) ni Natasha Kintanar, na bahagi ng *Bayani Biographies* ng Kahel Press.

Kung nakabilanggo ang Nanay sa *Papel de Liha* (Remigio at Parrocha-Doctolero 1996) sa mga tungkulin sa loob ng tahanan, nakabilanggo rin si Oriang—sa apat na sulok ng guhitang-papel, sa imahinasyon ng ibang tauhan. Sa tendensya ng mga may-akda na lagyan ng *love interest* ang mga itinatampok na bayani, kadalasang nakukulong ang iniibig na babae sa simbolismo ng Inang Bayang *damsel-in-distress* na naghihintay ng maalamat, maginoo’t magiting na *knight-in-shining-armor*. Taliwas sa kaniyang tunay na personalidad na mula sa historikal na tala, inilalarawan si Oriang bilang isang pasibo’t kiming mutya/diwata/birhen na repleksyon at/o tagatanggap ng ‘pag-ibig sa tinubuang lupa’ ni Bonifacio, tulad ng ipinapakita ng tauhang Andres sa *Ngumiti si Andoy* (Zuq at Agsaway 2013). Isang mapagpaisip, kung hindi man makikitang kakatwa, ang tanong sa produksyon ng mga malikhaing akdang historikal na tulad nito: *lalaki lang ba ang may kakayanang mahalin ang ‘Inang’ Bayan?*

Sa kanilang paglulunsad ng seryeng *Bayani* (na umuugat pa sa katulad na serye ng *Aklat Adarna* ng *Children’s Communication Center*), tumugon sa hamong ito ang mga *picture book* ng *Adarna*. May sariwang kuwento nina Emilio Jacinto, Apolinario Mabini, at siyempre, ni Oriang.

TINIG AT HITSURA NI ATE ORIANG

I

Taglay ang mga temang “Gregoria de Jesus,” “women empowerment,” at “revolution” (Adarna House 2019), umiikot ang *Ang Lakambini at Ako* sa dalawang pangunahing tauhan, si Estong, ang nagsilbing tagapagsalaysay sa kuwento, at si Oriang. Labing-anim na taong gulang si Estong, na bagaman bagong kasapi pa lamang, naging tagapagturo na

ng Lakambini sa pamamaril at pangangabayo. Simple lamang ang daloy ng kuwento: umiinog ito sa mga araw-araw na pagtuturo at pagsasanay ng dalawang tauhan, na magtatapos sa paglisan nina Oriang at Andres patungong Cavite. Sa mga araw na ito, mahihinuha ang mabilis na pagkatuto ni Oriang sa pagkasa, pag-asinta, at pagbaril gamit ang riple at rebolber. Mabilis din siyang magpatakbo ng kabayo, na pinangalanang Miong. Sa araw ng kanilang napipintong pag-alis, binigyan ni Estong si Oriang ng isang bagay na nakabalot sa magaspang na tela. Isa itong rebolber na pinalinis sa kaniya ng Supremo. Nagtapos ang kuwento sa pamamaalam ni Estong sa Lakambini ng Katipunan na itinuring na rin niya sa maikling panahon bilang kaniyang Ateng Oriang, habang baon-baon ang iniwan nitong payo: “Huwag aantok-antok sa digmaan.”

Maituturing na isang pagpapalawig at pagsasapiksyon ng bahagi ng *Mga Tala ng Aking Buhay* ang naganap sa teksto. Tingnan ang siping ito na nagsasalaysay ng “napagdanasan (ni Oriang) sa panahon ng himagsikan”:

...[A]t palibhasa'y kasama ako at sumaksi sa maraming laban, kaya't kabilang din akong isa sa mga kawal at upang maging ganap na kawal, ako'y nagsanay ng pagsakay sa kabayo at nag-aral na mamaril at humawak ng ilang uri ng sandata na nagamit ko rin naman sa maraming pagkakataon
(De Jesus 1928, 18).

Sa pagbabagong-bihis ng isang bahagi ng pangkasaysayang realidad bilang katha, isang paraan upang gawing mas interesante (at marahil, ‘edukasyonal’) ang kuwento ay kung lalangkapan ito ng mga *cross-reference*. Malinaw na hango ang pangalan ni Estong (Ariston) sa pilantropong si Ariston Bautista na nagpatuloy kina Oriang at sa pangalawang asawa nito, si Julio Nakpil, sa kanilang tahanan at itinuring siyang “parang tunay na anak at kapatid” (De Jesus 1928, 16-17). Sa pagtatapos ng kuwento, sa paggiiit ni Oriang na tawagin na lamang

siya bilang ‘Ate Oriang’ sa halip na sa titulong ‘Lakambini,’ sinabi niya kay Estong na kapangalan niya ang isa niyang kapatid (pah. 26). Kung babalikan ang *Mga Tala ng Aking Buhay*, walang binabanggit na tiyak na pangalan ng kaniyang dalawang kapatid na lalaki (De Jesus 1928, 11-12). Kung kaya, bilang hiwalay sa historikal na katotohanan, maaaring ipagpalagay na ang pahayag na ito ay isang *literary device* upang mabigyan pa ng mas malalim na ugnayan sina Estong at Oriang dulot ng pangalan ng nauna. Isa pang pinangalanang tauhan ay si Miong. Tila pag-uuyam ang pagbansag ng palayaw ni Emilio Aguinaldo sa batik-batik na kabayo ni Oriang. Gayumpaman, tila may pahiwatig ng rekonsilasyon sa sumusunod na tagpong ito na maaaring basahin bilang *double-meaning*:

“Magandang umaga, Miong,” batì ng Lakambini sa batik-batik na kabayo, “*magkaibigan tayo, ha?*” (pah. 16; aking diin).

Tumutugon ang teksto sa nailatag na puwang sa mga akdang pambata hinggil sa mga Pilipinong bayani. Mababasa rito ang tauhang si Oriang hindi bilang kasunod sa pangalan ni Bonifacio kundi isang tauhang may sariling papel at pagkakilinan na ginagampangan at kinakatawan. Tanging sa una’t huling mga pagina lamang makikita ang paglitaw ni Bonifacio (pah. 3-4, 23-24, 27-28), at kung iisipin, makatitindig ang kuwento kahit wala ang Supremo. Sa isang bahagi, ipinakita pa nga siyang nagtitiklop ng damit (pah. 24), isang gawaing pambahay na kadalasan, hindi makikita sa isang Supremong inilalarawan bilang palabang may hawak na rebolber at gulok (tulad ng ipininta ni Carlos “Botong” Francisco). Sa malaon pang panunuri, makikita ang pagtataas ng kababaihan sa kuwento. Sa isang tagpo (pah. 17-18), mababasa ang pagtatanong ni Estong kay Oriang kung hindi ba siya natatakot sa sumuong sa digmaan “gayong babae po kayo?” Mahihinuhang nilalatagan rito ang mambabasa ng *premise* kung saan dominante ang kaisipang patriyarkal, kung saan ang paglaban ay isang kabayanihang nakadikít sa lalaki. Sinagka ito ng tugon ni Oriang:

Estong, lahat ng Filipino, *babae man o lalaki*, ay may tungkuling ipaglaban ang bayan. Buong loob kong tinanggap ang ngalan na ‘Lakambini,’ kaya’t nais ko ring buong loob na gampanan ang tungkuling kaakibat nitó. Kung nais kong mapabilang sa mga kawal ng Katipunan, nararapat lámang na pag-aranan ko kung paano maging tunay na kawal. (pah. 17) (akin ang diin).

Makikita rin sa parehong spread ang katangi-tanging paglitaw ng kulay na pula, na hindi makikita sa buong kuwento maliban dito at sa palong ng isang manok. Kulay pula ang watawat ng KKK, at hawak-hawak ito ng isang babae. Mauulinigan natin ang sinabi noon ni Oriang:

Nang ako'y kasama ng mga kawal ng naghihimagsik sa parang ng digmaan ay wala akong pangimbing sumuong sa anomang kahirapan at sa kamatayan man, sapagka't wala akong nais ng panahong yaon kundi ang *mawagayway ang bandila ng kasarinlan ng Pilipinas...* (De Jesus 1928, 18; akin ang diin).

Isa pang interesanteng basahin ay ang paghawak ng may-akda na si Becky Bravo sa wika ng teksto. Isinaalang-alang sa aklat na panatilihin itong nasa wikang Filipino/Tagalog lamang. Mababalikan mula sa pagpapasyang ito ng mga manlilikha ng aklat ang mga obserbasyon ni Evasco:

Lantad sa produksyon ang panggagad ng anyo, tema, at maging ang sukat ng mga aklat pambata. Sa mundo ng komersiyal na paglalathala, hindi maiwasan na sundin ang formula ng mga bumebentang aklat. Halimbawa, mas mabenta ba ang aklat sa dalawang wika (*i.e.* Ingles at Filipino)? Anong sukat ng aklat ang higit na pinipili ng mga mambabasa? Magkano ang itatakdang presyo para sa mga aklat na hindi

gaanong mabigat sa bulsa ng mga mamimili? (Evasco 2012, 130).

Pantukoy ang ginagamit na wika sa pinatutungkulang tipo at kalagayan ng mga mambabasa, tagapagtangkilik, o konsyumer. Sa mga nabanggit na akda kanina hinggil kina Bonifacio at Rizal, naroroon ang kadalasang pagsasalaysay nito sa dalawang wika, Ingles at P/Filipino. Sa pananaw ng *market*, sinisinop ng mga aklat na ‘dual language’ ang espasyo upang maparami ang mga posibleng tagatangkilik nito. Nangangahulugan ding hindi lamang ito para sa mga nakauunawa ng wikang pambansa kundi maging sa pandaigdigang *audience* (sa premise na Ingles ang nagsisilbing pandaigdigang *lingua franca*). Lumilitaw din sa usaping ito ang suliranin hinahapag ng mga iskolar ng Pantayong Pananaw: ‘Para kanino ang kasaysayan?’ (at sa kasong ito, ang malikhaing akdang historikal) (*cf.* Navarro 2000). Isang kasong maaaring tingnan sa mga malikhaing akdang historikal na nasa dalawang wika ay ang paggamit at salin ng ‘himagsikan’ at ‘rebolusyon’. May mga natatanging semantikong larang ang ‘himagsikan’ at ‘rebolusyon/*revolution/revolución*’ na kakikitaan ng suliranin at salungatan ng mga pananaw (Salazar 1998).

Ang paggamit ng Filipino lamang sa *Ang Lakambini at Ako* ay hindi lamang nakaiwas sa suliranin ng espasyo, problema sa pinatutungkulang mambabasa, at politika ng pananaw kundi nagsilbi ring pagkakataon upang pagyamanin ang wikang pampanitikan na nakasandig sa kaligirang historikal ng wika. Bilang panimula, ating balikan ang mga itinuran ni Consuelo Paz sa kaniyang pag-aaral hinggil sa ‘wika ng rebolusyon’:

Di naiiba ang sitwasyong linggwistik nung panahon ng rebolusyon at sa kasalukuyan. Parehong multilinggal ang situasyon o di lang isang wika ang ginagamit o naririnig sa isang lugar. Dahil matatas sa higit sa isang wika ang mga

awtor ng mga pinag-aranlang materyal, di nila naiwasan ang palipatlipat sa dalawang wika o ang tinatawag na kowd switching...

Di na kelangan pa sigurong sabihin na napakadaming salitang Kastila na pumasok sa wikang Tagalog... Kadalasan, nagbago ang pagsulat ng salitang gamit sa Kastila, binigkas man ito o hindi. Pero maraming salitang binago ang spelng ayon sa bigkas o pandinig ng mga sumulat katulad ng nasa mga pinag-aranlang dokumento (Paz 1998, 66-67).

Sa kuwentong ito, hindi na nag-*code switching* ang tagapagsalaysay. Ngunit, mayaman ang pagkakagamit ng mga salitang Español na iniangkop, tinanggap, at/o binihisán na ng ortografiya at pakahulugang Pilipino. Bilang pamantayan, nakapaloob ang pagsasatitik sa kontemporaneong wikang Filipino nang may pagdidiin sa paggamit ng mga tuldik. Interesante ang pagbabagong-bihis ng mga salitang galing sa Español: giyera (*guerra*), sundalo (*soldado*), iminumuwestra (*muestra*, mula sa *mostrar*), martilyo (*martillo*), portada (*portada*), kanyon (*cañon*), gatilyo (*gatillo*), pagpupuwesto (*puesto*, mula sa *poner*), medyo (*medio*), segurado/seguruhiñ (mula sa *segura*), husto (*justo*), nagkarga (mula sa *cargar*), punterya (*puntería*), silindro (*cilindro*), estribo (*estribo*), renda (*renda*), umeskape (mula sa *escapar*), estudyante (*estudiante*), kampo (*campo*), misyon (*misión*), kuwartel (*cuartel*), guwardiya sibil (*guardia civil*), armas (*arma/s*), mapagpasensiyan (*pasencia*), at edad (*edad*). Mababasa ring konsistent sa paggamit ng “himagsikan” ang kuwento. Nagagamit namang pareho ang mga salitang “kawal” at “sundalo.” Gayundin, maraming salitang ginamit upang lalong mailapit sa wikang Tagalog sa panahon ng himagsikan: nahan, tinagpo, sinuklian...ng titig, bilin, pagyagyag, mistulan, loobán, magpuslit, hudyat, higitin, pagsadya, napasinghap, isís, lukbutan, at nagbabadya. Maliban sa paglalapit nito sa kaligirang pangkasaysayan ng wika, isa rin itong

pedagogikal na pantulong upang mapalawig ang bokabularyo ng mga nagbabasa. Maidadagdag pa, katulad ng naipunto ni Paz (1998, 62-63) sa mga afiks, nagamit din ang “nadatnan” (pah. 23), kung saan nawala ang isang tunog dulot ng kabilisan ng pagkakasabi, mula sa orihinal na pagdaragdag ng mga panlapi sa salitang-ugat (na + dating + an), gayundin ang “tigatlong bála” (pah. 23), kung saan nawala ang tunog *t* sa *ta* (tig + ta + tatlo + ng). Nagkaroon din naman ng ilang inkonsistensi, tulad ng paggamit ng “nang,” kasabay ng “nung” (pah. 1); hindi ginamit ang “noong” para sa “nung” kahit na binuo naman ang “mayroon” at “naroon.” Mapapansin sa kabuuang teksto ang madalas na paggamit ng “ay” sa isang di-karaniwang pangungusap na mababanaag din sa mga sulatin sa panahon ng himagsikan. Isa ito sa mga ipinunto ni Paz (1998, 63) sa “istilo ng pagsulat,” kung saan, “kaya Mey kahirapan sundan ang mga pinag-alarang dokumento dahil kadalasan, napakahabang mga sentens ang ginamit dito.” Mababanaag sa tuloy-tuloy na daloy ng mga pangungusap, at kalimitahan ng paggamit ng kuwit (,) sa pagpuputol ng mga sugnay sa mga tambalan o hugnayang pangungusap ang pagiging kumbersasyonal ng kuwento. Isa itong estilo ng pagsulat na mapapansin kahit sa *Mga Tala ng Aking Buhay* ni Oriang. Samakatuwid, tinangka ng teksto na pumaloob sa kontekstong pangkasaysayan ng tagpuan nang may pagbalanse sa paghahatid nito gamit ang mga pamamaraan ng pangkasalukuyang komunikasyon gamit ang wikang Filipino.

II.

“Parang rebulto ng mga santo.”

Kadalasan, sa paglalagalag sa mga bilihan ng aklat, hindi ganoong nabibigyang-pansin ang malapitang pagbasa na ginagawa ng mga manunuri, kundi nagiging gawi ang pagtalon-talon sa mga pahina upang makabuo ng pansamantalang kahulugan o naratibo na nagmumula sa magkasamang bisa ng pagpapahayag ng mga salita at guhit. Madalas, ilustrasyon pa nga ang mas mapagpasya sa pagbubuod

ng kuwento para sa ganitong gawi ng pagbasa. Isang salik din ang parateksto: may kalakihan ang aklat kaysa sa karaniwan, sa sukat na 8.5 x 11. Ang pahayag sa itaas ay komento ng katuwang kong magbasa nang mamaybay siya sa mga pahina ng aklat sang-ayon sa nabanggit na gawi ng pagbasa. Kung pagmamasdan ang mga ilustrasyon [gamit ang lapis at *digital coloring*, ayon sa tagaguhit (Nada 2017)], tila mga pigurang garing nga ang mga tauhan dulot ng maputla at papakupas nilang kulay, na itinatapat sa kulay naman ng kapaligiran, ang mala-santuwaryong pamamayani ng luntian na binasa ni Lourd de Veyra (2017) bilang “payapa bago ang unos.” May katangian din ang mga ilustrasyon, dulot ng pagging kawangis ng mga tauhan sa mga nakapirming rebulto, ng paglalarawan ng mga *frozen moment*. Nang tanungin ang tagaguhit hinggil dito, binigyang-pansin niya ang pagtutuon sa pananariwa o pagbabalik-tanaw sa mga ‘saglit’ na sandali ng mga itinatampok na subjek sa obra:

Sa tingin ko, sa *Ang Lakambini at Ako* man o sa iba ko pang mga likha, madalas akong mahumaling sa pagpreserba ng mga senaryo sa aking alaala. Totoo, marahil “frozen” ang mga elemento sa aking ilustrasyon, dahil nais kong patigilin ang mundo ng mga karakter at mga nagbabasa para sa ilang saglit sa buhay ni Gregoria, Estong, at Andres (Nada 2017).

Katangi-tangi rito ang mga tagpo ng pagtuturo ng binatilyong tauhang si Estong kay Oriang ng pagkasa ng baril at pangangabay. Mayroon itong magkakasunod-sunod na aksyong pinagsama-sama sa parehong pahina. Tinatahi sa iisang espasyo ang bawat mahuhuling *frozen moment*, na nagbabahagi sa kabuuhan ng kahulugan o depiksyon na nais nitong ipahayag. Kung nagpapakita naman ng paggalaw ang mga tauhan, tila *slow motion* pa ito kung kumilos.

Sa karaniwang pagsipat sa isang pigura ng santo, hinihimay ng paningin ang pananamit, burloloy, at iba pang bagay na nagtatakda ng

pagkakakilanlan ng naturang banal na kinakatawan ng likhang-sining. Isang legasiya ng kolonyalismo ang pagkakabit ng iba’t ibang kahulugan sa katawan, maging ang pagkasangkapan at pagbasa rito. Isa itong paraan upang mabura ang mga sinaunang tradisyon at maitimo sa katawan at kaisipan ng ‘katutubo’ ang kapangyarihan ng dayuhang kolonisador. Sa paglalapat sa kaisipan ni Michel Foucault sa Pilipinong karanasan, binanggit ni Resil Mojares na bahagi ng naratibo ng kolonyalismo ang produksyon ng mga ‘masunurin/sunud-sunurang katawan’ (docile bodies):

As much as colonialism deals with the founding of towns, extraction of tributes, and exploitation of natural resources, it is also about the production of docile, decorous, and useful bodies. The manifold changes colonialism sets into motion revise how “natives” compose their bodies, cover and ornament them, feel or think about them, use them (Mojares 2002, 171).

Gayumpaman, malayo sa ikonograpikong katangian ng mga santo, ang mga iginuhit na tauhan ay nasa payak na kasuotan—kamisa, pulang pantalon, baro, mahabang saya, at pulang panyo sa leeg. Mahihinuhang sa pagsalungat sa mga katangian ng santo (tuwid, pirmi, kalmado, maraming dekorasyon, may ere ng awtoridad), taglay ng mga ‘tao’ ang kurba, kilos, at kapayakan. Mula sa komposisyong ‘tila santo,’ tumutungo ngayon ang pagbasa sa kilos at mukha. *Parang rebulto ng mga santo*, ngunit kaiba mula sa mga kalmadong santo, puno ng aksyon ang ‘pagkakaukit’ sa mga tauhan: may kumakaripas, lumulusob, nagkakasa ng baril, nakaangkas sa kabayo, at iba pa. Maitutuon din ang paningin sa mayayamang detalye ng mukha na tila nagiging salamin ng kalooban ng mga tauhan, ang bahaging nagpapakulay sa payak, papaluma, at kupas na hulagway na kinalalagyan nito. Kung babalikan ang mga sinaunang lipunang Pilipino, ang pag-iral ng mukha ay siyang pag-iral din ng kaluluwa, tulad ng makikita sa antropomorpikong bangka sa Bangang

Manunggul, na magpapatuloy hanggang sa mga araw sa watawat nina Emilio Aguinaldo at Valentín de los Santos. Ang pagtutuon sa mukha bilang durungawan ng damdamin ay isang paraan ng pagsipat na mahirap gawin, kahit sa mga lumang lirato (Rice 2015). Gayumpaman, interesante ito lalo na sa pagdidiin ng historikal na atmospera sa mga kontemporaneong obra. Tulad ng mga monokromatikong lirato, naglalaro lamang sa mga payak na kulay (kayumanggi, luntian, dilaw, manila-nilaw) ang ilustrasyon ng kapaligiran at mga tao, minimal maging ang bughaw, at walang gaanong makaagaw-pansin maliban sa ‘mainit’ na kapulahan ng watawat ng Katipunan. Ang paglilimita rin sa elementong ito ay isang paraan upang magpahiwatig ng distansyang temporal at paigtingin ang diwang pangnakalipas ng mga muling ikinukuwentong kaganapan, ang kaluluwa ng ‘pagiging kasaysayan/makasaysayan’ nito. Nabanggit din ni Nada ang kaniyang pagbalik sa mga likha ni Damián Domingo, isang kilalang pintor noong dantaon 19, bilang inspirasyon:

Bago ko pa man matanggap ang proyektong ito, mayroon akong koleksyon ng postkard ng mga guhit ni Damian Domingo. Ang ilan sa kanyang mga likha ang naging inspirasyon ko sa paggamit ng kulay para sa *Ang Lakambini at Ako* (Nada 2017).

Malaki ang naging ambag ni Domingo bilang pintor, guro, tagapagtatag ng kauna-unahang pribadong paaralan ng sining at direktor ng kauna-unahang akademiyang pansining sa Pilipinas (Santiago 2010, xii). Tulad ni José Honorato Lozano, kilala siya sa kaniyang mga *tipos del país*, mga indibidwal na nakatira sa Pilipinas nang may natatanging kasuotan, gamit, at/o kaligiran, na maaaring nagpapahiwatig ng antas panlipunan, trabaho, tungkuling pampamahalaan, kaganapan, at/o pang-araw-araw na gawi. Pinaghanguan ni Nada ng ideya ang mga obra ng mga pintor

ng dantaon 19 upang ipook sa pangkasaysayang lunan ang kaniyang mga ilustrasyon. Lalo pang pinalawig ni Nada ang ganitong pagbuo ng mga imahen sa pamamagitan ng pagmamanipula sa perspektiba, tulad ng ensayo sa pamamaril (pah. 9-10, 13-14), na nagpakita ng layo ng pagkakaasinta at pagkakasapul ni Oriang sa mga sanayang piraso ng kahoy; pagtatampok ng lawak ng espasyo sa loob ng kubo nina Andres at Oriang na sinisipat mula sa ibabaw-ng-ulong perspektiba (pah. 3-4, 23-24); at sa paglalatag ng maaaksyong mga linyang palihis at pakurba, tulad ng tagpo sa paglusob (pah. 18), na kaiba sa kadalasa'y matatag at tuwid na bertikal na mga linya ng mga nakatindig na *tipos* nina Domingo at Lozano. Kaiba sa lapit ng mga tagaguhit ng ibang aklat ng seryeng *Bayani*, mas sumasandig si Nada sa mga historikal na batis pansining para sa kaniyang mga obra.

III.

May pagtutulungan ang biswal at berbal na naratibo upang bumuo, bilang totalidad, ng mensahe at/o kahulugan na nais nitong iparating/ iminumungkahing tanggapin ng mambabasa. Sa paratekstwal na usapin, makikitang may kalakihan ang mga pahina ng akdang ito kaysa sa pangkaraniwang picture book ng *Adarna* (8.5 x 11). Sumasabay sa laki ng pahina maging ang laki ng mga titik ng teksto. Hindi nagiging mabigat sa mata ang teksto lalo na't walang salin sa Ingles ang akda. Maliban dito, ang pananatili sa wikang Filipino ay isang akto ng pagpili rin ng mga mambabasa. Tulad ng suliraning nailatag kanina, kadalasang nagiging kasangkapang pangmerkado ang wika ng mga kuwentong pambata. Sa paggamit lamang ng Filipino sa akdang ito, mas nailalapit ang naratibo, maging ang talastasan sa kabayanihan at pagkamakabayanan sa pangkat pangkalinangan na nakauunawa at nakapagpapahayag sa loob

ng wikang ito. Tulad na rin ng naihayag sa parteng teksto, may kahirapan kung lalapatan ito ng salin sa Ingles sapagkat maraming mawawala sa mga pakahulugan at ortografiya mula sa pagtatangka ng teksto na pumaloob sa konteksto ng wikang Tagalog noong panahon ng himagsikan. Tila mawawala na ang mga partikular na gaspang at kinis ng iniangkop na lumang Tagalog (na may paghuhugot din ng mga salita mula sa Español) sa kontemporaneong panahon kung isasalin ito sa Ingles.

Gayundin, may masinop na paglalaan ang mga ilustrasyon ng espasyo upang mabalanse ang para sa teksto (upang maging kaaya-ayang basahin) at para sa sariling mga dibuho (na hindi isinasakripisyong espasyo para sa ilustrasyon). Madalas na mapapansin ang hangganang itinakda ng damuhan, na tila nagsisilbing pakurbang linya ng *quotation bubble* para sa teksto (pah. 5-6, 9-10, 15-16, 19-20, 27-28).

Maidaragdag din ang kahalagahan ng mga impormasyon sa huling bahagi bilang mga parateksto. Ipinupunto nito na ang akda ay isang malikhaing akdang pangkasaysayan, at nagbibigay ng espasyo upang tuklasin pa ng mga mambabasa kung sino nga ba talaga si Oriang. Maliban sa pananaliksik, makatutulong sa pagkatuto ang ipinahayag hinggil sa *Bahay Nakpil-Bautista*. Makapag-aambag ito ng kaalaman sa pamamagitan ng pagbisita sa naturang museo. Nararapat ding malaman at makita ng mga mambabasa, partikular ang mga bata, ang mga pangkasaysayang artifakt upang lalo pang malubog sa kaalaman at kamalayang pangkasaysayan.

KAPOS NA HULAGPOS? LAMPAS NA ALPAS?

Sa kabilang pagbibigay-diin sa lakambining humahawak ng armas sa kuwentong ito, interesante ang ipinunto ni Atoy Navarro hinggil sa paglalarawan sa kabayanihan ni Oriang. Makikilalang sinulat nina

Navarro at Dorothy Jose ang mas kumprehensibong talambuhay ni Oriang (Jose at Navarro 2014). Aniya:

Kung pagbaril at pangangabayo, baka kailangang punahin din na tila ang pamantayan ng kabayanihan pa rin eh batay sa anyo ng kabayanihan na madalas ikabit sa mga lalake (Navarro 2017).

Masasabing krusyal sa proyekto ng akda ang pagsasanay sa pangangabayo at pamamaril na isinagawa nina Oriang at Estong. Sa pang-araw-araw na aktividad na ito, makikitang nagkaroon ng paghubog sa ugnayan ng dalawang tauhan. Marahil, ang pinanggagalingan ng paggigiit ni Navarro ay ang pagkakaroon ng mas malawak na pagtatampok sa inog ng buhay ni Oriang. Muling mabalalikan dito ang kaninang ‘suliranin’ ng limitadong pagtatampok kay Oriang, ang pagiging kakabit lamang ng katauhan ni Bonifacio. Sa pagkalubog ni Navarro sa kaligirang pangkasaysayan, nakikita niyang tila binibihisan si Oriang ng “kabayanihang madalas ikabit sa lalaki.” Noon pa’y napunto na nina Jose at Navarro (2014, 50) ang ganitong suliranin: “Sa mga karaniwang talambuhay, kadalasang sinusukat din ang kabayanihan ng mga babaeng bayani batay sa pangunahing pamantayan ng kabayanihan ng mga lalakeng bayani na tumutukoy sa paglahok sa pambansang sandatahang labanan.” Pinapanawagan, kung gayon, ang pagkakaroon din ng sariling marka ng kabayanihang ginampanan ng kababaihan, tulad halimbawa ng ipinakita sa akdang pambatang *Salu-salo* (Baclagon-Borrero at Crisostomo 2009). O kung partikular man kay Oriang, maaaring sipatin din ang mga yugto ng kaniyang buhay bilang “butihing anak at kapatid, mapagmahal na kasintahan at asawa, matapang na Katipunera, mahusay namanunulat, at mapag-arugang asawa, ina, at lola” (Jose at Navarro 2014, 64). Bagaman nakasentro kay Oriang ang kuwento, naroroon pa rin ang limitadong tuon ng karakterisasyon, kung saan sa malawakang pagtingin ng mga obrang hinggil sa Katipunan/kay

Bonifacio/Oriang, tila may ‘lumilitaw’ na dikotomiya ng ‘matimtimang’ Oriang at ‘palabang’ Oriang. Pinakikita ng obserbasyon ni Navarro ang posibilidad ng ‘balanse’ o ‘holistikong’ pagtatampok kay Oriang bilang pagbibigay-hustisya na rin sa pagkakakilanlang ‘babae’ at ‘bayani’ (bilang ‘babaeng bayani’) (Jose at Navarro 2014, 50) sang-ayon sa iniinugan niyang pangkasaysayan konteksto.

Ngunit may maipupunto ring limitasyon ang mga napalitaw na mungkahi. Marahil, masyado nang pagpapaigpaw mula sa proyekto ang iginigiit nito. Kahit papaano’y may inilarawan ding ‘pagbabalanse’ ang akda mula sa ‘anyo ng kabayanihan na madalas ikabit sa mga lalaki’ patungo sa kabayanihang ‘may tatak’ na pangkababaihan. Mapapansin mula sa pagsunod sa daloy ng salaysay ang mga pagsasanay bilang paghahanda sa oras ng pakikidigma, ngunit makikita rin dito ang pagpapalitaw at paghuhubog ng ‘pagkakapatiran,’ kung saan inilalarawang ‘ate’ si Oriang at nakababatang kapatid si Estong. Nagsasalimbayan at naghuhugpungan ang pagtuturo ni Estong sa isang banda at ang pagkalinga ni Oriang upang bigyang-diin ang relasyon sa pagitan ng magkakapatid na ‘Anak ng Bayan,’ hindi lamang sa pakahulugang makalalaking ‘brotherhood’ kundi sa pagsasapalabrang Pilipinong ‘kapatiran,’ na sakop ang kung anumang kasarian. Isang bahagi ang nagpapakita ng interesanteng kasuotan ng berbal at biswal na salungatan. Sa unang pagtatagpo ni Estong at ng Supremo at Lakambini (pah. 3-4), mababasa sa berbal na naratibo ang matinding pagpipitagan ni Estong sa dalawa, samantalang may paggigiit din ng kataasan ang Supremo’t Lakambini dulot ng pagmamando ng Lakambini kay Estong hinggil sa pagsisimula ng pagsasanay kinabukasan (na hindi naman tinitingnan negatibo kundi mas kumikiling sa paggigiit ng disciplina). Gayumpaman, ang makikita sa ilustrasyon ay ang pag-uurong ng nakangiting Supremo ng bangko para kay Estong at ang paghahain ng isda ng Lakambini sa hapag. Makikita ang isang pinggan at isang baso na nakalaan para kay Estong. Kung gayon, hindi direktang sinasalamin ng ilustrasyon ang teksto, sa halip, lumilikha ito ng iba, kung hindi

man panagdag o salungat, na naratibo. Masasalamin sa ilustrasyon na kasalo si Estong sa hapag-kainan, isang pagturing na pangkapwa, pangkapatid, o pangkapamilya, na pinagbubuklod ng pagiging kaisa sa samahan.

Nagbubukas din ang *Ang Lakambini at Ako* ng isang krusyal na usapin hinggil sa kabataan: ang paggamit ng armas at pakikisangkot sa digmaan. Preliminaryong imamapa rito ang lawig ng nagsasalungatang tindig, ang umaaayon at tumututol.

Nang mailatag at maratipika noong 1989 ng United Nations ang *Conventions on the Rights of the Child* (CRC) tinatalakay sa mga probisyon ng Artikulo 38 ang usapin ng armadong tunggalian at mga bata:

1. *States Parties undertake to respect and to ensure respect for rules of international humanitarian law applicable to them in armed conflicts which are relevant to the child.*
2. *States Parties shall take all feasible measures to ensure that persons who have not attained the age of fifteen years do not take a direct part in hostilities.*
3. *States Parties shall refrain from recruiting any person who has not attained the age of fifteen years into their armed forces. In recruiting among those persons who have attained the age of fifteen years but who have not attained the age of eighteen years, States Parties shall endeavour to give priority to those who are oldest.*
4. *In accordance with their obligations under international humanitarian law to protect the civilian population in armed conflicts, States Parties shall take all feasible measures to ensure protection and care of children who are affected by an armed conflict (UN 1989).*

Sinusuportahan ang mga probisyong ito ng mga pandaigdigang organisasyon tulad ng *Child Soldiers International* (www.child-soldiers.org), isang organisasyon para sa karapatang pantao na tinutuligsa ang pagrerekrut sa mga bata ng mga pang-estado at hindi pang-estadong armadong puwersa at pangkat. Sa Pilipinas, itinatag noong 2001 ang *Philippine Coalition to Stop the Use of Child Soldiers* na umuugat sa CRC at humihimig sa layunin ng *Child Soldiers International*. Integral na bahagi ang mga ganitong *watch groups* para sa pagsasalungguhit ng *checks and balances* pareho ng mga pang-estado at hindi pang-estadong pangkat. Masasabing hindi naman ito agarang nangangahulugang pagtatanggol sa namamayaning status quo, kundi isang paggigiit sa ano pa mang institusyon upang ipagtanggol ang karapatan at kinabukasan ng mga bata at kabataan. Para sa mga historyador ng kabataan at pagkabataan, nagkaroon din ng mga interpretasyon na sumasang-ayon sa mga ito. Halimbawa nito ay ang pag-aaral ni Navarro sa kabataan sa kasaysayan, partikular sa papel ni Hermano Puli at ng pinamunuuan niyang *Cofradia de San Jose* sa Tayabas noong 1832-1841, at sa kabataan sa himagsikan, kung saan nabanggit din si Oriang (Navarro 2012, 84-87). Ayon sa kaniyang panawagan sa konklusyon:

Ngunit sa proseso ng pagtatanghal sa kabayanihan ng mga kabataan, maaari rin itong tingnan na pagpapahiwatig ng ironiya at parikala. Habang kinikilala natin ang kabayanihan ng mga kabataan sa *Cofradia de San Jose* at *Himagsikan*, umaasa rin tayong hindi na kakailanganin ng ganitong kabayanihan kung *saan patuloy pa ring nasasadlak ang mga kabataan sa digmaan at karahasan* (Navarro 2012, 89; aking diin).

Kung babalikan ang huling bahagi ng kuwento, may initiatas kay Estong na panloloob sa kuwartel ng guwardiya sibil sa Balara upang magpuslit ng mga armas (pah. 23-24). Gayundin, naihayag na sa mga naunang tagpo ang kaniyang kasanayan sa paghahanda at paggamit ng

riple at rebolber: “Nung una'y tagapag-ingat lámang ako ng mga armas, subalit ngayon ay natuto na akong gumamit ng mga ito” (pah. 1-2). Sa legal na aspekto, nakaiwas ang kuwento mula sa probisyon ng Artikulo 38, Seksyon 2 at 3 ng CRC sa paglagay na labing-anim na taon si Estong. Para sa pananaw ng mga nagsusulong ng di-pakikisangkot ng mga bata at kabataan sa digmaan, nararapat na maging aktibong kalahok sa paglikha ng mas mapayapang mundo ang mga bata sa halip na maging bahagi ng mga nagtutunggaling pwersa. Isa sa mga probisyon ng *UN Convention of the Rights of the Child* ang paghihikayat ng paglikha at pagpapamahagi ng mga aklat pambata (“*Encourage the production and dissemination of children's books*”). Kung babasahin ang *War Makes Me Sad* (Ordinario-Floresta at Blu 2000), mababanaag ang depiksyon ng takot ng isang batang sibilyan na naiipit sa digmaan sa Mindanao. Nagugulumihan at hindi lubusang maunawaan ng sibilyang bata roon kung bakit nararapat magkaroon ng palitan ng putok at pagsabog ng mga bomba. Sa isa pang aklat, *A Dream and a Melody* (Santos-Gerodias at Solina-Wolf 2010), nagbabadya ang isang labanan sa pagitan ng mga pribadong pangkat ni Don Enrique at mga katutubong T’Boli dahil sa agawan sa lupa. Makikita roon ang aktibong pakikisangkot ng sampung taong-gulang na si Malaya upang makapagluwal ng kapayapaan—sa pamamagitan ng himig ng kaniyang plauta. Sa isang pag-aaral, ipinakita ni Elizabeth Protacio-de Castro kung bakit sumasapi, nananatili, at umaalis ang kabataan sa mga rebeldeng kilusan (New People’s Army, Moro National Liberation Front, at Moro Islamic Liberation Front), at kung ano-ano ang kanilang mga natatamong karahasang pisikal, emosyonal, mental, at simboliko mula sa kanilang ‘pagkakaipit’ sa dalawang nagtutunggaliang puwersang ito. Ipinapakita sa pag-aaral na ito ang magkakaugnay na salik ng kapabayaan, pang-aabusó, at karahanan, pakiramdam ng takot, pangamba, kawalang-katiyakan, at banta sa kaligtasan, at ang mga matitinding pisikal, sikolohikal, at moral na epekto nito sa bata (2001, 125). Maidaragdag pa, tinalakay ang bisa at kapangyarihan ng panitikang pambatang Pilipino para sa pangkapayapaang tunguhin sa isang aklat ni Rosario Torres-Yu, *Balagen*:

Edukasyong Pangkapayapaan at Panitikang Pambata (2011).

Gayumpaman, malawak ang ating kasaysayan ng pakikibaka at pakikitunggali na ang pangunahing aktibong tagapagsulong ay ang kabataan. Sa antas ng kamalayan, kinikilala nating halimbawa ang ambag ng kabataan ng *Cofradia de San Jose*, ng Kilusang Propaganda, hanggang sa Katipunan, na nagluwal ng mga rebolusyonaryong kaisipan na kinikilalang mga ugat ng talastasang Sosyalista at Marxista pagdating ng dantaon 20. Halimbawa rito ang noo'y paglalatag na ng mga kaisipang pang-uri ni Emilio Jacinto (Guillermo 2009, 83-86). Maging ang anti-imperialistang nobelang *Bulalakaw ng Pag-asa* (1905) sa mga unang taon ng kolonyalismo at imperialismong Amerikano ay isinulat ni Ismael A. Amado noong "mga unang araw ng kanyang pagkabinata nang ang kanyang gulang ay *lalabingwalong taon lamang*" (Amado 1991, iii; *akin ang diin*). Maliban sa pagbabagong-kamalayan na inilunsad ng mga kabataan sa kasaysayan, naroroon din ang malawakang pakikilahok sa mga di-mabilang na labanan. Mahaba na ang kasaysayan ng pagtindig ng kabataan sa mga panahong dinadahas ng mga maykapangyarihan, dayuhan man o kapwa Pilipino, ang karapatan at kalayaan ng iba't ibang sektor ng lipunan, na patuloy na nagaganap hanggang sa kasalukuyan. Mababasa mula kay Ceres S. C. Alabado ang dalawang kathang historikal na nagtatampok ng mga kabataan sa pinakamasasalimuot at mararahas na panahon ng ating kasaysayan. Maliban sa *Kangkong 1896* na nagsalaysay ng transisyon ng isang musmos na lalaki patungong pagkabinata sa mabibigat bagaman mapagmulat na mga tagpong idinulot ng Rebolusyon 1896, inilathala rin ni Alabado ang isang 'radikal' na nobelang pangkabataan, *I See Red in a Circle* (1971), ilang buwan bago ang pagdedeklarra ng Batas Militar ni Pang. Ferdinand Marcos. Tungkol sa mga kabataan sa Unang Sigwa, isinalaysay ang danas ng karahasan at takot na pinapalaganap ng pasistang estado habang tinuteligsa ang pamamasistang ito ng iba't ibang pangkat kabataan tulad ng Malayang Katipunan ng Kabataan (MKK), Kabataang Makabayan (KM), National Union of Students in the Philippines (NUSP), Samahang Demokratikong Kabataan (SDK), at iba pa. Isa ito sa mga

ipinagbawal na aklat ng rehimeng Marcos sa loob ng dalawang dekada (Alabado 2001, 175). Mahihinuha mula sa mga kathang ito ni Alabado ang kaniyang paggigiit ng kabayanihan at pakikisangkot ng kabataan sa mga rebolusyon para sa kalayaan, demokrasya, pagkakapantay-pantay, katarungan, at laban sa mga mapanupil na maykapangyarihan sa iba't ibang yugto ng kasaysayan Pilipino. Ihinaharap nito ang mahalagang papel ng kabataan upang magpabagsak ng mga kolonisador, imperialista, burukrata-kapitalista, diktador, tirano, at pasista sa pamamagitan ng sama-samang rebolusyonaryong pagkilos, taglay sa kanilang sarili ang maituturing na ‘pag-ibig sa tinubuang lupa’.

Maaaring sabihin na isang masalimuot na usapin din hinggil sa kabayanihan at nasyonalismo ang tinaatangkang talakayin ng *Ang Lakambini at Ako*. Tila tumatawid tayo sa lubid sa ere kung pinahahalagahan ba nito ang potensyalidad ng paghihikayat sa kabataan na lumahok sa kasalukuyang ‘rebolusyon’ sa anyo ng pagkikipagtunggali sa kapangyarihan ng mga naghaharing-uri at estado, o nagbabalik-tanaw ito sa mga tagpo ng himagsikan upang hindi na muling mailahok ang kabataan sa dahas, lagim, at pait ng anumang anyo ng paghihimagsik at pakikidigma.

KONGKLUSYON

Sa kabilang ilang puna at rekomendasyon, mahalaga pa rin ang ambag ng *Ang Lakambini at Ako* sa pagbibigay ng laman sa puwang na mapapansin sa mga malikhain akdang historikal. Ipinakita rito ang katauhan ni Oriang na hindi ‘hinugot lamang sa tadyang’ ng Supremong si Bonifacio, kundi isang babae na humulma ng sarili niyang pagkakakilanlan at kasaysayan. Makikita rin kung paanong binigyan ng tinig ang binatilyong si Estong sa halip na pasibong tagatunghay lamang sa mga pagkilos ng samahan

sa tunguhin ng pagsasarili at paglaya. Parehong naging tagapagpakilos sa kuwento ang Babae at ang Bata, silang kadalasang naisasagilid sa mga ‘dakilang naratibo’ hindi lamang sa mga dahon ng kasaysayan kundi maging sa larangan ng panitikang pambata. Iminumungkahi nito—sa pamamagitan ng pagpapakitang *mayroon ngang babae’t batang bayani*—na patuloy pang galugarin at tuklasin ang nakalipas upang maghanap ng mga salaysay ng kabayanihan at pagkabayani, na hindi lamang nalilimita sa mga matataas na pinuno, sa mga tanyag na personalidad, sa mga lalaki.

Personal kong nahiligan at mairerekomenda ito dala na rin ng aking hilig sa kasaysayan, na siyang isinulong ng akdang ito sa pamamagitan ng pagtutulungan ng teksto at guhit na umuugat sa wika at dibuho noong dapithapon ng dantaon 19. Dinadala tayo ng *Ang Lakambini at Ako* sa isang banyagang lunan—ang hinarayang nakaraan.

TALASANGGUNIAN

Adarna House. 2017. “*Paglulunsad ng Ang Lakambini at Ako.*” Facebook, Mayo 31. Isinangguni noong Agosto 21, 2017. <https://goo.gl/7tGC7G>

Adarna House. 2019. *Adarna House Book Guide*. Adarna House website. Isinanggui noong Hulyo 27, 2020. <https://drive.google.com/file/d/0B2MUzoUzt0L-NzhNQzNhdDlyTIU/view>

Agoncillo, Teodoro A. 1996. *The Revolt of the Masses: The Story of Bonifacio and the Katipunan*. Quezon City: University of the Philippines Press.

Alabado Ceres S. C. 1971. *I See Red in a Circle*. Maynila: Ceres S. C. Alabado.

Alabado Ceres S. C. 1983. *Kangkong* 1896. Lungsod Quezon: New Day Publishers.

Alabado Ceres S. C. 2001. *Multimedia Multicultural Children's Literature in the Philippines: A Historical Approach*. Lungsod Quezon: New Day Publishers.

Alzona, Encarnacion. 1964. *Julio Nakpil and the Philippine Revolution*. Manila: Academic Publishers.

Amado, Ismael A. 1991. *Bulalakaw ng Pag-asa*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press.

Angeles, Mark Anthony (may-akda) at Ray Nazarene Sunga (tagaguhit). 2014. *Si Andoy, Batang Tondo*. Lungsod Quezon: Lampara Publishing House.

Baclagon-Borrero, Susie (may-akda) at Ibarra Crisostomo (tagaguhit). 2009. *Salu-salo*. Quezon City: Lampara Publishing House, Inc.

Bellen, Christine S. 2016. *Batang Rizal at iba pang dula*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.

Bernardo, Eisen V. 2016. *Noli Me Tangere*. Makati: Tahanan Books for Young People.

Biglaen, April Jade I. (may-akda) at Ivan G. Reverente (tagaguhit). 2016. *Ang Supremo at ang Kuweba*. Lungsod Quezon: Lampara Publishing House.

Cahiles, Weng (may-akda) at Isa Natividad (tagaguhit). 2013. *What Kids Should Know about Andres and the Katipunan*. Quezon City: Adarna House, Inc.

Constantino, Renato. 1977. *Insight & Foresight*. Quezon City: Foundation for Nationalist Studies.

David, Adam (adaptasyon) at Mervin Malonzo (tagaguhit). 2015. *Ang Subersibo*. Quezon City: Adarna House, Inc.

De Jesus, Gregoria. 1928. *Mga Tala ng Aking Buhay at mga Ulat ng Katipunan*. Manila: Limbagang Fajardo, 1932.

Desuasido, Rodolfo (may-akda) at Albert E. Gamos (tagaguhit). 1981. *Andres Bonifacio: Ang Dakilang Supremo ng Katipunan*. Lungsod Quezon: Children's Communication Center.

Desuasido, Rodolfo (may-akda) at Gilbert Torres (tagaguhit). 1981. *Katipunan: Hakbang tungo sa Rebolusyon*. Lungsod Quezon: Children's Communication Center.

De Veyra, Lourd. 2017. *Talumpati sa Lunsad-aklat ng Seryeng Bayani ng Adarna House*. Gateway Gallery, Cubao, Quezon City, Philippines, Hunyo 12.

Evasco, Eugene. 2011. “*Pag-akda at Pagkabata: Ang Namamayaning Tunguhin at Estetika sa Panitikang Pambata ng Pilipinas*.” *Humanities Diliman* 8.2: 105-144.

Evasco, Eugene. 2012. “*Ang Ikatlong Dekada: Ang Sitwasyon at Mungkahing Pagpapaunlad ng Panitikang Pambata sa Pilipinas (2000-2009)*.” *DALUYAN* 18.1-2: 128-162.

Guillermo, Ramon. 2009. *Pook at Paninindigan: Kritika ng Pantayong Pananaw*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press.

Jose, Mary Dorothy at Atoy Navarro. 2014. “*Oriang: Lakambini ng Himagsikan*.” *Historical Bulletin* 48.1: 48-68.

Kintanar, Natasha. 2018. *Gregoria de Jesus*. Quezon City: St. Matthew's Publishing Corporation

López-Rizal Bantug, Asunción, Sylvia Méndez Ventura (mga may-akda) at Bencab [Benedicto Cabrera] (tagaguhit). 2017. *Indio Bravo: The Story of José Rizal*. Makati: Tahanan Books for Young Readers.

Méndez Ventura, Sylvia. 1992. *José Rizal*. Makati: Tahanan Books for Young Readers.

Méndez Ventura, Sylvia (may-akda) at Egai Fernandez (tagaguhit). 2001. *Supremo: The Story of Andrés Bonifacio*. Maynila: Tahanan Books for Young Readers.

Mojares, Resil. 2002. *Waiting for Mariang Makiling: Essays in Philippine Cultural History*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.

Nada, Joza. 2017. *Panayam sa email*, Agosto 9.

Navarro, Atoy M. 2000. *Ang Bagong Kasaysayan sa Wikang Filipino*. Lungsod Quezon: Palimbagan ng Lahi.

Navarro, Atoy. 2012. "Ang mga Ginampanang Papel ng mga Kabataan sa Cofradia de San Jose at Himagsikan." Nasa PULI: Paniniwala, Ugnayan, Lipunan, at mga Imahe sa Panahon ni Apolinaro de la Cruz, pinamatnugutan ni Ryan Palad, 78-89. Tayabas, Quezon: Alternatibong Tahanan ng mga Akda at Gawang Nasaliksik (ATAGaN, Inc.).

Navarro, Atoy. 2017. *Panayam sa Messenger*, Agosto 6.

Ordinario-Floresta, Mary Ann (may-akda) at Biboy Blu (tagaguhit). 2000. *War Makes Me Sad*. Kidapawan: ABC Educational Development Center.

- Ortiz, Will. 2016. “*Mga Kuwadro at Rekwerdo ng Kasaysayan: Pagsusuri ng Limang Historikal na Kathang Pembata.*” Lagda 10.1 (Hunyo): 107-128.
- Paz, Consuelo. 1998. “*Pakikibaka sa Wika: Ganoon Pa Rin Ngayon.*” Kasarinlan 14.1: 53-74.
- Protacio-De Castro, Elizabeth. 2001. “*Children in Armed Conflict Situations: Focus on Child Soldiers in the Philippines.*” Kasarinlan 16.2: 123-142.
- Ramos, John Ray. 2018. *Jose Rizal*. Quezon City: St. Matthew’s Publishing Corporation.
- Ramos, John Ray at Michael Charleston “Xiao” Chua. 2019. *Andres Bonifacio*. Quezon City: St. Matthew’s Publishing Corporation.
- Remigio, Ompong (may-akda) at Beth Parrocha Doctolero (tagaguhit). 1996. *Papel de Liha*. Quezon City: Adarna House, Inc.
- Reyes, Divine Gil, Joonee Garcia, Bejor Catindig, at Michelline Suarez. 2019. *Sino Bayani? Jose Rizal*. Makati: Tahanan Books for Young Readers.
- Rice, Mark. 2015. *Dean Worcester’s Fantasy Islands: Photography, Film, and the Colonial Philippines*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Richardson, Jim. 2013. *The Light of Liberty: Documents and Studies on the Katipunan, 1892-1897*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Ryo Konno at Takahiro Matsui. 2020. *José Rizal: The Filipino Hero’s Life Illustrated*. Mandaluyong City: Anvil Publishing.
- Salanga, Alfrredo N. 1984. *Rizaliana for Children*. Lungsod Quezon: Children’s Communication Center.

- Salazar, Z. A. 1998. "Wika ng Himagsikan, Lengguwahé ng Rebolusyon: Mga Suliranin ng Pagpapakahulugan sa Pagbubuo ng Bansa." Nasa Wika, Panitikan, Sining at Himagsikan, pinamatnugutan nina Atoy M. Navarro at Raymund Arthur G. Abejo, 11-92. Lungsod Quezon: Limbagang Pangkasaysayan.
- Santiago, Luciano. 2010. *The Life, Art, and Times of Damián Domingo*. Quezon City: Vibal Foundation, Inc.
- Santillan Castrence, Pura. 1976. "Let's Talk Books: Kangkong 1896." The Philippine Journal of Education 55 (Disyembre): 342-343.
- Santos-Gerodias, Becky (may-akda) at Maria Bernadette Solina-Wolf (tagaguhit). 2010. *A Dream and A Melody*. Lungsod Quezon: LG&M Corporation.
- Torres-Yu, Rosario. 2011. *Balagen: Edukasyong Pangkapayapaan at Panitikang Pambata*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press.
- United Nations (UN). 1989. "Convention on the Rights of the Child." United Nations Office of the High Commissioner on Human Rights, Nobyembre 20. Isinangguni noong Agosto 21, 2017. <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>
- Villanueva, Rene (may-akda) at Joel Jason Chua (tagaguhit). 2007. *Dalawang Bayani ng Bansa*. Quezon City: Adarna House, Inc.
- Zaide, Gregorio F. at Sonia M. Zaide. 2014. *José Rizal: Life, Works and Writings of a Genius Writer, Scientist and National Hero*. Ikalawang edisyon. Mandaluyong City: Anvil Publishing.
- Zuq, Xi (may-akda) at Dominic Agsaway (tagaguhit). 2013. *Ngumiti si Andoy*. Quezon City: Adarna House, Inc.

V

Ang Nag-iisa at Natatanging Si Onyok

*Sipat sa Sapot: Mapagpalayang Pagkalalaki
sa Pabulang Pambata¹*

PANIMULA

NAGKAROON AKO NG PAGKAKATAONG unang mabasa ang akdang *Ang Nag-iisa at Natatanging si Onyok* noong mailunsad ito sa *Precious Pages Bookstore*, SM North EDSA. Naroroon ang mga manlilikha nitong sina Eugene Evasco at Jomike Tejido. May kalakihan pala talaga ang aklat, at kung ikukumpara sa presyo ng ibang aklat pambata, may kamahalan ito. Gayumpaman, sa pagbasa at muling pagbasa ng akdang ito, tila may mga panibagong pinto ng kuwento at realisasyon ang matatagpuan. Sa bawat bukas ng pahina, maraming bagong matutuklasan, lalo na kung hihimayin ang bawat salita at objek, ang bawat ugnayan at hugpungan ng mga ito. Sa huli kong pagbasa (pansamantala), dumating ako

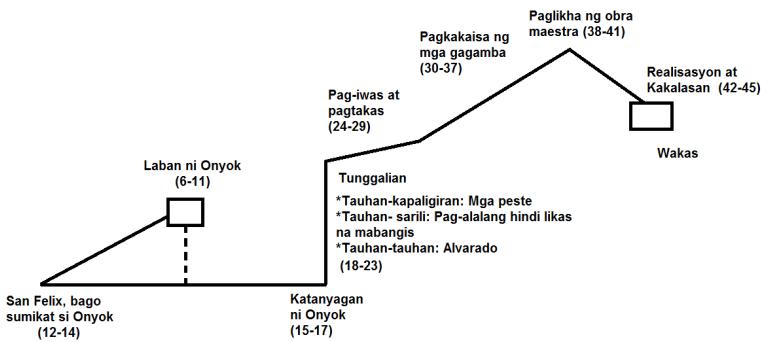
¹ Rebyu ng *Ang Nag-iisa at Natatanging si Onyok* (2015) nina Eugene Evasco at Jomike Tejido. Unang nailathala bilang “Sipat sa Sapot: Mula sa Pagsaka sa Patriyarkal na Pandarahas Tungo sa Paglikha ng Mapagpalayang Anyo ng Pagkalalake,” sa Saliksik E-Journal Tomo 6, Bilang 2 (2017): 305-324. Pinamatnugutan ni Dr. Nancy Kimuell-Gabriel, Unibersidad ng Pilipinas Diliman.

sa pagkakatantong nais ipaglaban ni Onyok ang pamamayani ng kapayapaan, pagtanggap, at pagkakapantay-pantay ng mga nilalang, lalo na sa iminumungkahang nitong pagpupunyaging pangkasarian. Bilang isang pabula, namumukadkad ito sa mga pananagisag na sumasalamin sa ating historikal at kontemporaneong lipunan. Sa pagbasang ito, tampok ang dalawang tema/lapit/pananaw, ang formalistikong pagbasa ng panitikang pambata, partikular ang mga *picture book*, at ang historikal-sikolohikal-sosyolohikal na pagbasa (at maging moralistiko na rin, na tumatalakay sa bisa ng akdang pambata bilang mga tagapagbago ng kinagisnang mapaghahong pag-iisip), na sumusuri sa ugnayan ng mundong nilikha sa akda at sa mga “realidad sa lipunan at kasaysayan,” kung saan isinama na rin ang mga may-akda at proseso ng paglikha (Reyes 1994, viii).

PASOK, ONYOK!

Bago tumuon sa mas detalyadong formalistikong panunuri, mahalagang tunghayan ang pagbubuod sa kuwento ni Onyok.

Nagsimula ang kuwento sa isang maaksyong sagupaan ng dalawang karakara, o panabong na gagamba, kung saan, si Onyok, ang bida, ay nagwagi ng kaniyang ikalabindalawang panalo. Sinundan ito ng pagbabalik-tanaw sa bayan ng San Felix bago sumikat si Onyok, isang lugar na walang gaanong nakakaalam. Sa pagkadiskubre kay Onyok ng mga bata, naging tanyag na rin ang bayan ng San Felix, kung saan nagkaroon ng interes sa pagsasanay ng mga karakara. Ngunit nagdulot ito ng pagdami ng peste sa mga taniman. Gayundin, nagkaroon ng tunggalian sa sarili si Onyok, sa kaniyang pagbubulay-bulay mula sa pag-iisa at engkwentro sa ibang hayop tulad ng isang kuliglig na kaibig-ibig ang pag-awit. Sumikat na rin ang isang nakakikilabot na kalaban sa

Pig. 1. Daloy ng Onyok, halaw sa modelo nina Carl Tomlinson at Carol Lynch-Brown (2002, 23-24).

sabong, si Alvarado. Nabahag ang buntot ni Onyok, at umiwas sa mga laban. Nang papatakas siya, nahuli siya ng kaniyang tagapag-alaga at dinala sa isang kahong mas mahigpit na binabantayan. Doon niya rin nakita ang mga sugatan, na naging katuwang niya sa isang binubuong plano. Katulong ang kuliglig, nakipagsabwatan siya kay Alvarado. Sa araw ng labanan, sa halip na sagupaan, natunghayan ng mga manonood ang mahiwagang paghabi nina Onyok at Alvarado sa patpat ng isang tulay na gawa sa sapot. Mula noon, ang bayan ng San Felix ay naging bayan na ng mga eskulturang sapot, na siyang pinasimulan ng nag-iisa at natatanging si Onyok.

FORMALISTIKONG PAGTAWID-SAPOT PARATEKSTO

Ang parateksto ay ang teksto sa labas ng ‘teksto’/salita/banghay. Kinabibilangan ito ng pabalat, mga *end paper*, *title page*, *copyright page*, *dedication page*, maging ang sukat at tipo ng papel at pabalat, na para kina Nikolajeva at Scott (2006, 241) ay mas mahalahagang elemento sa mga *picture book* kaysa sa mga nobela. Nauna nang hinayag ni Evasco

ang mga detalye ng pagbuo ng parateksto noong ginagawa ang aklat:

Kakaiba rin ang laki nito kumpara sa kinagawiang sukat ng Lampara Books. Mayroon din itong 21 spreads... kumpara sa tradisional na 14... Dahil may tiwala ang tagapaglathala sa materyal, pumayag siya sa mas mahusay na kalidad na papel na gagamitin sa paglalathala (Evasco 2016, 27).

Sa isang aklat pambata na mas malaki kaysa sa karaniwan, sapagkat mayroon itong sukat na 10 x 10 pulgada, sadyang masinop ang ilustrador upang gamitin ang mga espasyo sa aklat, na hindi na rin maikakaila sa estilo ng mga aklat na ginuhit ni Jomike Tejido. Sa *front cover*, nareehe ang bida ng kuwento, si Onyok, katuwang ng medalya ng *Palanca* (Unang Gantimpala sa Maikling Kuwentong Pembata noong 2014), pangalan ng awtor, ilustrador, at bahay-lathalaan. Makikita kaagad ang paggamit ng mala-watercolor na *digital coloring (background, mga boxing glove, foreground)* at mala-fine pen para sa mabalahibong tekstura ni Onyok, at ang salitang “Onyok” na pinagmukhang iginuhit ang sapot. Bagaman sinabi ni Evasco (2016, 27) na, “Nagkusa si Tejido na lumikha ng orihinal na tipografiya sa pangalan ni Onyok sa pabalat,” mahihinuhang nahahawig ito sa pagsasaleta ni Garth Williams sa pabalat ng *Charlotte’s Web* ni E.B. White (1952). Sa ilalim ng hinabing “Onyok,” nakatambad ang antropomorpikong anyo ng protagonistang si Onyok: ang “pambahayang kamao” ng San Felix, tila nakalimbag sa isang *boxing poster* sa posisyon ng *southpaw stance* na tulad ng boksingerong naging inspirasyon din noong binubuo ang teksto ng kuwento, si Manny Pacquiao (Evasco 2016, 26). (Sa pag-ulinig sa tindig ni Pacquiao hinggil sa mga usaping pangkasarian, hindi ko alam kung ito ay sadyang pailalim na pang-uuyam.) Mamamalas naman sa *back cover* ng aklat ang bago-sa-matang panghikayat, sa anyo ng *arcade game* (Tekken kaagad ang naisip ko nang makita ko ito). Isang hulagway ng pamilyar na laro ng tunggalian kung saan pipili si Onyok ng mga makakalaban

(at dito lamang pinangalanang ibang hindi napangalanang tauhan sa kuwento). Tulad ng argumento nina Nikolajeva at Scott (2006, 241), “kung nagsisilbing palamuti ang pabalat ng isang *picture book* at sa kakayahan nito'y makapag-aambag sa pangkalahatang unang pagtingin, ang pabalat ng *picture book* ay kadalasang integral na bahagi ng salaysay, lalo na kung hindi inuulit ng larawang-pabalat ang anumang larawan sa loob ng aklat” (aking salin). Pareho ang kasu at akdang ito. Isang estratehiya ng hikayat ang pagbubuod ni Tejido ng naratibo sa loob ng aklat sa pamamagitan ng pagsasa-*arcade game* ng *back cover*.

Isa ring manifestasyon ng pagiging masinop sa espasyo nina Evasco at Tejido ang mga nasa huling pahinang nagtagtaglay ng impormasyon hinggil sa gagamba at sabong. Ayon kay Evasco (2016, 27), “Ang huling spread ay ilalaan para sa elementong non-fiction ng aklat. Nais naming dagdagan ang edukasyonal na halaga ng aming aklat.” Muli, tumatalima ito sa mga ideya nina Nikolajeva at Scott, “Maaaring magpaabot ang *end papers* ng mga mahalagang impormasyon” (2006, 241; aking salin).

SALITA

Hinati ni Rene Villanueva sa payak na mga kategorya ang balangkas ng isang kuwento (lalo na ng pambata), ang ‘mithi-balakid-kapalaran’ (Evasco 2006, 109). Sa kuwentong ito, maaaring ikategorisa ito sa ilalim ng mithi-balakid-kapalaran, ngunit may ilan ding mga konsiderasyong dapat tingnan. Sa konsepto ng mithi-balakid-kapalaran, may tendensya itong maging linyar tulad ng panimula-tunggalian-kasukdulan-kakalasan-resolusyon. Palasak na rin sa larangan ng kuwentong pambata ang linyar na daloy, may simula, gitna, at wakas. Sa kuwentong *Onyok*, kakakitaan ito ng elemento ng *in medias res*, sapagkat nag-simula ito sa laban ni Onyok, nagbalik-tanaw sa kasaysayan ng San

Felix, at muling bumalik sa sitwasyon kung saan ginagamit ang mga gagamba bilang panabong.

Maraming maaaring sabihin ang ganitong tipo ng reoryentasyon ng balangkas. Nagmumungkahi ito ng kakayahang maarok at maunawaan ang kasalimuotan (*complexity*) ng banghay sa bahagi ng mambabasa o tagapakinig na bata, na isang akto ng pagsasakapangyarihan sakanila. Hindilamang nakukulongsalinyaridad ang pagdistrungka ng mga bata sa isang kuwento; ipinamamalas ng kuwento ang kapasidad ng mga bata na magdugtong-dugtong ng mga pangyayari na hindi lamang sa palasak na sanhi-bungang daloy. Praktikal ding isipin na sinusubukan nitong panatilihin ang *attention span* ng bata sa kahabaan ng kuwento, kung kaya't inilagay ang mga bahaging puno ng aksyon (bahaging "laban ni Onyok," "sagupaang Onyok-Alvarado," "tulay na sapot") sa unahan at likuran samantalang ipinapalaman naman sa gitna nito ang kasaysayan ("San Felix, bago dumating si Onyok"), kalagayang pangkapaligiran ("tunggaliang tauhan-kapaligiran"), pamimilosopiya ("tunggaliang tauhan-sarili"), at paglagalom ("realisasyon at kakalasan").

Hindi pa rin mawawala ang estratehiya sa pagsasalaysay ng kwentong pambata. Nagamit ang pagtutugma ("‘Huwag,’ pagmamakaawa niyang kaysarap sa pandinig, musika kahit dalawang pantig”), asonansa at aliterasyon (“Onyok, suntok, sapok, dagok!” “Alvarado, sampal, sakmal, buntal!”), panagdag-bokabularyo (karakara, kabo negro, makalamias, pulahan), *enumeration* (pulahan-harungan-makalamias, balang-langaw-tipaklong, pagpatid-pagsilo-pagtuklaw), at *quotable quote*: “Siya ang gagambang nagpatunay na hindi lahat ng umuurong ay talunan, na hindi lahat ng pagsuko ay karuwagan.”

Lalong napapalawig ng mga *cross-reference* ang nilalaman ng akda. Nagkalat ang mga alusyon sa mga superhero (*Flash*, *X-Men*, *Captain America*), pelikula (*Jack Sparrow*, *Terminator*, mga *Filipino action film*, mga *cowboy film*), anime (*Naruto*), at *wrestling* (*luchador*/

Rey Mysterio). Naroon ang kaisahan ng Onyok at *Charlotte's Web* sa paggamit ng sapot upang magkaroon ng masining na mga *web sculpture*: kung si Charlotte ay itinuturing na “manunulat sa sapot,” si Onyok (at Alvarado) naman ang mga arkitekto sa patpat. Ginamit ang kulturang popular sa mga Pilipinong pelikulang pang-aksyon upang hubugin ang isang simbolo ng machismo: ang *luchador* na si Alvarado, ang kalabang makalamias ni Onyok sa kuwento, hinango mula sa sikat na kontrabidang si Max Alvarado. Mahalaga ang akto ng pakikiisa niya kay Onyok na bigyan ng bagong pagpapakahulugan ang obra maestra ng sangkagagambahan: hindi ito pakikipagsapakan at pagsira ng katauhan o buhay kundi pakikibuklod at paglikha ng mga kagilgilas na sining na iniluwal ng “kalikasan.” Sa ilang akdang pambata, makikita ang koneksyon ng Onyok sa mga ito. Maaaring maihanay ito sa mga pabulang nagsisiwalat ng eksploytasyong panghayop tulad ng pananakit sa mga kabayo sa *Black Beauty* ni Anne Sewell (1877) at ang alegorya ng ‘pang-aalipin’ at ‘paggigit ng mga manggagawang hayop’ sa ilang bahagi ng *Animal Farm* ni George Orwell (1945) at *Click, Clack, Moo: Cows that Type* ni Doreen Cronin at Betsy Lewin (2000). Bahagyang nakikipagsabayan din ito ng alingawngaw sa *The Carnivorous Carnival* nina Lemony Snicket at Brett Helquist (2002), na may mga bahaging pumapatungkol sa “*violence and sloppy eating*,” ang pakay ng mga taong nahuhumaling sa karnabal na nagiging lunsaran ng *verbal aggression* sa tabon ng ‘kaaliwan.’ Ngunit ang maituturing na kakambal ng Onyok ay ang *Alakdan* ni Luna Sicat (1998). Isa itong mahusay na halimbawa ng pabula kung saan sinasagka rin ang mabangis na kalikasan at kultura ng karahasang makikita sa ‘sining ng pakikipaglaban’ at ‘negosyo ng lason at tuklaw’ na itinatakda ng matatanda bilang tradisyon mula pa sa pagkabata ng mga supling. Sa huli, binago ang pagpapakahulugan sa kalikasan ng mga alakdan sa pamamagitan ng ‘huling pasya’ ng protagonistang si Jaime.

GUHIT

Malikot at maharaya ang pakikipagbuno ni Tejido (2015) sa kaniyang mga espasyong-guhitan, gamit ang digital na medium. Maaaring hatiin sa dalawa ang mga ilustrasyon na itinampok sa akda, *colored* at *black-and-white* o *sketch*. Kapag nagsasabay ang dalawang ito sa isang *spread*, kadalasang isang pahina ang *colored* at nasa bakanteng espasyo naman katuwang ng teksto ang *black-and-white* o *sketch*. Gumamit si Tejido ng *digital coloring* na may iba't ibang *rendering* ng tekstura ng guhit. Nagagamit sa *background* (lalo na kung tampok ang kalikasan o kung ito ay nasa *outdoor*) at sa mga pahinang *recto* (nagpapakita ng maigting na aksyon o adbentura) ang tila *sponging* ng *watercolor*. Upang maipakita ang tekstura ng mga balahibo ng gagamba, naroroon ang maninipis na marka. Nagamit din ang *computer graphics* upang palakihin, paramihin, at ulitin ang mga obheto, pinuhin ang kulay at *outline*, at lapatang ng elemento ng *video game*.

Magaling din magmanipula ng anggulo si Tejido upang maipakita ang ilusyon ng aksyon sa isang lapat na guhit. Halimbawa, makikita ang linya ng patpat na nakalihis, 3D (mahihinuha ang silindrikong anyo dala ng *shadow* at *shading*) (pah. 7); ang mga gagamba na may ilusyon ng distansya (malaki si Onyok sapagkat mas malapit sa mambabasa at maliit naman ang kalabang pulahan sapagkat ipinapakita itong malayo at nasa kabilang dulo ng patpat); at ang ilusyon ng laki na dala ng pagtitig ng isang mata ng bata, na nakabur, na nagpapakita ng kalakihan nito (kumbaga sa kamera, may tuon kina Onyok kaya malinaw ito at malabo-labo ang mata ng bata dahil ito ay kasama sa background at ipinalalagay na malaki). Marami pang anggulo ang nakalagay sa mga ilustrasyon, tulad ng mga *close-up* kay Onyok, Alvarado, at bata; *juxtaposition* sa tagpong cara-cara; at mga *top view shot* upang maipakita ang mga nag-eensayong gagamba at pagsisimula ng laban.

Marami ring ikinukuwento ang ilustrasyon na labas sa

mismong teksto. Ilan lamang siguro sa ibinubulong nito ang mga dagdag na karakter tulad ng mga gagambang sina Garapal Ninja (na nagshu-shuriken at nag-aaral ng *Hokage Secret Moves*), Asin-Tado (na nagdadart nang patalikod), Koboy (na gumagamit ng *lasso*), at Kidlat (na matuling sumuntok sa *punching bag*), ang Onyok's Weight Training, mga gantimpalang natamo ni Onyok na may medalyang tansan (*Champ: Spider Sumo, Websling Tournament, at Certificate of Awesomeness*), at ang personipikadong pagamutan na tinatawag na *Arachnosital*, na may nakalagay na *betadine, ophthalmic ointment, NaCl, LED light*, at tsart ng anatomiya ng langaw. Hitik na hitik ang ilustrasyon sa kuwento na lampas pa sa ibinibigay ng manuskrito, kung kaya masasabing nabigyang-hustisa rin ang malaking espasyong nakalaan dito.

UGNAYANG SALITA-GUHIT

Interesante sa akdang ito na lalo pang binuksan ng ilustrasyon ang haraya ng teksto. Kinasangkapan ang mga objek ng boksing bilang elementong angkop at komplementaryo sa pagsasabong, dahil 1) patok ito sa mga Pilipino, at 2) may taglay na pagkakapareho ito sa aspekto ng palakasan sa mga sabong. Nang isalin ito sa ilustrasyon, hindi lamang boksing ang makikita. Hindi lamang nakulong sa mga *boxing glove* ang harayang inilapat sa mga guhit, nroon din ang elemento ng pagiging *mixed martial arts* dala ng mga anyo ng pagsasanay na tinatahak ng mga gagamba. Malapit nga naman sa mga bata ang mga imahen nina Rey Mysterio, Naruto, at ng mga kawawang cowboy.

Sa talahanayang ginawa nina Nikolajeva at Scott (2006, 12), makikitang pumapasok ang akda sa pagitan ng mga kategoryang “*complementary picturebook*” kung saan pinupunan ng salita at guhit ang mga puwang ng isa’t isa, at “*expanding/enhancing picturebook*,” kung saan sinusuportahan ng biswal na naratibo ang berbal na naratibo, at

nagbabatay ang berbal na naratibo sa biswal na naratibo. Mahihinuhang hindi lamang nananatiling dominante ang banghay na nagdidikta ng ipinakita ng larawan, bagkus umiigpaw ang mga ilustrasyon sa salaysay ng banghay. Nagkakaroon ng pagbabalangkas ng maaaring paglitaw ang kuwento ni Evasco, samantalang nagdaragdag ng mga tauhan at pira-piraso ng kuwento naman ang mga ilustrasyon ni Tejido. Bagaman una nang nagwagi ang maikling kuwentong pambata ni Evasco noong 2014 bago pa ang produksyon ng mga guhit, makikitang may paghulma ring ginawa ang paglalangkap ng guhit sa pagsasalibro ng kuwento. Ani Evasco sa puntong ito ng pagbuo ng aklat:

Binigyan ko rin ng pagkakataon na isaayos ni Tejido ang aking prosa. Sa oriinal na kuwento, walo ang ginagamit ni Onyok sa mga labanan kaya siya'y tinawag na "pambansang walong kamao." Hindi magandang tingnan sa ilustrasyon kung lahat ng kamao ni Onyok ay may suot na *boxing glove* (Evasco 2016, 27).

SA UBOD NG SAPOT: ANG AKDA BILANG SALAMIN AT TINDIG NG PANGKASARIANG PAGPUPUNYAGI

Hindi tiwalag maging ang mga akdang pambata sa panunuring pampolitika at panlipunan. Para kay Rolando B. Tolentino, "ang pagsusulat ay gawaing politikal" (2009, 84). Sa bahaging ito, ilalahad ang maaaring maisip na mga tinatalakay na 'panlabas' na usaping pampolitika at panlipunan. Sunod na iuugnay ito sa 'panloob,' ang usaping pangkasarian, partikular ang namamayaning patriyarkal na kapangyarihan, na siyang nagpapaigkas sa pagsasaistiryotipo ng kalalakihan, at siya ring sentral na pananagisag at tema sa kuwento ni Onyok.

PANLABAS: MGA USAPING PANLIPUNAN

Ang mga isinasahapag na usaping nais pag-usapan sa akdang ito ay maaaring hatiin sa mga ‘panlabas’ at ‘panloob’ na usapin. Itinuturing na panlabas ang mga nasa rabaw, lantad, at direktang tinatalakay ng akda. Samantalang mahihinuha naman sa pamamagitan ng paghihimay ng mga pananagisag at pahiwatig ang mga usaping panloob, na para sa tunguhin ng pagbasang ito ay tumatalakay sa mga namamayaning usaping pangkasarian. Ganito ang magiging mekanismo ng panunuri bagaman pinangungunahan nang hindi rin kagyat na mawawari ang mga hangganan ng ‘loob’ at ‘labas’: nagsasapin-sapin ito, nagsasalimbayan at/o nagsasalungatan, at nagtatalaban. Maaari pa itong suhayan ng iba’t ibang lapit at tuon ng pagbasa; marami ang mga posibilidad ng pagsipat sa isang akda.

Maliban sa natatamong aliw sa panununghay sa mga pinaglalabang nilalang, idinidiin din ang papel ng kapital sa pamamayani ng pagsasabong ng gagamba. Hindi man hayagang sinasabing may pustahan ang mga sabong ng gagamba, ngunit kung pagbabatayan ang kontekstong pangkasaysayan (na pinahapyawan din sa *information page* ng akda), may papel ang taya at panalong monetarya sa pag-iral ng sabong. Makikita rin sa bahaging nais bilhin ng isang negosyante si Onyok (pah. 10) ang katanyagan na maikakawing pa rin sa halagang materyal ng pagiging kampeon. Gayundin, makikita ang pananamantala sa mga gagamba upang maging mahusay na pansabong. Alang-alang sa laban at katanyagan, handang isakripisyong mga gagamba ang kanilang mga katawan upang maging magilas na karakara, kahit na ang kahihinatnan nito ay sakit at karamdamang (pah. 16-17, 30-31). Masasabi bang ang pagpapagal na ito ay tungo sa aktuwalisasyon ng sarili at pagkamit ng kabuuuan ng pagkatao (pagkagagamba)? Maaari, sapagkat maririnig sa ilang kapwa gagamba ang mga katagang “Karakara tayo. Nilikha

tayo upang lumaban" (pah. 30) at "Sawang-sawa na ako sa buhay na *isang likha, isang nguya*" (pah. 32). Gayumpaman, kung susundan ang lohika ng kuwento, lumalabas na isa itong pagbibilanggo sa kamalayang panggagamba upang mapanatili ang aliwang iginigiit ng mga tao. Ipinapakita rito na pananamantala nga ang nagaganap, lalo na nang banggitin ni Onyok na "huwag tayong mag-asal-tao... mga gagamba tayo at magpakagagamba tayo" (pah. 32). Isang usapin din ang *juvenile delinquency* sapagkat bata ang ginamit na mga tauhan upang mag-ingat at magsanay ng mga gagamba. Sa pagsikat ni Onyok bilang karakara, nahumaling na ang buong San Felix sa pagsasanay ng mga ito (pah. 16)—at mga bata rin ang sangkot dito.

Sinasalamin din ng akda ang mga isyu sa pang-atletang paggawa (*athletic labor*), isang paksang maaaring lapitan ng iba't ibang sosyolohikal at historikal na dulong at panunuri. Tingnan, halimbawa, ang pagbubukas ng iba't ibang lapit sa paksang ito sa panimula hinggil sa pampolitikang ekonomiya ng *amateur sports* nina Joshua Newman at Kyle Bunds (2016). Mababasang isinasalaysay ng kuwento ni Onyok ang isang madilim na bahagi ng karanasan ng mga atletang manggagawa. Sa pag-usbong ng demand para sa mga kalahok sa pagsasabong ng gagamba, ang mga taga-San Felix, bilang mga may kapangyarihan, ang siyang nagtulak sa kanilang nahuhuling gagamba sa larangan ng pugilismo (*prizefighting*). Sa agos ng dominanteng trend, nakondisyon maging ang mga gagamba na pumasok sa larangan ng pagsasabong. Ang alokasyong ito ng mga gampaning ekolohikal ang siyang nagdudulot na rin ng *drain* sa iba pang larangan, tulad ng makikitang bunga sa pananalanta ng mga peste (pah. 18-19), na dulot ng kawalan ng ekolohikal na balanse. Dagdag pa, ipinahahayag din ang pangkapaligirang prinsipyong na ang pag-iral ng isang nilalang sa isang lunan ay interdependente sa pag-iral ng iba pa. Ipinapakita (maging sa *information page*) ang pagiging *keystone species* ng gagamba: magdudulot ang pagkawala nila ng kawalang-balanse sa ekolohiya, tulad ng paglaki ng populasyon ng mga peste at pagkaubos ng mga pananim.

Umaalingawngaw sa kontekstong panlipunan ang katotohanang ito sa larangan ng palakasan. Sa bansa, hindi pinagtutuanan ng pansiñ ang mga manlalaro kung hindi naman sila ganoon katanyag at sinusuportahan ng madla. Kawangis nila ang mga gagambang nakakulong sa kahon kung saan inuubos ang panahon sa paggamot sa sarili. Dahil sa naitatag na imahen ni Onyok bilang *iconic figure*, parating nakatuon lamang ang mga mata kay Onyok, at hindi sa iba pang mga gagamba. Hindi ito naiiba sa kasalatan ng suporta sa mga manlalaro hangga't hindi sila nakatutuntong sa antas propesyunal o di kaya'y makalahok sa mga internasyonal na patimpalak.

PANLOOB: KUNG PAANO BINABALOT SA BILANGGUANG SEDANG PATRIYARKA ANGLAHAT NG MGA ITO

Maikakawing sa dominanteng politika at kapangyarihan ng patriyarka ang mga panlabas na isyung ito. Malinaw ang paggamit ng may-akda sa mga istiryotipo ng pagkalalaki upang magpanukala ng rebolusyonaryong pagbabago sa pagtingin at pagturing sa kasarian. Naririto ang politika sa panitikang pambata na kadalasang nalalampasan ng tingin ng mga mambabasa dahil sa mababa, mapagmaliit, at mapagsantabing pagturing sa kapangyarihan nito bilang tagapagbago ng sarili at lipunan.

Bilang pagbalik sa ikatlong tesis sa pagsulat ayon kay Rolando Tolentino, “ang pagsusulat ay gawaing politikal”:

Kapag sinabing “politikal,” mayroon itong nais baguhin at itransforma, layuning nais makamit, at lipunang nais marating. Ibig sabihin, mayroong mas egalitaryong kalagayang neroon sa makakamit na hinaharap kaysa sa kasalukuyan. Mas magandang tanawin ang “doon” kaysa ang “dito.” Pero kailangan pa ring gamitin ang lente ng “dito” para makita ang hangganan ng “doon” (Tolentino 2009, 84).

Sa paggamit ng may-akda sa iba't ibang dimensyon ng istiryotipo ng pagkalalaki, tulad ng espasyo (ang tingting bilang ‘boxing ring,’ kung saan bagaman hindi ‘panlalaking espasyo’ lamang tulad ng iminumungkahi ni Ms. Tiktik sa back cover, nananatili pa ring ‘dominante’ ang lalaki sa ganitong uri ng mga palakasan), tauhan (sa pisikal-sosyolohikal na dimensyon ng pagsasatauhan, mapapansin ang paggigiit ng maskulinidad, na hindi gaanong mababanaag sa teksto kundi sa mga ilustrasyon—mga maskuladong gagambang may 8-pack *abs* at anim na galamay na nagwe-weightlift sa pah. 17), at daloy (hitik sa aksyon, tulad ng isang pelikulang bakbakan sa dikotomiyang *action-drama* na ikinakabit pa rin sa binaryang kaisipang panlalaki-pambahae; pansinin maging ang intertekstualidad sa daloy kung saan tampok ang mga machong tauhang sina Onyok (Velasco) at (Max) Alvarado), ipinopook nito ang akda sa kalagayang pangkasarian “dito”. Isa sa mga nasulat hinggil sa istiryotipong panlalaki ay ang *Usapang Lalake* ni Tomas F. Agulto na nailathala sa *Katha* (1993). Isa itong pagtatangka na tipunin ang iba’t ibang mukha ng pagkamacho bilang batayan ng pagkalalaki. Gayumpaman, isa lamang itong panimula na salat pa sa pagtindig, na mabuti’t sinusuhayan naman ng sumunod na akda, *Richard Gomez: Ang Mito ng Pagkalalaki* ni Tolentino. Masinop namang hinawan nina Atoy M. Navarro at Adonis L. Elumbre sa kanilang papel na *Muling Pagtanaw sa Konsepto ng Pagkalalake: Pagkatao at Seksualidad sa Loob at Labas ng Pilipinas* (2017) ang iba’t ibang pananaliksik at pag-aaral hinggil sa pagkalalaki, at nagkaroon din ng mahalagang ambag sa pamamagitan ng kanilang kontekstwal at kros-kontekstwal na pag-aaral ng sekswalidad at pagkatao ng lalaking Pilipino. Matulain ang paggamit ng ‘loob’ at ‘labas’ sa pananaliksik na ito, sapagkat hindi lamang tumatalakay sa heograpikal na konteksto ng dalumat ng pagkalalaki kundi maging sa talaban ng ‘loob’ (paniniwala, pakiramdam, pag-iisip) at ‘labas’ (pagkilos, pag-aasal/ pag-uugali, paggawa) batay sa pagpapakahulugan at pagtingin sa pagkalalaki.

Bilang karagdagan sa lapit-pangkasarian sa akda, mainam ding tingnan ang kaligiran ng may-akda bilang bahagi ng sikolohikal na pagtanaw sa isang akda (Reyes 1994, viii-ix). Isa si Evasco sa mga kilalang makata, manunulat, at kritiko sa larangan ng panitikan mula sa sektor ng lesbian, gay, bisexual, transgender, queer, intersex, asexual, and cisgender (LGBTQIAC+) at araling pangkasarian sa Pilipinas. Isang ambag niya rito ay ang pamamatnugot niya ng *Tabibati sa Pagsasantabi: Kritikal na Tala ng mga Lesbiana at Bakla sa Sining, Kultura, at Wika* (2003) katuwang sina Roselle Pineda at Rommel Rodriguez, na kinapapalooban din ng kaniyang mga pag-aaral sa dula, panulaan, wika, at kulturang bakla. Isa rin sa kaniyang natatanging maikling kuwento ay ang *T.I.I.S.*, na nailathala sa bahaging “Pagkalalake at Pagkabading” ng *Likhaan* 1997: *Ang Aklat ng Tula at Maikling Kuwento* (1999). Tampok din ang mapagpalayang pananaw sa usapin ng seksuwalidad sa kaniyang mga pananaliksik sa at pagkatha ng panitikang pambata. Sa kasalukuyan, ilan sa mga kilalang akdang pambata na tumatalakay ng mga usapin ng homoseksuwalidad/kabaklaan/pagkalesbiana ay ang mga akdang *Dalawa ang Daddy ni Billy* (Michael P. de Guzman at Daniel Palma Tayona 2018), *Uncle Sam* (Segundo D. Matias Jr. at Jason Moss 2014), *Ang Bonggang-Bonggang Batang Beki* (Rhanteee Garlitos at Tokwa Salazar Peñaflorida 2013), at *Ang Ikaklit sa Aming Hardin* (Bernadette Villanueva Neri at CJ de Silva 2012). Nitong 2018, nailathala ang isang picture book ni Evasco, *Ang Tatay ni Klara, Ang Nanay ni Erwin* (Evasco, Peñaflorida, at Ferry-Fernandez 2018). Iginuhit ito ni Tokwa Peñaflorida at isinalin ni Karen Ferry-Fernandez. Inilathala ng Kahel Press, *imprint* ng St. Matthew’s Publishing Corporation, tungkol ito sa mga batang sina Erwin at Klara at ang kanilang bakla at lesbianang magulang. Taglay ng akda ang dalawang kuwento (kuwento nina Klara at Erwin) na nakadisenyo nang baliktaran (*flipped*). Magtataupo ang mga tauhan sa gitnang spread na nagtatampok ng ‘family day’ sa paaralan, kung saan taglay ng ilustrasyon ang mahusay na pag-aanggulong *fish eye view*.

Gayumpaman, mahihinuha sa akdang *Onyok* ang mungkahi at tindig ni Evasco hinggil sa pagbubuwag ng “mito ng pagkalalaki” (Tolentino 1994, 61) na nilalahukan mismo ng mapagpalayang kalalakihan na biktima rin ng pagsasaistiryotipo ng patriyarka at machismo. Bilang karagdagan, mapapansin din ang husay ng mga pailalim na paglalaro ng wika at banghay upang mapalitaw ang mga kaisipan hinggil sa seksuwal at seksuwalidad sa mga akda ni Evasco. Naglalaro ang teksto sa salik ng dalawang pinagtutuunang mambabasa o *dual-audience* (Nikolajeva at Scott 2006, 21) sa panitikang pambata.

Halimbawa, sa laban ni Onyok, makikita ang yaman sa kahulugan at wika sapagkat mapapansin ang tendensyang sensuwal at erotiko. Kinokonsidera sa ganitong *label* ang mga katangian at kilos ng pagtatagpo o pagniniig ng katawan, at paglalabas, palitan, o pagsasanib ng mga likidong pangkatawan. Pansinin ang ilang sipi (aking diin):

[1] *Dahil ginutom siya ng tatlong araw bago ang sabong, isang makatas na bangaw ang tingin niya sa kalabang gagamba*
(pah. 6).

[2] *Gamit ang tingting, itinulak siya papalapit sa kalaban. Sinugod ng magkatunggali ang isa't isa at nag-espadahan ng mga binti. Bumuga si Onyok ng malagkit na seda sa dalawang binti ng kalaban. Napasadsad ito* (pah. 8).

[3] ...*Bumulwak ang seda sa puwitan ni Onyok. Bumuhos ito sa katawan ng kalaban...* (pah. 10).

Nag-aambag ang mga ganitong parirala o pangungusap sa kabuuhan ng mga teksto ni Evasco na may ereng sensuwal. Pansinin halimbawa ang sipi na ito ng kaniyang pambatang tulang *Pangarap ng Laruang Dagat*:

...Ngayon, sapat na ang ating ligaya
 habang nangungulubot ang iyong balat.
 Hanggang sa susunod pang mga tag-araw,
 hanggang magkakasya ka pa sa aking katawan (Easco at
 Dandan-Albano 2012, 50).

Maging sa *Panalangin ng mga Sepilyo*:

Panginoon, patnubayan kaming maghatid
 ng mga sariwang bula, manamis-namis
 at kumakagat ang anghang,
 kumikiliti at humahaplos
 sa mga labi at ngala-ngala.
 Hayaan Ninyo kaming magalugad
 ang giligid at magpadulas sa dila...
 (Easco at Dandan-Albano 2012, 46)

Sentral sa usapin ng seksualidad ang katawan, ang pagkilos gamit ito, at ang mga kilos na ito rin ang pinag-uukulan. Isang halimbawa na maaaring talakayin ay ang pagtatalik. Para sa panitikang hinggil sa seksualidad, ang mga tagpo at akto ng pagtatalik ay kadalasang itinuturing na mapagpalaya, isang nagsasakapangyarihang panggalugad at pagpapaligaya sa katawan. Sa lesbianismo, itinatampok ang konsepto ng *jouissance*, kung saan tinitingnang bukal ng pagkamalikhain ang kakayanan para sa maigting na pagnasanang makalaman (Pineda 2003, 226). Gayumpaman, lahat ng aktong seksual at usaping pangkatawan ay maaaring sipatin sa lenteng politikal, kung saan sentral na usapin ang kapangyarihan.

Inilalarawan man sa sensuwal na deskripsyon ang pagsasabong ng mga gagamba sa *Onyok*, nananatili pa rin itong tagpo ng machong pandarahas at pagkitil. Maiuugnay rito ang kabuuang kaisipan ng tulang *Romansa* ni Jose T. Garcia, kung saan pinaglalangkap ang

imahen ng pagroromansa at pagtotortyur sa tatak ng mga isinagawa noong panahon ng Batas Militar (Aguila 2005, 128-129). Mababasa sa tulang ito ang *one-sided* na marahas na pagpupuno ng isang tauhan sa sariling pagnanasa (ang manortyur) na kinukulambuan ng seksual na pagsasakataga: ang romansa ng laman/tubig/apoy/metal/kuryente/kahoy sa laman ay “isang romansa [ito] para sa kanya” (sa tauhang nanonortyur) (Aguila 2005, 128). Sa simula ng Onyok, ang “pagbulwak ng seda mula sa puwitan” sa bahagi ng kaigtingan (*climax*) ng ‘sabungan,’ ay hindi humahantong sa mutwal na ligaya, luwalhati, at ginhawa ng dalawang panig kundi sa politikal na dominasyon ng isa sa ibabaw ng isa na humahantong sa pagkitil. Ginagawang kasangkapan ng nakikipagtunggali ang sarili upang manakit at tumanggap din ng pananakit, hanggang sa matapos ang laban sa pagpatay sa isa na nababalutan ng sapot. Makapangyarihan ang bahagi ng naratibong ito sapagkat nadadaya maging ang mga mambabasa sa taglay nitong maaksyong galaw, na pinaiilaliman pala ng madilim na karahasan na nararamdam (isang kabalintunaan!) bilang ‘mapanlansing’ ligaya, luwalhati, ginhawa, at tagumpay. Ito rin ang magiging tuntungan ni Onyok kung bakit magiging makapangyarihan ang akto niya (kasama si Alvarado at ang iba pang karakara) na humulagpos sa ganitong nakasanayang kalakaran, sagkain ito pagkatapos, at tuluyan na itong likhaan ng mas mapagpalaya at malikhaing lunan.

Ang paggamit mismo sa konsepto ng pagsasabong ay maikakabit sa dominanteng makalalaking pananagisag. Kung titingnan ang mga pag-aaral ni Clifford Geertz (2005), na kilalang antropologong may pagtingin sa mga kaganapang pangkultura sa pananaw ng ‘simbolikong antropolohiya,’ nakakabit ang pagsasabong sa makalalaking sistema ng paniniwala, pamantayan, at pananagisag. Aniya sa kaniyang pagsipat sa pagsasabong ng mga tandang sa Bali:

Tinutumbok ang wika ng pang-araw-araw na moralismo, sa panlalaking bahagi nito, nang may mala-tandang na imahen.

Ang *Sabung*, salita para sa tandang (at ang lumitaw sa mga inskripsyon na kasing-aga ng 922 A.D.), ay metaphorikal na ginagamit upang mangahulugang “bayani,” “mandirigma,” “kampyon,” “lalaking maalam,” “kandidatong pampolitika,” “binata,” “pustoryoso,” “matinik,” o “tigasin” (Geertz 2005, 276; aking salin).

Kapansin-pansin ang walang-rugadong transisyon ng pananagisag ng pagsasabong ng tandang bilang panlalaking simbolo sa pagsasabong ng mga gagamba. Tulad ng pagkahumaling ng mga mananabong sa kanilang mga sasabunganing tandang, ganoon din ang makikita sa paglalarawan ng sabong ng mga gagamba sa guhit ni Tejido sa panimula (pah. 11), na kinabibilangan ng mga nag-uumpukang matanda’t batang lalaki. Masasabing nagsisilbing ekstensyon ng pagkalalaki ng mga ‘may-ari’ (maaaring tumukoy sa *ownership* at pagkakaroon ng *phallus*) ang sarili nilang mga gagambang panabong. Tila nakikipag-usap din ang mala-omnipresenteng tandang na kabilang sa mga nanonood sa laban (pah. 11, 35). Makikita rin ang transisyon mula sa umpukang ‘lalaki-lamang’ patungo sa ‘may-babae-na’ sa huling laban, ang ‘laban’ nina Onyok at Alvarado na nagpalitaw ng pagkamalikhain sa halip na pagkamapanira. Maaari itong basahin bilang pagsasakatuparan ng bisa ng pagkamalikhain (sa pamamagitan ng paghabi ng mga tulay na sapot) na nasasaksihan at ikinatutuwa ng lahat, mapalalaki man o babae.

Ibang-iba ang nag-iisa’t natatanging gagambang si Onyok sa ‘mahiyaing manok’ na si Onyok sa *Ang Mahiyaing Manok* (Añonuevo at de Jesus 2000). Ang kuwento ng nahuli ay hinggil sa pagkumporma sa lipunang kinabibilangan upang maaangkin mula sa kapwa-manok/tandang ang pagturing na “manok na sa itlog nagsimula,” na nasa bihis ng pagbuo ng tiwala sa sarili. Pumiglas si Onyok (na gagamba) mula sa imposisyon sa kaniya na patuloy pang makipagsabong, sapagkat ito umano ang karaniwan/normal/likas sa mga gagamba. Pinilit naman ni

Onyok (na manok) na paghirapang patilaukin ang sarili sa paglalayong tanggapin ng kapwa-manok/tandang at ng sarili niya mismo, dahil ito raw ang karaniwan/normal/likas sa mga manok.

Dagdag pa, ang katauhan ng gagambang si Onyok ay sentral sa paglikha (at malao'y pagsagka) sa ‘mito ng pagkalalaki’ (o ‘pagkakagamba,’ kung ikokonsidera ang *signifier* ng nakapailalim na konsepto sa akda). Sa pag-uugnay sa sanaysay ni Tolentino (1994, 52), si Onyok ang Richard Gomez kung saan umiikot ang sistema ng mga representasyong kumakatawan sa ‘tunay na gagamba’. Makikita sa linyaridad ng kuwento ang unti-unting pagsasanay kay Onyok, ang kaniyang pagsikat, hanggang sa pag-abot ng labinwalong pagwawagi sa literal na *do-or-die* na sabungan, isang paralelismo sa paghulma ng mito ng pagkagagamba na susundan ng iba pang gagamba, sa serye ng mga tagpo ng eksploytasyon ng sarili at ng iba (ang mapagkontrol na awtoridad ng mga taga-San Felix). Ang pagkahumaling ng San Felix at sangkagagambahan sa ganitong *iconic figure* ng pagkagagamba, ang atraksyon ng puwersa, motibasyon, at interes sa mitolohikal na imahen, ang siyang nagdulot ng pamamayani ng kapangyarihan at kapital, kawalang-balanse sa kalikasan, at pagdating ng disaster sa anyo ng pananalanta ng balang, langaw, at tipaklong sa mga bukirin ng San Felix. Ang hegemoniya ng sinasagisag na pagkalalaki ang dumiskaril at sumira sa mismong dibersipikadong ekolohiya ng seksualidad at pagkatao. Gayumpaman, tila alingawngaw ng pahayag na “mas madaling isipin ang wakas ng mundo kaysa sa wakas ng kapitalismo” (Jameson 2003), hindi mapahihinto ng pangkapaligirang disaster ang patuloy na gahum ng mito. Kinakailangan ng malay na pagpapasya at radikal na pagkilos ng mga tulad ni Onyok upang tunggaliin at pabagsakin ang kapangyarihang mapangwasak sa mapagpalayang kaayusan ng mga bagay.

Sa paglalangkap ng angas, gilas, bangis, at dahas sa panlalaking pakikipagsabong sa berbal at biswal na naratibo, mahihinuha ang machismo na binuo sa simula bilang pagsasakonteksto ng dominante at

lehitimong gawing patriyarkal. Sa proseso ng paghubog at pagpapalakas sa imahen ni Onyok upang itatag ang mito bilang isang naghaharing ideyal at kaayusang patriyarkal, maaaring ilapat dito ang ideya ni Michel Foucault hinggil sa disiplina at pagpaparusa. Maituturing ang mga gagamba na ‘mga masunuring katawan’ (docile bodies) na nakapiit sa metodo ng disiplina, na siyang kumokontrol sa operasyon ng katawan, sumisiguro sa palagiang paggalaw ng mga puwersa, at nagtitimo ng pagsunod at pagkasangkapan (Foucault 1977, 137). Dagdag pa ni Foucault hinggil sa disiplina at ang kaugnayan nito sa katawan:

The historic moment of the disciplines was the moment when an art of the human body was born, which was directed not only at the growth of its skills, nor at the intensification of its subjection, but at the formation of a relation that in the mechanism itself makes it more obedient as it becomes more useful, and conversely (Foucault 1977, 137-138).

Sityo ang palakanan hindi lamang ng ‘nagpapalakasang’ mga katawan ('lakas' sa parehong pakahulungan ng ‘pakikipagtagisan’ at ‘pagpapabuti/pagpapalusog/pagsasanay’ ng katawan) kundi maging ng mga puwersang kumokontrol sa mga naturang katawan, at ng iba’t ibang aplikasyon ng metodo ng disiplina. Maaaring sabihin na ang kuwento ng mga gagamba ng San Felix ay isang pagsasapiksyon ng naratibo ng disiplina patungo at lampas sa ‘makasaysayang sandali’ nito. Naging elemento ng kuwento ang tatlong metodo: pagmamatyag (*observation*), pagsasakaraniwan (*normalization*), at pagsusulit (*examination*) (Foucault 1977, 170-194; Gutting 2003). Sa kuwento ni Onyok, masinsing nakakabit ang mga kaisipang ito ng kontrol sa kultura ng karahasan bilang pagtatampok ng aliw sa kahong patriyarkal. Madalas na mababasa ang kaisipan ng *pagsusulit* sa kuwento na kinakatawan ng mga tagpo ng pagsasabong, kung saan “iniluluwal ang katotohanan hinggil sa mga kumukuha ng pagsusulit at kinokontrol din ang kanilang pag-uugali”

(Gutting 2003; aking salin). Naroroon ang katotohanang pambayang kamao si Onyok dahil sa pagtagumpay niya sa mga pagsusulit ng sabong, kung saan kailangang pumaloob sa mga itinakdang alituntunin ng pagsasabong upang magwagi. Kasunod nito ang pagsasapundasyon ng katotohanang siya ang dapat gawing batayan o ehemplo ng ibang mga gagamba. Nagtutulak din ito ng ideya ng kontrol na dapat manatiling ganoon si Onyok, at ang pag-alpas mula sa tadhanang ito ay nangangailangan ng ‘pagdidisiplina,’ na matatamo niya kalaunan. Sa isang banda, napalitaw sa mahuhusay na ilustrasyon ni Tejido ang kaisipan ng *pagmamatyag*, kung saan “makakamit ang kontrol sa mga tao (kapangyarihan) sa pamamagitan lamang ng pagmamatyag sa kanila” (Gutting 2003; aking salin). Hindi ba’t kapansin-pansin ang nangingibabaw na ‘kapangyarihan’ ng tumitingin sa mga guhit na may pananaw na *top view*, na sumisilay madalas sa mga kahong pinag-eensayuhan ng mga gagamba, o di kaya’y sa mga kantong pinagdarausahan ng mga sabong (pah. 16, 25, 30, 35)? Walang magawa si Onyok laban sa ‘mapandisiplinang kapangyarihan’ (ang batang taga-San Felix na may hawak sa kaniya) nang mahuli siya nitong tumatakas, kung saan inilalarawan pa siyang dinadarang sa paningin ng nanlalaki’t tumitig na mga mata ng bata (pah. 28), hanggang sa nauuwi ito sa pagpaparusa (pah. 30). Bahagi naman ng *pagsasakaraniwan* ang pagpapataw ng parusa “upang ituwid ang lihis na pag-uugali” (Gutting 2003). Mahihinuha rito ang nararamdamang kawalang-kabuluhan ng sarili ng mga nagpapagal sa pag-eensayo at ng mga sugatan at tila wala nang silbi sa lilim ng “mas mahigpit na pagkabantay” (pah. 30-31). Higit na nararamdamang mga sugatang gagamba ang kawalang-kabuluhan ng pag-iral sapagkat hindi nila magawang isakatuparan sa kanilang mga sarili ang ‘nararapat na gawi’ o hindi mapangyari-yari ang ‘nararapat na mangyari,’ isang manIFESTASYON ng tuwirang pagtanggap at pagtitimo, o “pagbibilanggo sa sarili,” sa hinulmang kamalayan hinggil sa kalikasan na “nilikha tayo upang lumaban” (pah. 30). Kaya’t hindi nakapagtataka kung halos bugbugin na ng mga gagamba ang sarili sa pag-eensayo o tuluyan

nang mawalan ng pag-asa ang mga sugatan sa kinasasdlanan nilang sitwasyon—dahil ito nga ang itinuturing na ‘karaniwan’ at ‘normal.’ Ang pagpapatuloy ng dominasyon ng kapangyarihan (na mariing nakakabit sa patriyarka) sa kuwentong ito ay pinaiigkas ng pagkamalay sa umano’y hindi-masagka-sagkang kapangyarihan na nagsamatay sa isang banda, at sa kabilay’ nagkukulong sa mga pinagmamatayagan sa ilusyon ng walang-patid na pagmamatayag hanggang sa maging normalisado at maituring nang likas at normal ang ipinapataw sa kanila. Ang panlulumo ng mga sugatang gagamba sapagkat hindi makitaan ang sarili ng manipestasyon ng pinaniniwalaang ‘makalalaking’ likas na gawi bago pa man dumating si Onyok ay tagumpay ng itinuturing ni Foucault na kaisipan ng Panoptisismo:

Hence the major effect of the Panopticon: to induce in the inmate a state of conscious and permanent visibility that assures the automatic functioning of power... in short, that the inmates should be caught up in a power situation of which they are themselves the bearers (Foucault 1977, 201).

PAG-ALPAS MULA SA PATRIYARKAL NA PAGBIBILANGGO NG LALAKI TUNGO SA MAPAGPALAYANG PAGKALALAKI

Ngunit ang pagkakapiit kay Onyok ay nagdulot pa sa kaniya ng mas malawak na pag-unawa upang mag-isip at kumilos para mabuwal ang kapangyarihang nagdidikta ng kanilang ‘kalikasan,’ na walang iba kundi ang hinulmang mito ng pagkagagamba. Sa bihis ng naliwanagang rebolusyonaryo, inakay at pinamunuan niya ang mga sugatan palabas ng Kuweba (pasintabi kay Plato) upang hindi lamang manatiling nanununghay at nagpapantasya sa mga anino ng hinulma’t isinapedestal na “Onyok” (iyong dati niyang katauhan bilang idolong pambayang

kamao) at nakagapos sa ipinapataw ng mito. At sa pakikipagtulungan pa kay Alvarado, tuluyang tinanggal ni Onyok ang kaliskis sa mga mata ng mga taga-San Felix na kinasasangkapan lamang silang mga gagamba bilang tagapag-aliw sa tanghalan ng machong pandarahas.

Binibigyang-diin sa “mito ng pagkalalaki” ni Tolentino ang pangingibabaw ng lalaki sa babae at iba pang kasarian: ito ang “pinamamayaning hegemoniya sa pagpapalaganap ng politikal, pang-ekonomiya, at sekswal na kapangyarihan ng lalake bilang aktibong *subject* na dapat ay laging nakaangat sa babae bilang pasibong *subject*” (1994, 52). Gayumpaman, isa sa mga matutunan sa sistema ng mga representasyong pangkasariang sa akdang *Onyok* ay ang pagsasagilid din ng maling konsepto ng pagkalalaki sa mismong kalalakihan. Lampas sa binaryang Lalaki-Babae/LGBTQIAC+, Sarili-Iba ang pagbibilanggong patriyarkal.

Sa mga huling pahina ng akda, muling bumabalik ang kaisipan ng *kalikasan*. Dalawa ang maaaring pakahulugan ng ‘*kalikasan*.’ Maaaring pumatungkol ito sa: 1) tema ng akda na tungkol sa ugnayan ng mga organismo sa isang *ecosystem*, o sa 2) ‘likas’ sa katauhan ng isang indibidwal. Nabanggit na sa mga preliminaryong paglalatag ng iginigiit ng akda ang makakalikasan nitong tuon tungo sa balanseng ekolohikal. Sabi nga ni Onyok, “Nilikha tayo... upang gumawa ng sapot. At may sapot tayo upang manghuli ng makakain” (pah. 30). Hindi ito tiwalag sa pangalawang kahulugan ng *kalikasan*, kung saan iginigiit ang natural at taal na pagkamalikhain upang magdulot ng kapayapaan sa halip na kultura ng karahasan sa tabon ng aliwan. Mas pinupunto nito ang asal at moralidad ng lipunan laban sa panunupil na nakapagpapawalang-kabuluhan ng pag-iral sapagkat kailangang pumailalim sa matyag, dikta, at parusa ng dominanteng kumokontrol. Ipinupunto ng “likas” na ito ang sinabi ni Onyok: “Huwag tayong mag-asal-tao... Kung gusto nilang magbugbugan, hayaan natin sila. Mga gagamba tayo at magpakagagamba tayo” (pah. 32). Itinutulak ng konsepto ng ‘pagpapakagagamba’ ang humanisasyon na nawawala

sa katangiang mapagtangi at mapanupil ng machismo at patriyarka sa bihis ng ‘mito ng pagkagagamba/ pagkalalaki.’ Sinusuportahan naman ito ng *blurb*: “hindi aliwan ang anumang uri ng karahasan.” Maituturing na karahasan, sa nag-iiba-iba nitong antas at paraan, ang pamamayani ng hindi-masira-sirang pananaw na walang pantay at mapag-unawang pagtingin sa magkakaibang kalikasan at pagkakakilanlan na inaako, tinatanggap, at itinatalad ng bawat indibidwal.

Nakakabit din sa ipinupuntong kalikasan ng mga tauhang gagamba ang pagkakaroon ng pag-uugat sa kung ano nga ba ang pagpapakahulungan sa pag-iral. Maikakabit ito sa pagpapakahulungan sa ‘pagkagagamba,’ bilang isang posibleng representasyon ng ‘pagkalalaki’. Nagkaroon sa akdang ito ng radikal na pagbabago sa pananaw sa kalikasan ng sarili. Muling binalikan ang ugat ng pagiging (*being*), inunawa at binigyang-kahulungan ang isang aspektong nito, ang pagkalalaki, sa dimensyon ng ‘loob’ at ‘labas’ (Navarro at Elumbre 2017, 2). Sa pagtaluntong muli ni Onyok sa ugat ng kanilang pagkagagamba/ pagkalalaki/pagkatao, natuklasan niya ang mito na humulma sa kaniya at sa kapwa mga gagamba, kung saan hindi tumutugma sa ‘loob’ (ang likas na gagamba bilang manlilikha ng sapot at manghuhuli ng pagkain nito) ang ‘labas’ (ang ‘panlipunang konstrak,’ kung saan nakikipagsabong sila alang-alang sa artipisyal na pagkilala). Muli niyang ibinalik ang paghihimig at pagsasalikop ng loob at labas sa isang radikal na pagbabago ng kamalayan ng mga gagamba, ng mga taga-San Felix, ng mga lalaki.

KONGKLUSYON

[N]ais kong idiin na ang silbi ng mga gagamba ay sa paglikha nila ang (*sic*) sapot. Isa itong hiwaga ng kalikasan na kailangang

makilala at matunghayan ng mga batang mambabasa. Nais kong wakasan ang kultura ng pagsasabong. Naniniwala akong ang aking isusulat ay makatutulong sa talakayan kaugnay sa kapayapaan... (Evasco 2016, 27).

Ang “kahulungan,” humigít-kumulang ay iyong nasa loob ng teksto; ang “kabuluhan ay ang pag-uugnay na ng teksto sa ating buhay at sa lipunan (Zafra 2016).

Sa kabuuan, maraming tinatalakay ang akdang ito, mula sa formalistikong aspekto hanggang sa isinusulong nitong mga pampolitika at panlipunang tindig. Bilang pagbabalik-pahina, iniaalay ang akdang ito sa kabataang Filipino upang “ipagpatuloy ang laban para sa wika at panitikan”. Maaalalang nailuwal ito sa kasagsagan ng usapin ng pagtanggal sa asignaturang Filipino sa pambansang pangkolehiyong kurikulum. Iba’t ibang digmaan ng kaakuhan ang inilalantad ng akda: sa wika at panitikan bilang batayan ng kultura at pagkakakilanlang Filipino, sa pakikisangkot sa kaayusan at katiwasayang pangkapaligiran bilang ambag sa pagging mabunga ng daigdig, sa mapagpalayang pananaw at pagturing sa iba’t ibang kasarian bilang paghahayag ng pagkakapantay-pantay at liberasyon ng sarili mula sa sumisikil na pamimilanggo at pagkakahong patriyarkal. Nabanggit sa itaas ang pag-igpaw ng teksto patungo sa ating mga sarili at lipunan sa bisa ng tinatawag na ‘kabuluhan.’ Sapagkat hindi pa tapos ang laban ni Onyok, mangyaring ipagpatuloy natin ito sa pamamagitan ng paglilimi sa ilang tanong: Ano ang kabuluhan ng akdang pambatang ito sa mga suliranin at pagsubok na kinahaharap ng sarili at lipunan? Sa panahong nababahiran ng pagsasantabi at pambabastos sa kababaihan, paggigit at pamamayani ng machismo, at pagdambana at pagsasakaraniwan sa karahanan at pagkitil sa pangunguna ng mga may kapangyarihan, mapangyayari ba nating balutin sa sapot ang mga mito at lumikha ng mga tulay-sapot na mapayapa at mapagpalaya?

TALASANGGUNIAN

Agulto, Tomas F. 1993. "Usapang Lalake." Nasa *Katha*, pinamatnugutan ni Soledad S. Reyes, 47-51. Lungsod Quezon: Ateneo de Manila University.

Aguila, Reuel Molina. 2005. *Magdaragat ng Pag-ibig at iba pang Tula ng Pagnanasa: Poetika sa Kalipunan ng mga Orihinal na Tulang Erotiko*. Tesis masterado sa Filipino (Malikhain Pagsulat), University of the Philippines Diliman, Quezon City.

Añonuevo, Rebecca (may-akda) at Ruben de Jesus (tagaguhit). 2000. *Ang Mahiyaing Manok*. Quezon City: Adarna House, Inc.

Cronin, Doreen (may-akda) at Betsy Lewin (tagaguhit). 2000. *Click, Clack, Moo: Cows that Type*. New York: Simon & Schuster.

De Guzman, Michael P. (may-akda) at Daniel Palma Tayona (tagaguhit). 2018. *Dalawa ang Daddy ni Billy*. Makati: Tahanan Books.

Easco, Eugene. 1999. "T.I.I.S." Nasa *Likhaan 1997: Ang Aklat ng Tula at Maikling Kuwento*, pinamatnugutan nina Fidel Rillo at Rolando B. Tolentino, 197-209. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press.

Easco, Eugene. 2006. "Mga Hamon at Suliranin sa Pagsulat ng Kuwentong Pembata." Nasa *E-mahinasyon at E-salin: Mga malikhain pamamaraan sa pagsusulat at pagsasalin*, pinamatnugutan nina Lilia F. Antonio, Florentino A. Iniego, Jr.,

at Roberto D. Tangco, 103-128. Lungsod Quezon: Sentro ng Wikang Filipino.

Evasco, Eugene. 2012. "Ang Ikatlong Dekada: Ang Sitwasyon at Mungkahing Pagpapaunlad ng Panitikang Pambata sa Pilipinas (2000-2009)." *DALUYAN* 18.1-2: 128-162.

Evasco, Eugene. 2016. "Ang Sapot ng Pagkamalikhain." *Liwayway*, Hunyo 25.

Evasco, Eugene, Roselle Pineda, at Rommel Rodriguez (mga patnugot). 2003. *Tabi-tabi sa Pagsasantabi: Kritikal na Tala ng mga Lesbiana at Bakla sa Sining, Kultura, at Wika*. Quezon City: University of the Philippines Press.

Evasco, Eugene (may-akda) at Kora Dandan-Albano (tagaguhit). 2012. *May Tiyanak sa Loob ng Aking Bag*. Mandaluyong: Anvil Publishing, Inc.

Evasco, Eugene Y. (may-akda), Tokwa Peñaflorida (tagaguhit), at Karen Ferry-Fernandez (tagasalin). 2018. *Ang Nanay ni Erwin, Ang Tatay ni Klara*. Quezon City: St. Matthew's Publishing Corporation.

Foucault, Michel. 1977. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Isinalin ni Alan Sheridan. New York: Vintage Books.

Garlitos, Rhandee (may-akda) at Tokwa Salazar Peñaflorida (tagaguhit). 2013. *Ang Bonggang-bonggang Batang Beki!* Lungsod Quezon: LG&M Corporation.

- Geertz, Clifford. 2005. "Deep Play: Notes on Balinese Cockfighting." *Nasa Ways of Reading: An Anthology for Writers*, pinamatnugutan nina David Bartholomae at Anthony Petrosky, 272-311. Boston: Bedford/St. Martin's.
- Gutting, Gary. 2003. "Michel Foucault." *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Abril 2. Isinangguni noong Agosto 16, 2017. <https://goo.gl/vQt1aQ>
- Jameson, Fredric. 2003. "Future City." *New Left Review* 21, Mayo-Hunyo. Isinangguni noong Hulyo 22, 2020. <https://newleftreview.org/issues/II21/articles/fredric-jameson-future-city>
- Matias, Segundo D. Jr. (may-akda) at Jason Moss (tagaguhit). 2014. *Uncle Sam*. Lungsod Quezon: Lampara Publishing House.
- Navarro, Atoy M. at Adonis L. Elumbre. 2017. *Muling Pagtanaw sa Konsepto ng Pagkalalake: Pagkatao at Sekswalidad sa Loob at Labas ng Pilipinas*. Southeast Asian Consortium on Gender, Sexuality, and Health at The Rockefeller Foundation, Centre for Health Policy Studies, Mahidol University, Nakhon Pathom, Thailand.
- Neri, Bernadette Villanueva (may-akda) at CJ de Silva (tagaguhit). 2012. *Ang Ikaklit sa aming Hardin*. Lungsod Quezon: Raintree Trading and Publishing Inc.
- Newman, Joshua at Kyle Bunds. 2016. "On the Political Economy of Amateur Sports." *Journal of Amateur Sport, special issue*, pinamatnugutan nina Joshua Newman at Kyle Bunds, 1-11.

Nikolajeva, Maria at Carole Scott. 2006. *How Picturebooks Work*. New York: Routledge.

Pineda, Roselle. 2003. "Mula sa Silid, Tungo sa Indayog: Paghugot ng Estetikang Lesbiana mula sa Katawan." *Nasa Tabi-tabi sa Pagsasantabi: Kritikal na Tala ng mga Lesbiana at Bakla sa Sining, Kultura, at Wika*, pinamatnugutan nina Eugene Evasco, Roselle Pineda, at Rommel Rodriguez, 219-244. Quezon City: University of the Philippines Press.

Orwell, George. [1945] 1989. *Animal Farm*. England: Penguin Books.

Reyes, Soledad S. (patnugot). 1994. *Katha*. Lungsod Quezon: Ateneo de Manila University.

Sewell, Anne. 1877. *Black Beauty*. Norwich, Norfolk: Jarrold & Sons.

Sicat, Luna. 1998. "Alakdan." *Nasa Ang Gintong Habihan: Mga Kwentong Premyado ng Palanca*. Makati: Tahanan Books for Young Readers.

Snicket, Lemony (may-akda) at Brett Helquist (tagaguhit). 2002. *The Carnivorous Carnival*. New York: HarperCollins.

Tejido, Jomike. 2015. "New Book Cover Sketches to Final." *Jomike Tejido Illustration*, Enero 24. Isinangguni noong Oktubre 10, 2016. <https://goo.gl/NEDS6q>

Tolentino, Rolando B. 1994. "Richard Gomez: Ang Mito ng Pagkalalaki." *Nasa Katha*, pinamatnugutan ni Soledad S. Reyes, 52-61. Lungsod Quezon: Ateneo de Manila University.

- Tolentino, Rolando B. 2009. *Pag-aklas, Pagbaklas, Pagbagtas: Politika ng Kritisimong Pampanitikan*. Lungsod Quezon: University of the Philippines Press.
- Tomlinson, Carl at Carol Lynch-Brown. 2002. *Essentials of Children's Literature*. Boston: Allyn & Bacon.
- White, E. B. (may-akda) at Garth Williams (tagaguhit). 1952. *Charlotte's Web*. New York: Harper & Brothers.
- Zafra, Galileo. 2016. *Framework sa Pagbasa ng Panitikan*. Dinailathalang balangkas sa Panitikan ng Pilipinas 120, Unibersidad ng Pilipinas Diliman.

Ang May-akda

Si Emmanuel Jayson V. Bolata ay kasalukuyang instruktor sa Departamento ng Kasaysayan, Kolehiyo ng Agham Panlipunan at Pilosopiya, Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Nagtapos siya ng BA History (magna cum laude) at kasalukuyang kumukuha ng MA History sa parehong institusyon. Isa siya sa mga patnugot ng *Kislap-Diwa: Mga Pagmumuni sa Panitikan, Pelikula, at Kultura* (2018), inilathala ng Hinabing Salita Publishing House, isang independent publishing house sa Tarlac. Nagawaran siya kamakailan ng Empowering Network for International Thai and ASEAN Studies (ENITAS) Scholarship, mula sa Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University sa Bangkok, Thailand. Mababasa ang ilan sa kaniyang mga publikasyon sa Katipunan Journal, Saliksik E-Journal, TALAS: An Interdisciplinary Journal in Cultural Education, at Likhaan: The Journal of Contemporary Philippine Literature.

Sa kabilang mga pagbabagong panlipunan, nananatiling pinagkakaaitan ng karapatan ang maraming bata sa Pilipinas. Bagama't kung lilinangi'y may sariling gahum, humaharap ang maraming bata sa malalalim at sala-salabat na depribasyon at vulnerabilidad na sagabal sa kanilang pakikilahok at pag-umlad. Isa sa mga dahilan nito ang kaayusang panlipunang hindi nagbibigay-tinig sa mga bata. Mistulang humahamon sa kayariang panlipunang ito ang napakahalagang libro ni Ej Bolata na nagtatanghal sa mga bata sa kasaysayan at panitikang Pilipino. Sapagkat may kaalaman ukol sa at kamalayan para sa mga bata, mabisang kasangkapan ang libro sa pagpapalitaw sa gahum ng mga bata sa lipunang Pilipino. Patunay ang librong *hindi lang basta bata* ang mga bata.

ATOY M. NAVARRO

Kasamang Patnugot, Saliksik E-Journal
Program Manager, FERCAP

Sa kanyang pinakaunang libro ay pinili ni Ej Bolata na magsimula sa simula. Nagsimula siya sa kritikal na kategorya ng 'pagkabata' na siyang pinakasimula ng pagkahubog ng kamalayan at pagkatao nating lahat. Tiyak na makukumbinse ni Ej ang sinumang magbabasa ng kanyang akda sa sentralidad ng kanyang paksain para sa tunay na pag-unawa ng ating kasaysayan at kasalukuyang kalagayan. Matalino, matalas, mapaglaro at mapanghawan ang mga sanaysay niya na nagpapakita ng malawak na pagbabasa at bukod-tanging masinsin at sistematiskong pag-iisip. Malaya na ang kanyang diwa sa mga kompleks na nakapigil sa nakaraan sa pagkamit ng tunay na potensyal ng maraming iskolar na Pilipino. Para sa isang kabataang iskolar, kasindak-sindak at maniningning na simula ang unang aklat niyang ito.

RAMON "BOMEN" GUILLERMO

Propesor, Center for International Studies
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

Ang *Hindi Lang Basta Bata* ni Ej Bolata ay pagsasalaysay at pagsusuri sa tagpuan, pagsasanib at pagtatalaban ng kasaysayan at panitikang pambata sa Pilipinas. Sa pamamagitan ng limang kabanatang hitik sa datos historikal at malikhaing paglalahad, ipinapakita ng may-akda ang yamang bumubukal sa dalawang disiplinang ito. Ang aklat ay isa ring hikayat sa mga manunulat, mag-aaral at mananaliksik upang patuloy na magpundar sa lalong ikalalago ng mga sulating tungkol at para sa kabataang Pilipino.

JELLY A. GALANG

Propesor, Departamento ng Kasaysayan
Unibersidad ng Pilipinas Diliman

SENTRO NG WIKANG FILIPINO
UNIBERSIDAD NG PILIPINAS
DILIMAN, LUNGSOD QUEZON

